This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

B 768,657

PROPERTY OF
University of Michigan Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

Alm, cz

C

XXI ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ XXI

ГОДИШЊИЦА
НИКОЛЕ ЧУПИЋА

ИЗДАЈЕ ЊЕГОВА ЗАДУЖБИНА

КЊИГА VI

У БЕОГРАДУ
КРАЉЕВСКО-СРПСКА ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА 1884

DR
301
.G53
v.6

Diz.
Perlstein
10.7.54
89161

Где је што

ДЕО ПРВИ

Записници одбора Чупићеве Задужбине.

		страна
V.	Састанак	I.
VI.	Састанак	III.
VII.	Састанак	XII.
VIII.	Састанак	XIV.

ДЕО ДРУГИ

1. Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности — од Ст. Новаковића . . . . . 1.
2. Одломци из историје Београда од * . . . . . 141.
3. И опет краљ Вукашин није убио цара Уроша — од Љуб. Ковачевића . . . . . 191.
4. „Рујно“ прилог испитивању епитета у народној (усменој) српској поезији — од Св. Вуловића . . . . 263.

V

САСТАНАК

ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

16. Септембра 1883.
у Београду.

Били су: Председник Мил. Ђ. Милићевић; чланови: Ст. Новаковић, Ђ. Малетић, Светислав Вуловић, Светомир Николајевић, Јаков Павловић и Живојин П. Симић.

I.

Г Вуловић прочита свој реферат о делу г. Малетића „*Грађа за историју нашег народног позоришта*“. Г. Свет. Николајевић реферова о истом делу усмено.

Пошто писац усвоји примедбе референата, би одлучено да се дело наштампа о трошку Чупићеве Задужбине у *шест стотина* ексемплара, и да се писцу дâ још 40 *(четрдесет дук.)* награде. Г. Вуловићу да се дâ 50 динара за реферат.

II.

Пошто је г. Ђока Павловић јавио Одбору да од врло хитних послова нема кад да прегледа Капетановићево дело „*Да закони не могу имати повратне силе*“, би одлучено да се умоли г. Марко Стојановић, адвокат, да исто дело прегледа и оцени.

III.

За дело Капетановића Николе „*Доказ са сведоцима*“ Одбор налази да је веома специјалне природе, те не може

поднети за *Годишњицу*, па с тога би одлучено да му се врати дело.

IV.

За делце „*Почасни називи краљева Немањића*“ од Ивана Павловића Одбор налази да је израђено врло површно, те да овакво, какво је нема никакве цељи; на против да би имало вредности кад би писац израдио расправу о називима Краљева Немањића компаративно с називима савремених владара у другим земљама, а нарочито у Византији, те да се види откуда су дошли мотиви за такве називе, и шта се у оно време таким називима хтело да означава, у ту расправу дакле кад би ушла тако обрађена државна стилистика онога доба.

С тога би одлучено да се делце врати писцу.

V.

Председник јави одбору да је наштампана V. Годишњица, и би одлучено да јој продајна цена буде *два динара* од комада.

У исто време би одлучено да се V. Годишњица пошаље корпорацијама и лицима, којима се Годишњице шиљу бесплатно.

С тиме је састанак закључен.

Преседник Одбора,

М. Ђ. Милићевић

Члан, деловођа Одбора

Жив. П. Симић

VI
САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

11. Новембра 1883.

Били су: Председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Ст. Новаковић, Ст. Бошковић, Мита Ракић, Свет. Николајевић, Свет. Вуловић, Јаков Павловић, Сава Сретеновић, Ђ. Малетић и Жив. П. Симић.

I.

Г. Свет. Вуловић прочитао је свој реферат о „Изводу из историје Бугара“, који је начинио Жив. П. Симић.

Остављено је да се о делу реши, пошто се саслуша мишљење и другог референта.

II.

Г. Ст. Новаковић читао је свој састав „Хералдички обичаји у Срба“, намењен за „Годишњицу“.

Одлучено је да се тај чланак наштампа у VI. „Годишњици“, која да се тим чланком отпочне.

III.

Председник саопшти одбору да „Побратимство“, ђачка дружина на нашој Великој школи, моли да јој се да „Годишњица“ бесплатно.

Одлучено је да се „Побратимству“ дâ „Годишњица“.

Председник,

М. Ђ. Милићевић

Деловођа, члан

Жив. П. Симић

ПРИЛОГ VI. ЗАПИСНИКУ

Одбору Чупићеве Задужбине

Пре скоро осам година изашла је у Прагу, у једно исто време на немачком и чешком језику, „Историја бугарског народа, од К. Ј. Јиречека“ — дело, о коме је критика казала, да је данас најбоља историја бугарског народа, о ком је одлични познавалац бугарске прошлости, М. Дринов, рекао, да ће за дуго бити основа даљим испитивањима бугарске прошлости и да ће многи у њему самостално добијени резултати остати за свагда драгоцен прилог словенској науци.

Дело ово није још на српски преведено. Пре 4—5 година учињен је само један лош извод. Преда мном је сад опет један извод, који је учинио Живојин П. Симић пре 4 године. О овом изводу част ми је казати Одбору ово:

Ја мислим, да извођење знанствених списа нема никаке вредности. Извод може бити од користи само ономе, који га чини, или ономе коме је дело већ познато — те да га извод подсећа на целину, или да му сачува у памћењу оно што му највише треба или што му је најмање познато. За онога пак, који се први пут с нечим упознаје извод из знанствених списа може бити само штетан; јер изостављањем детаља, или аргумената, или узрока појавима (а у томе лежи сва тајна извођења или скраћивања), извод постаје таман, неразумљив и сувопаран, и пре ће читаоцу онемилити но омилити оно, с чиме је рад да се упозна. У овом случају много је боље писати ново популарно дело по познатом научном делу, него преводити скраћен текст тога научнога дела за ширу читалачку публику.

Овако сам мислио и пре него што ми је Одбор дао на оцену овај превод у изводу. Кад сам пак овај извод добио, брижљиво сам га стао поредити с оригиналом и

уверио сам се, да извод овај није ни добро ни доследно учињен, а, не кривицом преводиочевом него, просто за то, што то није ни могућно учинити за сврху: да се извод удеси за нашу читалачку публику и школску омладину. — Као што ни сâм не знам по каким би се основима и у ком правцу могао такав извод учинити, тако ни у овом преводу нисам могао наћи тих основа, једнога правца, и ако се на свакој страни види велики труд преводиочев и добра воља његова. Тако су на пр. у географском прегледу (Гл. I) изостављена занимљива мишљења старих географа о балканском полуострву, изостављена или веома скраћена сва поетичнија места (описи положаја и т. д.)[1] — оно, што је баш примамљиво за ширу публику — те се чини на први мах, да се изводом вадила сама језгра из дела, дакле нешто за стручну потребу; а опет су у овом истом одсеку изостављени описи геолошких особина, изостављено више од пола старих римских имена (брегова, места), изостављене (овде и свуда) све глосе при дну листа, у којима се извори наводе или текст објашњује, па изостављане чак и таке ствари, које се налазе у свакој бољој школској географији, као на пр. прелази балкански[2] — — а ово опет као да је учињено све за љубав широј читалачкој публици.

Није боље ишло с извођењем ни у даљим главама. Пуко скраћивање са понеким уметком преводиочевим, за који се не каже да је преводиочев, а који писац можда не би потписао. Тако је Гл. III — о колонизацији. Словена

---

[1]) На пр. предео око Белграчика, Враце и т. д. А где се у оригиналу потанко описује поглед с каког брега и казује шта се све с њега види, овде се само каже: „с кога је диван поглед на све стране“. или „зглед с њега диван је и хвата далеко“ — а од оваког описивања нема користи ни лаик ни стручњак.

[2]) — У немачком издању стр. 11, у преводу таб. 2. стр. 1.

на балканском полуострву — жестоким скраћењем (12 штампаних листа немачкога издања стало на $2^1/_2$ рукописна листа) постала врло тамна и за читање непријатна. Ево једнога примера.

Пошто је пропричано, како су Словени из Дакије наваљивали и насељавали балканско полуострво, долази у преводу ово место: „На крају V. в. владала је у Византији така немарност, да је *полуострво* остављено без икаке одбране. За све то време Словени су се непрекидно досељавали на полуострво. Тек Јустинијан I (527) увиде опасност византијској владавини од навале словенске. *Да би обуздао* оне, који су се на полуострву били већ настанили, подизао је тврдиње, а порушене оправљао свуда по целом полуострву и отпочео с њима (?) борбу. Да би пак стао на пут новим навалама, подигао је које нових, које оправио старих на 80 градића дуж Дунава“. А у оригиналу то место гласи овако:

„Крајем V. века беше овладао у Византији такав немар, да *унутрашњост* полуострва беше остављена непријатељима без икаке одбране. Да би се варварима могао данак плаћати, богатије покрајине на средоземном мору просто се продаваху намесницима, који за тим исцеђиваху земљу грђе но турске паше. Царски двор вођаше бригу више о свечаним лововима, калуђерским препиркама и црквеним саборима. На мору бешњаху Вандали, којима Јелада постаде жртва. На јуначки отпор непријатељу, који са свију страна нагрташе, нико не мишљаше. За одбрану Цариграда подиже се 512 г. за цара Анастасија, велики зид од Селимврије на Пропонту до Деркона на Понту, 280 стадија дуг, “знамење немоћи, споменик страшљивости.“ Уза сву ову невољу придођоше страховите трéшње, које разорише Коринат, Драч и дарданске кастеле. За Анастасијем дође 518 г. Словенин *Јустин* I, који могаше показати своју енергију само према унутрашњем комешању. Није невероватно, да се на пустом полуострву, за владе

Анастасија и Јустина, знатан број Словена не само пленом бављаше већ и насељаваше.“

„527 г. дође на престо Константина Великог Јустинијан I. Његова влада засину ратним делима, законицима и величанственим грађевинама. Већ прве године његове владе обнови се слава римске војске на балканском полуострву. Војвода Герман потуче један део Анта, што бејаху Дунав прешли, 80 кастела и стражарних кула би дуж обале дунавске које обновљено које из нова подигнуто и за заповедника тамошњих трупа постављен би Хилбуд, који после трогодишњег срећног рата нађе смрт при једном несмотреном крстарењу у задунавској словенској земљи. У исто време отпоче се борба са настањеним већ на полуострву Словенима Војвода Мундо потуче 529 г. Словене у Илирији и Бугаре у Тракији. Да је на полуострву било већ самосталних словенских жупа, види се не само по народности породице Јустинијанове него и по ономе што овај цар чињаше. За што би иначе он, ако не да покори полуострвске Словене, подигао осим дунавских градића, око 600 утврђених места у аурелијанској Дакији, у Македонији, Тесалији и Епиру? И ако ово није доста, онда се треба сетити Прокопијевих речи, на које нас је Дринов упозорио: „Што у Филипопољу и Плотинопољу, беше пропало и опало, то подиже он (Јустинијан) на брзу руку, јер се обе вароши лако могаху узети, *и ако бејаху у сусеству многих варварских народа.*“ Тврђавица Адина близу Палмата у Мезији би наоружана, јер у околини *Ἑλαβηνοὶ βάρβαροι* нападаху путнике, те у Мезији предео не бејаше миран од њих. У свом родном месту подиже цар нову варош Justiniana Prima. Неки мисле да је она била код Ћустендила, други код Скопља, али за цело у центру полуострва, или у провинцији Dacia mediterranea или у Дарданији; а никако код Орида. Архиепископија, коју он тамо подиже и која се простираше од

Дунава до Скадра, изгуби се на жалост после сто година у бурним ратовима неоставивши никака трага.“

Као што се види преводилац је овде својим скраћењем потрљо не само лепоту и топлину оригиналнога причања. већ потамнио и смисао онога, што је хтео својим читаоцима да остави.

Тако је исто — скраћена Гл. IV (14 штамп. листа у $2^1/_4$ рукописна листа). А у тој се глави говори о првобитној култури балканских Словена, о њихову животу, обичајима, деоби у племана, о додиру и мешавини са староседеоцима — о ономе, што је, по мом мишљењу, баш требало све превести за школску омладину. А боље би било да је преводилац ову главу и са свим изоставио, него што је овако скратио.

Једини основ, по коме се види да је овај извод рађен (једини по коме се могу и чинити нестручни изводи из научних списа), јесте: да извод буде што мањи од оригинала. Ради тога је преводилац морао више пута својим речима казивати оно, што му се чинило да је у оригиналу пространије казано. Али је, занет тим послом, често са онолико речи, колико их је у оригиналу, казао ствар нејасније и широј публици неразумљивије, него сам оригинал. На пр.

у преводу	а у оригиналу
„Богати називи из домаћег живота и једнолики у свију Словена сведоче висок ступањ у развићу домаћег живота у Словена пре но што су се они поделили у разне гране и племена“	„О домаћем животу словенском много нам прича сам језик. Ствари које се зову једнаким именом у свим словенским језицима, биле су Словенима јамачно познате пре но што су се поделили у више народа; јер није могућно, да су се доцније од Чешких ґора до Олимпа, од Трста до Волге, разнеле“.

Понегде је таким скраћењем сама ствар погрешно казана. Тако се о Крумовој држави каже, да се „ширила од Балкана до Ердељских Карпата, а на западу се дотицала с државом Карла Великог“ Речи, које после ових одмах долазе у оригиналу (Гл. VI стр. 144): Крум освоји велики део источне Угарске и византиске области до Цариграда“ — — изостављене су као и оно што иза њих иде.

Где се прича како су бугарски посланици ишли папи у Рим 866 г. и предали прозбу у 106 питања, преводилац је превео и то, како су Бугари питали папу: смеју ли као Хришћани носити шалваре; а прескочио је најважније питање, на које је папа врдајући одговорио, *имају ли они право, да сами себи изберу патријарха* (Гл. VII стр. 156).

Место, где се у оригиналу говори о старослов. језику (Гл. XXVI) стиснуто је у преводу тако, да ће по њему мучно моћи што разабрати и научити они, који о том пре нису ништа знали (шира публика). У преводу се вели само толико: да је језик Константина и Методија назван старословенски (у оригиналу лепо стоји, да се првобитно звао **ꙗзыкъ словѣньскъ**) за разлику од данашњег словенског (а не каже се који је то); да се дуго спорило „који је народ (не каже се: словенски) говорио“ њиме: да су неки научници “тврдили, да је то био језик старих Бугара“; да су „научници, који су данас дотерали најдаље у познавању словенске филологије“ решили, да су тим језиком говорили Словени панонски (ово је преводилац казао својим речима; а Јиречек, који је знао, да још траје борба око овога питања, казао је само: „*Massgebend für uns* ist die Meinung der beuden bedeutendsten Kenner der slavischen Sprachen, P. S. Šafarik und Miklosich.“)

Питање о ћирилици и глагољици, које писац на читавом листу штампаном расправља, а и то је врло збијено, стискао је преводилац још више у 11 рукописних реда и ради тога је јамачно изашло:

VII

САСТАНАК

ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

13. Јануара 1884 године.
у Београду

Били су: Председник М. Ђ, Милићевић, Ст. Новаковић, Ст. Бошковић. Ђ. Малетић, Свет. Вуловић, Мита Ракић, Свет. Николајевић и Жив. П. Симић.

I.

Председник саопшти писмо Српског академијског Друштва Зоре у Бечу, којим моли да му се пошљу или на поклон или за новце издања Чупићеве задужбине.

Одлучено је да им се пошље од „Годишњица" од којих Одбор још има на свом слагалишту, а за остала издања, којима Одбор не располаже, да се упути на књижара.

II.

Председник јави Одбору да је писац чланка „Одломци из историје Београда" који је наштампан у V. годишњици, послао наставак тога чланка.

Одлучено је да се наштампа у VI. Годишњици, а деловођа да обрати при коректури пажњу на језик.

III.

Г. Новаковић је пријавио и потом читао расправу г. Љуб. Ковачевића: *„И опет краљ Вукашин није убио цара Уроша"*, у којој се новим доказима тврди да Вукашин није убио цара Уроша, и обара противно мњење.

Одлучено је да се наштампа у VI. Годишњици.

IV.

Председник саопшти писмо г. Малетића упућено на Одбор, у коме моли да му се прецизније каже одлука о његовом делу „Грађа за историју народног позоришта“, т. ј. да ли он мора то дело удесити по реферату г. Вуловића или по реферату г. Николајевића, или по рефератима обојице, напомињући да ово последње не би могао учинити.

Одлучено је да г. Малетић ради своје дело по свом нахођењу према ономе што је исказано у реферетима, а о чему буде у сумњи, да се споразумева са референтима, и тако удешено дело да наштампа без даље ревизије.

С тиме је састанак закључен.

Председник

М. Ђ. Милићевић

Деловођа, члан

Жив. П. Симић

VIII
САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

24. Фебруара 1884

Били су: председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Сава Сретеновић, Ђорђе Малетић. Светислав Вуловић и Живојин П. Симић.

I.

Г. Свет. Вуловић прочитао је свој чланак *„Рујно" прилог испитивању епитета у народној (усменој) српској поезији*, намењен за Годишњицу.

Одлучено је да се наштампа у VI. Годишњици, и да се иста њиме заврши.

II.

Председник је саопштио да је г. Љуб. Ковачевић, коме је дат на оцену *„Извод из историје Бугара"*, који је учинио Жив. П. Симић, сложио се с мишљењем г. Вуловића и потписао његов реферат.

Одлучено је да се *Извод* не штампа, него по мњењу референата да г. Живојин преведе цело дело и такво поднесе Одбору, па ће се примити, ако буде добро преведено. За реферат г. Вуловићу да се да *шесет динара*.

III.

Годишњици VI. одређена је продајна цена *два динара* од комада.

Председник Одбора,

М. Ђ. Милићевић

Деловођа Члан,

Жив. П. Симић

БИБЛИОТЕКА

ХЕРАЛДИЧКИ ОБИЧАЈИ У СРБА

У ПРИМЕНИ И КЊИЖЕВНОСТИ

од

Стојана Новаковића.

I

Порекло речи „грб“ и постанак хералдичких обичаја у Европи.

Предмети су хералдике грбови.

Сама реч *грб* којом се ми сада служимо врло је скорашња у нашем језику. За њу, на прилику, не зна већ ни Христофор Жефаровић, који је преводио књигу Павла Ритера (Витезовића) Stemmatographia sive armorum illyricorum delineatio, descriptio et restitutio. Тај наслов превео је Жефаровић са Стемматографїа или Шрѹжїй иллѵрїческихъ изображенїа. Од Жефаровића много старији писац Охмуђевић, за кога стоји забележено да је грбове српских земаља цртао негде у Босни 1482 године (ма да је то морало много касније бити), такође се не служи речју *грбом* него место ње употребљава реч *штит*. Ни најскорашњија старина наша није, по томе, познавала реч *грб*. Ако се и јавља нешто раније у литератури — налази се барем у Јоакима Вујића Путовању по Србији од 1826, а може бити

и још у којој књизи тога или ранијега времена — у државну је употребу и у службени језик ушла, по свој прилици први пут, 1835 с новим уставом који је те године Србији дат, и који је потекао из пера Димитрија Давидовића ондашњег главног секретара Кнеза Милоша. У почетку државнога живота Србије много се којешта узимало из Русије (од прилике као сад што бива у Бугарској) особито у језику и у називима, и по невољи и без невоље. Тада је узета и реч *грб* (гербъ), те се по том са свим код нас одомаћила, пошто народно памћење већ није знало ни за какву старију реч, која би ову могла одменити.

Међу тим порекло руске речи *гербъ* врло је просто.

Примајући хералдичке обичаје са запада Руси су то у старија времена чинили највише преко Пољске. На месту садашње руске речи *гербъ* Пољаци имају *herb*, и то у пољском језику значи *Wappen*, *armoiries*. Пољска реч ако није узета правце из немачкога *Erbe* које значи *наслеђе* или *наследника*, узета је из чешкога, у коме гласи *erb*, дакле готово са свим као и немачка реч, или *herb* као и у Пољака. У Чеха *erb* или *herb* значи *грб* нашега данашњег смисла, и значи, поред тога, још: наслеђе, дедину, госпоство, а као што се у Јунгманову речнику чита, значи и просто *наследника*. У словенским језицима сама, дакле, историја речи показује откуд је ствар или установа међу Словене дошла и којим се путем међу северо-источне Словене ширила.

У другим језицима реч већ сама собом казује историју ствари.

Латинско *arma* значи *грб* и значи *оружје*, али се грб још зове речима *armorum insignia* т. ј. знаци или *обележје оружја*. Италијански *arma* значи, у исти мах, и *грб* и *оружје*; у немачком је *Wappen* *грб*, а *Waffen* *оружје*, што је опет једна иста реч у старијем и млађем обличју. Француско *armoiries* — *armes*, енглеско *arms* опет

значе оружје. Грб се, дакле, у свима језицима зове истом речју којом се зове и *оружје;* он је, по томе, *знамење* или *обележје оружја*. У томе је његова историја и његово постање.

Грбови су дакле постали на оружју и оружја ради. Они су знамење или симболика нечега, што нам из ближе кроз историју и кроз природу човечанску потражити треба.

У природи је човековој укорењена од старине позната и уобичајена тежња, да се дела, стања, или особине бележе или означавају симболиком.

Душевна природа човекова сама собом је на то наводила људе, у намери да сликом или симболом сачува оно чим се ко одликовао, или чим је ко показао снагу тела, духа или нарави своје. Лакост ногу, крепост мишице, моћ издржљивости којом се сам одликовао или коју је у другога поштовао, човек се старао да обележи симболичком сликом оне животиње којом се највидљивије исказивало оно одличје. Ако је отац неку заслугу стекао, син његов, имајући узрока да се поноси очевим заслугама, увек је по природи тежио на то, да као своје наследство сматра оно што му је отац стекао као лично одличје. Оно што се истицало или ценило у појединих лица или породица, истим се начином јављало и у читавих племена, која су такође тражила знаке или обележја својим особинама, врлинама, заслугама или тежњама. Црвено-кожи Индијанци у Америци носе у своју кожу утиснуте знаке које су им оци носили и које они за разлику од осталих носе. Кнезови ђурђијски носили су змију као бојни знак. На старим сликама јелинским које се по вазама налазе, разликовали су уметници у нацрту Тројанце и Мизе од Јелина тиме, што су онима на штитове змију метали. У Партији је змај био као бројни знак или застава за сваку хиљаду људи. У томе је не само особина тога племена, него једно од првих обележја друштвене или политичке организације људи

који почињу да живе и да се осећају у моралној целини као братство, као племе или као народ у зачетку.

Да бисмо видели, како су садашњи европски народи прошли кроз овај први период; да бисмо, управо, видели први почетак онога што чини садашњу европску хералдику, морамо погледати на исток, и на старе периоде источне образованости. Наша је цивилизација одњихана на истоку. Источњак је, пак, и данас, по склопу свога ума, пун симболике. А на свима рушевинама источњачких средишта, на Јефрату као и на Нилу, пуно је знамења и симбола. Управо шест стотина година пре хришћанског летописа Ескило, скоро као какав хералдик потоњих средњих векова, описује знамења поглавица који су сједињеним силама на Тебу нападали. Добро познати орао римски коловођа је потоњој хералдици средњих векова. Грчка и римска старина зна за мноштво симболичких знака и показује нам их на штитовима, бојним белезима, новцима, лађама, зградама и посуђу. Одатле се извесна симболика разишла на заставе средњевековних народа, владалаца и војничких поглавица; у томе су се као елементи развили саставни делови, из којих се после читав хералдички систем склопио.[1]

Ово прво доба знамења, која тада беху само елементи потоњих хералдичких знака, још не носи на себи хералдичан карактер; још су сва та знамења несистематична, вољна, и зависе од слободнога неприсиљеног избора. Још нема у знацима својине по имаоцу, нити наследствености по породици и по времену. У свему томе још нема онога што ми данас зовемо *грбом*, што је прави *предмет хералдике*, науке о грбовима или белезима. Да се из тих знака један установљен ред развије, да тај ред постане особита вештина која своја правила све више развија и усавршава

[1] Boutell Ch. Heraldry, historical and popular edition. London 1864. 3

— могло се догодити особитом потребом једнога особитог времена. А пошто се то један пут догодило, пошто су особитом потребом догађаја и историјског рада знаци престали бити вољни и случајни, пошто су они примили на се један установљен ред, пошто су тиме изазвали вештину која се нези њиховој посветила — онда се тек могло рећи да су постали грбови у нашем данашњем смислу и да се јавила хералдика као наука о грбовима и о начину њихова састављања и цртања. Оно пак особито време које је створило установу данашњих грбова и дало постанак хералдици јесте време крсташких ратова. Од њега морамо и ми почети кад смо вољни да сазнамо колико је у живот наше старе властеле уплетена и хералдика и како се и с којим ме́нама дошло до данашњих грбова наших.

Два су узрока, што су баш крсташки ратови, који су се почели у XI веку, дали повод образовању систематичних и редовних знамења и обележја витешкога. Један је у опште познатом културном утицају симболичкога истока који је том приликом јако деловао на западне госте и савезнике, други је у стварној војничкој потреби. Културни источни утицај нарочито се показао на укусу за симболику. Стварна војничка потреба је изискивала, да сваки поглавар војничких чета има систем војничких застава и знамења који ће бити сталан и добро уређен, који ће се моћи видети на свакоме штиту војничкоме и по коме би се чете и војници свуда и у свакој прилици могли једни од других разликовати. Средњевековна Европа имала је у своме племићско-феудалном систему пре свега извесну основицу војничке организације. Овим знацима је био задатак да послуже да се тај систем видљивије искаже, чвршће и практичније уреди и рашири. И пређе су племићи војници имали неке посебне повластице у накнаду за терете војничке службе. Нови систематисани поглаварски знаци послужили су на то, да се племићи војници и спољно одвоје од осталога грађанства

и друштва. Они су у напредак постали спољно обележје по коме је свакога племића било лако познати. Краљ француски Лудвик VII, који се у другом крсташком рату (1147) састао с више владалаца и племића, договором је установио известан ред знака, који се, по том, за спомен тога тешког и несрећног ратовања није више ни мењао. Али прави ред хералдичким знацима и прави почетак систематисаној хералдици увео је цар немачки Фридрих Барбароса, који је 1189 с војском пошао на освећена места. Овај цар је 1150—1160 год. завео војна вежбања или војне игрэ (турнире) за племиће. На та војна вежбања могла су бити пуштена само одлична лица. Том је приликом уређено шта ће који од њих на свом штиту као обележје носити, како би се по том обележју распознавати могли. Одређени су били нарочити људи, *херолди*, који су дужни били познавати све те знаке, који су за тај посао судије постали и који су племиће на турнирима призивали и о њима белешке водили. Они који би се више пута на овим турнирима показали, метали су челенку[1] на врх свога шлема, и по тој им се челенци познавало племство и господство њихово. У исто доба и заједно с наследственошћу оружних знамења у Француској су се почела уводити и постојана породична и племићска имена по оној земљи или насеобини која је породично имање била. Пре тога су била у обичају само породичка имена.

Ово су први основи, из којих се хералдика почела развијати од XII па кроз XIII век у свима земљама за-

---

2. Вук С. Караџић приповеда, како је још на крају прошлог века један Србин из Троношкога прњавора убио хајдука који је с друштвом дошао да му отме лепо оружје, како му је по том, главу осекао и однео Турцима. Они су му дали *челенку* и бурунтију да свуда може носити оружје. У песми о Грујици Новаковићу даје му дилбер-Иконија *од злата челенку* као дар за јунаштво.

падне Европе. На прилику у Енглеској хералдика је почела добијати одређен и систематичан карактер за владе Хенрика III од 1216—1272 године, и може се казати да је у тој земљи њено развиће истом на свршетку XIII века потпуно завршено.[1] И у осталим земљама европскога запада XII и XIII век чине период ширења хералдике. У томе се периоду грб задржао у својој првобитној форми као оружно знамење на штиту, као белег и знак војничке организације, војничког положаја и старештва. За то у томе периоду грб и није био ништа друго него штит: Касније је са штитом по овоме оружном обележју ушао у једну целину и шлем са својим накитима и челенкама, које су поврх штита као круна долазиле. Ово се развија кроз XIV и XV век. Ти су векови време најразвијенијега витештва и дике витешке, право племићко време у Европи, цвет племићске или феудалне војничке организације у Европи. И штит с грбом и шлем с накитима тада је племићство на себи носило.

Кад су осим грба на штиту ушле у обичај челенке или завршни накити (Kleinod, Helmkleinod, Helmschmuck cimier) на шлемовима, онда се на тим шлемовим челенкама или завршним накитима и грб цртао, и ту му је главно место било. За то су шлемови као одличнији, више јуначки и по томе већма витешки и племићки белези, отели мах штитовима као јуначком обележју, и по томе су шлемови са својим знацима почели значити прави грб, и на шлемове су се метали знаци одликовања или белеге за јунаштво на турнирима. Хералдички знаци који су као завршни накит на челенке долазили звали су се немачки Kleinod, Helmkleinod, француски cimier. За њих сам ја узео стару реч *челенка* из разлога који ће се касније навести. Овим пак путем, путем шлемова и челенака, путем сјајних и знаком показаних признања за витешко одликовање, грбови

[1] Boutell, Heraldry, 4.

су и постали право витешко и племићско обележје. Тога ради се на скоро на печате почео урезивати само шлем, и на турнирима се гледало *по шлему*, је ли ко прави витез и може ли се примити да учествује у турниру.[1]

Тако видимо да је Ричард I краљ енглески у 1194 години имао у своме печату шлем, на ком се налазила челенка као крило, а испод ње је на шлему самом био израђен лав. Ханфреј де Бохун, четврти граф од Хирфорда, имао је крило на своме шлему као челенку. Хенрик де Ласи кнез од Линкона (1272—1312) имао је исту таку челенку. А сер Џофреј Лаутрел (1345) задржао је облик крила челенци наврх шлема, али је на њој дао нацртати свој прави грб. Едвард III (1327—1377) имао је у прво време на своме печату прави хералдички шлем са челенком, која се састојала из енглеског лава с круном на глави. Исти је владалац метао каткад на своју челенку и орла, али је од његовог времена крунисан лав постао грбом или знамењем Енглеске[2]

---

[1] Па ипак се у правним спорним питањима где се имало судити по печату и тада сматрао за пуноправан онај печат на ком је штит са својим знаком урезан, и печати са самим шлемом нису се сматрали за довољне. Потпун грб сматрао се и у ово доба онај који је на штиту нацртан или урезан био. А на штит се тада обично метао и шлем. Упореди F. Warnecke, Heraldisches Handbuch, III. Aufl. Görlitz 1883, 2

Душанови и Урошеви новци имају само слику шлема врло често и различито цртану. До потпуне правилности развијена хералдичка слика налази се на новцима Балшиним (почетак XV века) у Љубића, таб. XIV, 2, 6, 7, 8, 9, 10. Ту је грб на штиту, шлем над штитом, и грбовна слика са штита као челенка на шлему израђена. Новци босански и великога војводе Хрвоја у овоме су такође напреднији. По томе би се дало изводити да је у нашем народу хералдика била боље развијена на западу него на истоку. И није ли нам тим обележено и њено порекло и пут којим је развијана и у наше обичаје упошена?

[2] Boutell Ch. Heraldry. 266.

Породица Хапсбуршка, која сада влада аустријским царством, има као свој породични грб лава. Тај грб узела је та породица као сталан истом с почетком XIII века, и после је *на штиту* увек тај грб цртала, ако јој је требало породичним грбом послужити се. Челенку пак на шлему имала је та породица *троструку*, према својим огранцима и према наследственим везама. Права хапсбуршка челенка била је црвен лав (само предњи део) накићен на леђима чешљевима из којих су паунове перјанице вириле. Осим тога узимали су паунове перјанице и две лабудове главе с црвеним или жутим кљуновима у којима држе златне колутове; но тих колутова често и нема. У историји штитова грба и шлемове челенке у ове породице види се да је већма цењен и да је више вредио грб на штиту, а да је челенка, познија по постању, била мање стална, и да се могла мењати. И у правним споровима као што је горе напоменуто, више се ценио на печату штит него ли шлем и челенка.[1]

И касније, кад се нису више носили ни штитови, ни шлемови, виде се штитови с грбом, а поврх њих шлем с челенком онако како се сад на земаљске и краљевске грбове међу круне. У то време грб је на штиту цртан или укиван, а врх шлема је на челенци пластично представљен или изрезиван.[2] Као што сведоче и горе наведене белешке из енглеске хералдике, обичај хералдичних челенака почео се још на крају XII века, и тамо се на западу коначно утврдио још XIII века.

---

[1] Dr. Ed. Gaston Graf v. Pettenegg Das Stammwappen des Hauses Habsburg. Wien 1883, 3 и 4 стр.

[2] Лепо се то види на многим грбовима у нирнбершком Вајгел-Витибовом календару Geschichts-Geschlechts und Wappen-Kalender. Ја сам имао пред собом издање за преступну 1736 годину. Свакоме приступно дело јесте Heraldisches Handbuch, von F. Warnecke. III. Auflage Goerlitz 1883, и Сакенов Katechismus der Heraldik.

С изналаском и војничком употребом пушчанога праха ови су обичаји претрпели велики обрт. С новим оружјем промењено је и војничко уређење и начин војевања. Штит и шлем почели су излазити из обичаја. С њима и хералдика бежи из живота и практичне војничке употребе на хартију. Она се претвара у апстрактно и искључиво племићско знамење и обележје племићских породица. И тек се с тог основа развило оно значење грбова како га и ми данас виђамо и знамо. [1]

II

Властела и њено уређење у Срба.

У свима гранама средњевековнога живота Србија је ишла упоредо с осталим европским земљама, у некој мање у некој више. Њено војничко уређење, њена државна власт, њене установе, њена индустрија и трговина следовале су или угледима византијским или угледима западним из Италије, који су кроз далматинска трговачка пристаништа, извозна и увозна врата старих српских земаља, имали широм отворен улазак у српски живот и у српске навике. Ово је већ свакоме добро познато опште правило. Али с једне стране занимљивост, а с друге тегоба истраживања српских старина долази отуд, што у Србији није потпуно владао уплив византијски, и што опет ни уплив западни никад није до потпуне превласти долазио. Борба тих уплива, особито у обичном животу, навикама и потребама гледиште је које истраживалац старина, навика и обичаја ни часа не сме испустити из очију. За оружје се нарочито бележи да се уносило са запада. То је између осталих чисто трговачких узрока било већ и за то, што су ратови најчешће вођени с источним државама, па је с противне стране оружју у-

1 v. Sacken, Katechismus der Heraldik, Leipzig 1862, 7.

век био приступ слободнији. Овај артикал ми овде бележимо нарочито с тога, што су с њим заједно уношени и обичаји војнички са запада. Историјске белешке говоре о германским најамницима који су се у служби краљева српских налазили.[1] А што је најзнатније, не треба сметнути с ума да је баш оснивање српске краљевине под Немањићима ишло упоредо с догађајима који су били повод постању хералдике и хералдичких обичаја. Сам Фридрих Барбароса, цар немачки, који се сматра за правог оснивача хералдике, састајао се са Стефаном Немањом у Нишу. Његово војничко уређење није могло остати без утицаја на српскога великог жупана. У првој поли XIII века, у којој је српска краљевина на снагу стала и развила се, налазила се она са свим на дохвату утицају западноме, и пут са запада на исток пролажаше кроз земље српске. У Цариграду се установило латинско царство, које је од 1204—1261 трајало. Југозападно приморје балканских земаља скоро је целином припало француским племићима Мореја, Епир и Арбанија са свим потпадоше овоме западном упливу који се на блиску Италију наслањаше. Кад је у Цариграду 1261 васпостављено византијско царство под царем Михаилом Палеологом, последњи цар византијски Балдуин II уступио је уговором у Витербу од 1264 своје право на Мореју и Епир Карлу I Анжујцу, краљу обеју Сицилија. Године 1274 арбанашка властела, духовништво и знатнији градови поклонише се истоме Карлу, и од тада се, осим Мореје и Епира, и сва Арбанија отвори усељавању француских племића авантуриста. „Око француског команданта и француско-сараценског гарнизона у Драчу навезивала се италијанско-француска

[1] Овоме у прилог знатно је сведочанство Филипа Мезијера у преводу Ђ. Даничића, Гласник XXI 285—287. Ту се помиње изреком да је било у служби војничкој уз Душана три ста Немаца.

колонија. Мореја се претворила у *нову Француску* (la nouvelle France). Француски каваљери у Ахаји причаху поносито да су у Атини онако исто савршено француски говори као на двору краља француског у Паризу. Из Мореје и Ахаје продираху идеје француског феудства у Епир; одатле у Арбанију; из ње у Зету. По гдекоји срећни авантуриста француски ступа у брачне свезе с великим кућама Комненовића, Ангеловића, или с богатом кућом каквог арбанашког и српског властелина. Оваким укрштавањем крви и имена појављују се у XIV веку на земљишту од Боке Которске до залива од Арте типови, који су у основи француски или италијански, али више или мање модификовани типом српским, грчким или и арбанашким; појављује се властела, која поред француских или италијанских имена носи и имена грчка, српска или арбанашка и која уз феудне титуле западњачке придева имена од српских и арбанашких земаља и градова. Тако се, на прилику, у XIV веку у Епиру и Тесалији поред нашега Симеона Уроша Немањића и жене му Томаиде Ангело-Комнене Орсинијеве и поред њихове кћери Марије Ангелине Дукине Палеологине јављају Леонардо I и Леонардо II, Токо и Исаул Буонделмонти дељи Ачијауољи. У средњој Арбанији јавља се знаменита кућа Аријанит-Комнени и француско-византијска Топије-Комнени; Карло Топија (који је себе титуловао Primus de domo Franciae) и брат му Ђорђе Топија, зет Вука Бранковића. У северној Арбанији, у Задримљу, јавља се већ с крајем XIII века Dux Ginus Tanasius, dominus de Zadrimo, de Montagna Nera, de Paliti et de Sati, родоначелник Дукађинаца, прадед Леке Дукађина. У Дривасту прво место заузимље француско-византијска, могућним начином шпанско-византијска кућа Шпана Ангеловића, којој је родоначелник по свој прилици онај витез Ишпан (miles Yspanus) што се с крајем XIII века јавља у Крфу као верни присталица Карла Анжујца, и која се почетком XV века срођава с домом

Ђурђа Бранковића. У Доњој Зети јавља се такође с крајем XIII века француско-српска кућа Балшића (*Балша*, Balsa, de Balxia, de Balsiis, des Baulx, des Baux) која од 1360 па до 1421, дакле кроз пуних 60 година, заузимље значај једне независне династије и руководи догађајима од не мале драматичности.«[1]

Из овога видимо да се од стране запада над Србијом није вршио само обичан културни и обртни уплив, који је по општим светским законима неизбежан за једну земљу која у свету живи и која се на једном светском путу находи, него да је читав један део краљевине био увучен у онај круг који је друштвене и витешке обичаје западнога витештва одомаћавао на балканском југозападном приморју. При фактима који су горе наведени види се поуздано да су сви утицаји којима су последицом крсташких ратова подлегли Епир, Мореја и арбанашко приморје, правце дохватали и Србију, и то није потребно доказивати претпоставкама. Овај закључак могу остале тадашње прилике само оснажити. Ту мислим, прво и прво, поменути трговачке путове који су из унутрашњости западних балканских земаља изводили на јадранско приморје у позната пристаништа старе српске трговине. За тим обраћам пажњу на стара средишта у Горњем Лиму (Брсково), у Новом Пазару, Призрену и Приштини, која су сва стајала у најживљој вези са западним приморјем и његовим утицајима, тако да је литерарна и религиозна култура наслањала се на исток, а материјална, трговачка и војничка, више на запад. С правом, дакле, можемо тражити и у старој Србији приликама прилагођен одблесак како старе војничке и племићске организације, тако и војничких и племићских установа романско-германскога запада.

---

[1] Чед. Мијатовић, Балшићи у Гласнику XLX, 136—139.

Прву потребну основицу за ову организацију, уређење племићства, Србија је већ имала. Српско племићство развило се из истих основа из којих и византијско. За византијско се зна да се развило из уредаба римскога права и из основа средњевековне војне организације. Из тих се уредаба и германско-романско племићство на западу развило, само што је примена њихова на балканскоме полуострву с неким модификацијама изведена. Али је на обе стране иста основа привилегисанога властелинства. Земље су даване у својину и на уживање, а држаоци њихови, властела, дужни су били војевати или известан број војника држати и водити. Српско племићство се развило из истих основа из којих и византијско за то, што су српске земље у ширем смислу тек у XIII веку почеле живети самосталним државним животом. Пре тога оне су час добијале делимичну независност, па и то већином у мање приступним планинским крајевима, час су опет потпадале под византијску власт с којом се увек и сав друштвени и државни ред у њима уводио. Осим тога у томе реду нису могли ни Срби у својим земљама ићи каквим засебним путем, јер су за то сви потребни услови оскудевали. Онај, дакле, друштвени и државни ред који се развио у свима другим околним земљама треба очекивати и у Србији, и ми га у њој доиста и налазимо. Кад је Стефан Немања српску државну власт стално раширио над плодним равницама Ситнице и Поморавља, пређашња је властела грчка из тих места истиснута, ако се није знала с новим стањем ствари подесити. Међу тим највероватније је да се све то ограничило на промену лица, а и Срби на дому нису могли имати никакав другојачији ред. Јер у најстаријим споменицима нашега народа, које имамо из времена Немањина, ми видимо земљу и народ у истом друштвеном подељењу, у ком се и у Византинаца налазила. Ту су већ властели и властеличићи као ред људи с извесним повластицама, супрот положен осталим редови-

ма народа. Из Душанових закона видимо не само како је положај властелина јасно обележен према владаоцу, него и шта га је створило. Тако је главна дужност давање *соћа*, то јест *житнога данка цару* и *војевање по закону*. Таку, је дужност имала властела и у целој средњевековној Европи, и *соће* се истим именом; soca, soccagium зове и на западу. Чисто војничко порекло племићства обележено је чланком о наследству (100 мога издања) у ком се наређује: *кад умре властелин, коњ добри и оружје да се даје цару, а свита велика бисерна и злати појас да има син му и да му цар не узме; ако ли не узима сина, нъ има дъштер да јест темзи вољна дъшти и продати или одати свободно*.

Један од најстаријих споменика нашега законодавства јесте жичка повеља, уписана на сводовима куле пред црквом Жичом. У њој први краљ Стефан Првовенчани у почетку XIII века овако разликује мере казнама: аште ли котори боудеть **оть властель**, да оуземлеть се на немь кралю .ѕ. коньь; аште ли **оть инихь конникь**, да оуземлеть се на немь по .к. кона; аште ли **оть оубогихь люди** створи се, итд. Из овога се места најјасније види, на којој се основи и за какву намеру подизала установа властеле и у старом српском животу.

Феудне одношаје старе српске државе запамтила је чак и народна појезија. Тако народна песма о Бану Милутину и Дуки Херцеговцу, која пева рат међу Србима и Бугарима од 1330 године, јасно казује какво је било то уређење. Тамо се пева:

Књиге иду од Призрена града,
Од српскога силна цар Стјепана
На Пожегу бану Милутину,
Вако царе бану говораше:
„*Слуго моја, бане Милутине,*
„Опреми се у бијелу двору,

„*Поведи ми тридесет делија,*
„*Од твојега равна Драгачева,*
„Хајде ш њима ка Призрену граду,
„Јер хоћемо, бане, војевати
„На далеко у земљу Бугарску,
„На Мијајла, краља Бугарскога,
„Тамо ћемо, бане, зачамати,
„Но се спреми за три годинице.“

А још јаснији израз види се мало даље у врстама:

Ако мени Бог и срећа даде,
Те добијем краља Бугарина,
Хоћу тебе, слуго, поклонити
У државу земљу Босну славну,
Да бапујеш и да господујеш,
Милутине, за живота твога.

Пошто је пак наша основа једнака с основом остале Европе, и пошто су нас западне властеоске установе дохватале преко својих насељеника по балканским земљама, својим непосредним утицајем, то сумње нема, да је и онај део западне организације војничке који је установом грбова изведен, прешао међу нашу властелу, и да се међу њом за рана одомаћио.

Питање је само: имамо ли спомена који нам ову претпоставку могу посведочити, и питање је: у колико је и кад тај утицај међу Србима примљен и извршен?

У томе послу тражење се може окренути аутентичним и традиционалним или литерарним изворима. Ред наше расправе упућује нас прво на аутентичне изворе?

III

Трагови хералдике на новцима и печатима српским до Душана.

У аутентичне изворе ишли би сами оригинални споменици. Такви би били штитови, шлемови, челенке и остали

делови старе војничке опреме. Но од тога се, на жалост, по нашем знању, скоро ништа није сачувало. Даље би у аутентичне изворе ишли новци, печати и остали на разни начин нацртани грбови или хералдички знаци, или стара књижевна дела или белешке о томе. Из тога круга имамо више печата и у изобиљу новаца, и пошто су нам они и једини и толико богат извор, то ћемо се ми њему искључиво и обратити, те у њему потражити доказе за наш посао потребне.

Кад прегледамо слике и описе новаца и печата који су до сад обнародовани, они нам се сами врстају у три периода.

Први је период време од почетка ковања новаца, па до владе Стефана Душана.

Други је период време од почетка владе Душанове па до краја XIV века.

А трећи је период време XV века па до пропасти државе српске.

У првоме од ових периода, до почетка владе Стефана Душана, ми не видимо ништа што би показивало какав год јачи почетак хералдике. Византијски историци забележили су, да су у то време и сами краљеви српски живели врло просто; тим с већим разлогом се то може претпоставити за властелу. Прости пак живот, који је како изгледа кроз цео XIII век заједно са двором водила властела српска, није давао маха ни развитку хералдике, која се развијала онде где је поље за њу приготовио господски живот, који је у свему, па и у оружју, тражио сјајности, блеска и друштвенога уживања, што га у турнирима или јуначким играма видимо. Из овог узрока, мислимо, да се у целоме првом периоду виде на новцима усамљени ситни хералдички знаци који се овде онде нередовно и као случајно показују и који се могу, и то може бити још с више разлога, сматрати као прост орнамепат, а не као право хералдичко

знамење. Јер се из њих нигде није развила каква год обележена хералдичка целина.

Новци српски и почетак њихова кованја вежу нас искључиво за оне пијаце с којима су Срби трговали. А пијаце су те обележене и положајем оних предела у којима се развила трговина и кованје новаца у старој српској краљевини. Познато је по свему, да је то било у западним српским земљама, у горњој лимској долини, где је кроз цео XIII век цветало трговачко место Брсково. Ови предели припадали су по положају свом у трговачко-економну област јадранскога приморја и Млетака, који су трговину западних делова балканскога полуострва држали готово у своме искључивом монополу. С тога је са свим природно да су први српски новци, који су ковани у Брскову, ковани највише по угледима млетачким. На познијим новцима овог периода, то се у осталом у читавој потпуности показује, дотле чак, да је и латински натпис употребљаван. Новци пак краља Владислава још показују извесне оригиналне разлике у типу. Али већ на њима прва страна носи лик Исуса Христа са свим сличан лику који се налази на сувременим млетачким новцима [1] готово до највећих појединости, а напротив толико исто одступа у томе од сувремених бугарских новаца, који су много ближе типу византијскоме, макар да је, по случају, баш у ово време и сам Цариград латинском окупацијом потпао био под западни утицај. Друга страна новаца Владислављевих има увек лик краљев с различитим натписима, и у томе је различна од новаца млетачких, а више слична новцима византијским.

Хералдички знаци су на новцима Владислављевим врло оскудни; управо их никако и нема. Краљ држи увек скиптар с крстом у десној руци. Крст је састављен од две једнаке пречаге, које су на крајевима раширене. Осим овога

[1] Упореди Federico Schweitzer, Serie delle monete e medaglie d' Aqvileja e di Venezia. Trieste 1848. I. 80 и даље.

владалачког знака на његовим новцима долази побочке положена отворена круна на новцу у Љубића tab III, 14; долази као тролистан цвет, tab III, 18, премда се њему тешко може приписати облик крина; долази по један и по два крстића; долазе звезде, долазе колутови као мали беочузи. Фридрих Швајцер у књизи горе у ноти наведеној о новцима млетачким, бележи да се такви монетни знаци (segni monetali) први пут налазе на новцима дужда Јакома Тијепола, који је владао међу 1228 и 1249, те је био савременик Владислављев. Из тога узрока и мислим да ови знаци могу имати неку везу с обичајем хералдичких знака који се у ово доба почео у свету развијати.

Сачуван је, али — на жалост — није описан и печат један од Владислава. То је на писму штампаном у Миклошића Monumenta serbica под XXXIII, 27 стр. Судећи по другима познатим, тешко да би он показао што више него што већ показују новци.

Сличност с новцима млетачким развијена је до потпуне једнакости на новцима краља Уроша I. Ова ствар има особито значење за трговину тога времена. Матапани млетачки, по облику којих је краљ Урош новце своје ковао, носе на првој страни исти тип Исуса Христа, који се и на Уропевим новцима види. Друга страна млетачких матапана има с једне стране лик дужда под којим су новци ковани, а с друге стране лик заштитника млетачког, светога Марка. Свакоме је са стране у натпису ивицом новца име означено. Свети Марко и дотични дужд држе заставу, која на четвртастом пољу до мотке има крст, а после се цепа на две боје. У углу између заставе и мотке до дужда пише *dux*. Таки су исти новци краља Уроша. Краљ је онде где је дужд, онако исто нацртан; застава је са свим једнака; место *dux* пише *rex;* натпис је латински; на место млетачкога св. Марка стоји свети архиђакон Стефан, који је под Немањићима за рана узет за патрона Србије и који се као

такав и на печатима цртао. Сличност је дотле једнака, да је и застава, која је свакојако у Србији морала бити друкчија него у Млецима, онаква иста као на млетачким новцима. Лако се досетити, да је у ковању ових новаца за то узет начин потпуно млетачки, што се ишло на олакшицу трговини и увозној и извозној, и што је та трговина морала ојачати, па је намера краљева била да кује новце којима би и по облику и по свему био олакшан потпун међународни обрт. Али је краљ Урош у овоме мало успео. Новци су се његови морали размножити по Италији и приморју, и рђав ков њихов био им је стекао врло сумњив глас. После смрти Урошеве, у 1282, кад је већ Милутин Србијом завладао, млетачка република почне издавати наредбе једну за другом против тих динара по млетачкоме типу скованих, забрањујући нарочито по Далмацији течај њихов оштрим казнама и заповестима. Прва така заповест издата је 3 Маја друга 29 Октобра 1282. У тој се исти новци зову denarii de Bresco — брсковски динари. Та се ствар потезала и касније, јер је по истој био шиљан 1287 и један млетачки посланик на двор краља Милутина. Мере су ове предузимане за то, што су брсковски динари мање вредили од млетачких; с тога се, после, у рачунима једни од других и разликују. Какви су људи овај посао Србима радили, види се опет из једне млетачке белешке из 1318, у којој се говори о некаквом Млечанину златару Оливеру Купу, који се у Брскову шеснаест година својим занатом бавио.

Хералдички знаци на новцима краља Уроша већ су јаче обележени него на новцима Владислављевим поред све њихове сличности с новцима млетачким. Већ је застава која се и на млетачким новцима налази један чисто хералдичан знак. Иначе звездице, крстићи, котурови виде се на овим новцима као и на Владислављевим. Али је најзнатнији новац на табли V под 3 (Opis 56 под 44), на ком је јасно изведен чисто хералдичан нацрт *крина*, који се после, како

ћемо видети, непрестано виђа на новцима српским до саме пропасти државе српске. Знаменито је да се тај знак показао прво на новцима краља, који је, како је познато, ожењен био Францускињом Јеленом, иза које је тако добар спомен у нашој историји остао.[1]

Иза Уроша је остало и више печата. Један је управо половина оловног калупа за изливање печата од воска који су на старе повеље вешани. Он је нађен у Старој Србији, и сад је у народном музеју у Београду.[2] На том печату краљ држи у десној руци крст са три пречаге, а у левој

---

[1] Сва је прилика да се крин у Србији уобичајио поводом Јелене жене Урошеве, и њеног француског порекла, било да је она одиста од краљевског рода, било да није. Крину се, ма каквим поводом, лако било у Србији утврдити већ и по омиљености коју је он имао по свему истоку, па и у Грчкој и у Византији. Он је свему истоку омиљен накит. А. Гренсер је у једној нарочитој студији о крину у хералдици саопштио слику једне византијске круне, на којој се види крин. И на западу се на владалачким крунама метао крин много пре него што су се установили уређени хералдички обичаји. Белоћа, чистота и особито диван и силан мирис тога цвећа импоновали су старини значењем царскога величанства међу цвећем. Име *Богородичиног цвећа*, које тај цвет још носи у нашем народу, знак је некадашњег поштовања које се томе цвећу чинило. С истока, не само за време крсташких ратова преко Цариграда, него и преко Арапске и Шпаније, ово је цвеће особито омилило двору и властели француској. И не само двор, него и сва властела толико су се служили у хералдици сликом тога цвећа, да се данас сматра да је то цвеће најмилији хералдички знак романских народа. La Chesnay de Bois у своме Dictionnaire généalogique (том III, 1757) набројао је равно 5500 француских породица, вароши и корпорација које имају на своме грбу крин. При данашњем познавању извора и архива, тај би се број могао још већма умножити. Види интересну студију А. Гренсера Die Lilie in der Heraldik, у Heraldisch-genealogische Zeitschrift. Organ des heraldisch-genealogischen Vereines Adler. Wien 1873, №1—6.

[2] Под бројем 304. Поклон Митрополита Призренског

земљокруг са крстом на њему који се црта као знак власти краљевске. На врху ступаца који се више наслона престолскога дижу израђени су цветови, који су као кринови. Тај печат је у Љубићевом Opisu jugoslavenskih novaca наштампан на особитом листу пред почетком описа српских новаца и јесте, без сумње, једна од значајних старина наших из тога круга. На другој половини која није нађена морао је бити св. Стефан онако како се види на печатима светогорским које је Д. Аврамовић у својој књизи наштампао. Такви су били и византијски печати, и то је источна византијска форма коју је касније друга западна почела из обичаја избијати.[1] У Миклошићевим Monumenta serbica под LI стр. 51 видимо да има печат на једном писму краља Уроша, које се у бечкој архиви налази. И тај није описан; Миклошић је само забележио да му је inscriptio serbica illegibilis. Исто је то и тако забележено и при писму LIV, стр. 53, које се такође у бечкој архиви налази. Зна се, такође, да су сачувана два печата краљице Јелене Францускиње, жене краља Уроша, којој су синови њени Драгутин и Милутин приморје на ужитак оставили. То су при писму у Миклошића LIX, стр. 56 и при писму LXVI стр. 69—70; али ни о једноме ни о другоме немамо нити описа нити бележака, ма да би од великога значаја било проучити споменике ове врсте који су од краљице Јелене остали.

Новци краља Драгутина полазе опет један корак напред. На новцу Драгутиновом који је насликан у Љубића tab VI, 4 видимо на првој страни око Исуса Христа с обе стране престола по један крин. На другој страни насликан је краљ на престолу седећи. У десној руци држи скиптар,

---

[1] Форма и карактеристика византијских печата лепо је описана у књизи Дра. A. Mordtmann-a Sur les sceaux et plombs byzantins. Constantinople. 873.

којему је крин на врху; у левој земљокруг, на коме је крст са две пречаге. Иначе новци Драгутинови носе обележје различито од Урошевих већ поводом оне млетачке забране коју смо горе навели. Ипак има доста типова по чисто млетачкој форми, где краљ и свети Стефан држе међу собом двоструки крст или заставу. Има неколико типова који у нашој нумизматици први пут долазе под Драгутином, и по томе су знатни. То су новци на којима је насликан краљ, седећи на престолу, држећи преко крила положен мач, го или у корицама, обухвативши левом руком балчак, а десном држећи скиптар на коме је крст. Такве се слике могу видети у Љубића V, 19, 20, 21, на којој је с десне стране краљу насликана звезда а с леве крстић, 23, 24; VI, 1, 2, 3, 6. Место крста видимо на скиптру крин на новцу V, 22. Исто тако и новац насликан на таб. V. 21 има у једном варијанту десно до краља крин место крстића (Љубић, Opis, 70). У свима овим сликама престо је краљев свуда без наслона, с јастуком или без јастука; а престо Исуса Христа свуда је са наслоном. Краљ има каткад круну на глави, а каткад је гологлав.

На новцима Милутиновим од којих нема много типова, по Љубићевом мишљењу за то што је Драгутин право ковања новаца до смрти задржао, видимо само на послетку означене чисто обележене краљевске типове. Љубић је наштампао седам типова, VI, 8—14. На свима краљ седи на престолу с круном на глави; на свима осим последњега он држи у десној руци скиптар, а у левој земљокруг с двоструким или једноструким крстом. Тип VI, 14 представља у краља скиптар с крстом у десној руци, а левом се држи за балчак голога мача који је преко крила положен. Типови VI, 10, 11, 12, 13 имају осим горе показанога још по један крин са сваке стране Исуса Христа. Врло је знатно, да од седам типова новаца који су нам иза краља Милутина сачувани шест их носи кринове.

Из времена Милутинова сачувало се и печата, од којих су неки и нацртани. Миклошић помиње при писму LXV печат којему је inscriptio illegibilis. Д. Аврамовић је у његовом Описанију древности српских у Светој Гори (Београд 1847) у снимцима под 5 и 7 наштампао нацрте два печата Милутинова. Први под 5 има с једне стране краља Милутина у црквеном орнату и под круном. Он држи у десној руци крст са две пречаге, а у левој смотак хрисовуље. На првој страни је патрон Србије архиђакон и првомученик Стефан с кадионицом у десној руци. Печат је тај сребрн па позлаћен, и виси о црвеној неоплетеној свили. Други под бр. 7. сличан је овоме, у пола је мањи од њега, од злата је, и виси о плавој неоплетеној свили. Место архиђакона Стефана нацртан је Исус Христос. Потпис на Аврамовићеву снимку гласи: **Благовѣрнꙑи црь Стефанъ.** Скраћеница од **цр** јасна је, и ако је такав потпис на Милутиновом печату необичан, као год што је и Ис. Христос, који се на печатима византијских царева налази, овде необичан место архиђакона Стефана. Слика краљева је с брадом без круне у некој капи као пола јајета, оперваженој оздо и превученој по средини неком врвцом, у простој хаљини као у стихару, са штапом у левој руци, с десном на леву страну пруженом. Ваљда се хтело да се краљ том сликом представи као покајник који цркви поклоне приноси. Ни један ни други, по византијском обичају, немају хералдичких знака, који се на печатима нашим још позније јављају него на новцима.

Као што је влада Стефана Дечанскога била један одмор међу полета пуним временом Милутиновим и сјајном владавином Стефана Душана, тако и на новцима његовим не видимо ништа приновљено. И на новцима као да је главно традиција и скромност, које иначе радњу овога краља карактеришу. Седам типова које је саопштио Љубић tab. VI, 15—21 у свему су један главни тип. С једне

стране је Исус Христос, а с друге је краљ на престолу. Свуда краљ седи, под круном је, у десној руци држи скиптар с крстом, а левом је обухватио балчак мача, који му је преко крила пружен, и каткад у корицама. Других никаквих знака нема на новцима Стефана Дечанскога.

Има од њега и печат један, нацртан у горе поменутој књизи Аврамовићевој, у снимцима под бр. 8. Тај је печат на једној повељи којом је Хиландару дао неке поклоне; златан је, и виси о модрој неоплетеној свили. На првој страни је архиђакон Стефан с кадионицом у десној руци а краљевским поклоном у другој. На другој страни је нацртан краљ под круном. Рука божја га благосиља, а он држи крст у левој а свитак повеље у десној која је пружена на ону страну одакле му благослов долази.

С овим смо видели докле су по сада познатим споменицима наши стари употребљавали хералдику до четврте десетине XIV века, у којој је Стефан Душан владу примио. Усамљени и нередовни хералдични знаци, који се овде онде нередовно и без системе и какве хералдичке целине показују, не могу се узети за хералдику. Може се, дакле, казати да се у Србији по свој прилици *поводом краљице Јелене* нешто почело гледати на хералдику, али да се хералдички обичаји још нису били одомаћили на двору српскоме. На печате нису још ни ти споредни знаци узимани, сигурно што се тешко било решити, у томе се одређи уобичајене византијске форме, на коју се, може бити, гледало као на нешто што је у вези с вером. Могућно да се цео исток тој западној установи споро и неповерљиво отварао из истог разлога религиозне нетрпљивости која је увек сметала већој комуникацији установа и идеја међу истоком и западом. Зна се, међу тим, да та установа није била непозната истоку, пошто се његовим утицајем и из његових мотива развила, и пошто се и она развијала на самом земљишту балканскога полуострва. Владање Стефана Дечанскога као да се и у томе

реакционарски затворило у традиционалну ограниченост. Међу тим баш на супрот скромности и тихоћи Дечанскога у српству се XIV века спремао један јачи покрет. Набрекла снага тражила је употребе и излаза. И нашавши га један пут, она је на много којешта бацила светлост друкчијег погледа и разумевања.

IV

Душаново царство и увођење хералдичких обичаја међу српском властелом.

Наше народне песме славне су по томе што су пуне разних историјских предања да се могу, у неку руку, назвати испеваном народном историјом. Али су од свију најинтересније она народна предања, која у песмама причају о периоду од половине XIV до друге половине XV века. С особитом љубављу, с особитим поносом, с ванредним политичким осећањем упамтила је народна појезија из целе старе српске историје баш тај период. Витезове и племиће тога времена пева народна поезија с особитим одушевљењем, и пева их баш као витезове и племиће. И кад се у народну поезију тога времена озбиљније загледамо, ми видимо у њој еминентно витешку појезију. То се посведочава тиме, што је народна поезија о племићима и витезовима поменутога периода и о животу њиховом сачувала толико појединости да би се по самим њеним предањима могла насликати историјски доста потпуна слика средњевековнога витешкога и племићског живота у Србији XIV века, готово по свима странама његовим. Међусобне распре, игре, игре (турнири),[1] витешка дела, обрана слабијега,

[1] Тако, на прилику, песма о Канци војводи, Вук II књ. 484 описује прави јуначки турнир међу српским, мађарским и румунским витезовима.

тумарање за догађајима и тражење кавге само да би се јунаштво показало, коњи и љубав према њима, куле и замкови, њихов распоред, који потпуно одговора историјском знању о њима, средњевековно оружје, које се већ једва где и видети могло, певају се у овим песмама као добро познат апарат, ма да су се и време и околности потпуно променили. Народ је живо памтио та њему толико мила предања и онда, кад се около све предругојачило. Народ је та предања сачувао и кроз најнеугодније прилике.

И ми ћемо на овом месту пре него што пођемо даље погледати овај извор, неће ли се из казивања његова о витезовима и њиховој опреми наћи штогод и за наш посао, за хералдичке обичаје.

Оно што Немци зову Kleinod, Helmkleinod, Helmschmuck, а Французи cimier ми смо мало више назвали *челенком*, речју која је из народне поезије сваком Србину врло добро позната.

Овде ћемо да видимо за што смо то учинили и како је до послетка сачувао се опис челенке.

Вук Стеф. Караџић у Рјечнику вели да је челенка *Schmuckfeder von Silber als Soldatenauszeichnung für erschlagene Feundesköpfe*; *penna argentea*.

Ђ. Даничић у своме великом Рјечнику тумачи челенку латинским именом *ornamentum triumphale*, накит за јунаштво, а после говори да долази од турског *челенк*, накит за јунаштво који се носи за калпаком. Интересни су примери које је Ђ. Даничић у потврду горњега тумачења навео. Тако из песме у којој се описује баш на једном турниру с мађарском властелом Кајица војвода, витез Ђурђа Бранковића, наведен је опис челенке речима

На војводи калпак свиле беле,
За калпаком *од сребра челенка*,
О њој златних триста трепетљика,

Свака ваља два дуката златна.
У челенки два камена драга.

Даље је наведен пример о Максиму Црнојевићу, кад се женио од дужда из Млетака, где се пева:

Ласно зета познавати беше
По његову перју и челенци.

Пример би се потпуно разумео, кад се замисли у перју и челенци витешки грб, који је Максим Црнојевић на својој капи носио.

На ухваћеном хајдуку Вулићу пева песма како је

На глави му *чекркли челенка,*
Баш челенка од дванаест пера,
Свако перо по од литру злата.

На меком калпаку једва би *чекркли-челенка* могла имати смисла, а тако тешко и с толиким перима све од метала не би се могла на калпаку ни држати.

Челенака је по народним песмама могло бити и више за калпаком. Песма пева за Милоша Обилића, како је пред царем Лазаром скинуо с *главе самур и челенке.*

О Грујици Новаковићу пева се како га је облачила Џафер-беговица:

А на главу калпак и *челенке,*
Један калпак девет челенака
И десето крило оковано,
А из њега до три пера златна,
Што куцају Груја по плећима,
Ваља крило хиљаду дуката.

И ово би се све тешко могло смишљати и градити за калпак. Крило оковано јасно представља један племићски грб.

А у песми о женидби од Задра Тодора пева се зг Ђуру Даничића, како је имао

Око главе пера и челенке,
Девет пера, дван'ест челенака,
И трин'есто *ноја тице крило,*
Па се крило на чекрк окреће,
Те казује који вјетар пуше.

Ноја тице крило које се на чекрк окретало такође је у потпуности један племићски грб.

По нашим песмама челенка се носила и на барјаку, јер се у једној песми о сењским јунацима описује барјак, па се каже:

На барјаку сребрна челенка
О двадесет и четири стуба,
На чекрк се за барјаком вије;
На челенки триста трепетљика,
Кад с' обрне на чекрк челенка,
Стоји јека триста трепетљика
Како листак, кадно вјетар дува.

Ове трепетљике виђају се доиста и на сликама старих европских челенака, на прилику као срца или липово лишће на бивољим роговима или на перјаницама, ако су се оне у челенци десиле.

К овоме што је Даничић поменуо у потврду свога тумачења речи челенка, додаћемо неколике допуне, којима ће се још боље расветлити оно што се трудимо да изведемо.

У песми о Страхинићу бану пева се о љуби његовој, како је у познатом двобоју опинула господара свога

Поврх главе по чекрк-челенци,
И по њег'ву бијелу кауку,
Прес'јече му *златали челенку,*

И прес'јече бијела каука,
Мало рани главу на јунаку.

За Тодора од Сталаћа пева се како је облачећи се метнуо

На главу *капу и скувију,*
За скувију позлаћено перје,
Јесте у дну сребром заливено
А по врху кићено бисером.

Млетачки дужд обећава да ће зету даре прибављати

Прибављати коње и соколе
И ковати чекркли челенке.

Скувија из песме о Тодору од Сталаћа помиње се још у два примера у Вука у Рјечнику, који гласе:

За калпаком од злата скувија
У скувији алем драги камен

и

У скувију међу очи црне.

Из тих се примера види да је *скувија* узета у значењу *челенке*; премда горе наведени пример о Тодору од Сталаћа разликује *капу* од *скувије*; а разликује се од скувије и *позлаћено перје*, које се другде сматра као део челенке. Мислим да је *скувија* од италијанског *scüffia*, што значи капу, а може значити и *шлем*.

Овим трагом идући даље ми ћемо наћи из самих народних песама лепих потврда да у свима горе наведеним примерима и каук, и клобук и калпак и скувија или *значе прави метални шлем* који се за време оклопничког оружања на глави носио, или су проста познија анахронична замена, коју су певачи у старије средњевековне песме разумевања ради уметали на место старије речи, која се мање разумљивом чинила. Јер кад је ватрено оружје и ново уређење војничко истисло из употребе старе штитове и

шлемове, стреле, буздоване и копља, онда су с њима из употребе истиснути и шлемови. Међу тим је народно песништво, мењајући гдекоје речи којих су предмети из обичаја изашли, иначе чувало сав стари војнички апарат оним истим живим историчким и појетичким осећањем које је у народним песмама толике спомене старога живота сачувало. Народни су певачи добро знали како тај војнички апарат згодно стоји у средњевековним песмама о витезовима и јунаштву, али ма колико да су то певачи знали, нису свуда исту следственост одржали. Ниже наведени примери из песама у старије доба записаних посведочиће да су калпак, клобук, скувија значили шлем, или да су дошли место те речи као проста анахронична замена.

Реч *шлем* налази се у Речнику Вукову, али се тамо налази и *кацида* (т. ј. кацига, cassis) која често долази у старословенским споменицима и значи шлем. Уз реч *кациду*, за коју је забележено да се говори у Боци, Вук је забележио интересантан пример из народне песме:

На глави му сребрна кацида,
На кациди триест перјаница.

Само с овим примером, па смо потпуно на чисто за све оне несугласице које смо мало пре у цитатима из песама обележили. На чисто видимо *шлем са накитом*, са *челенком*, како нам га хералдичке књиге описују, и на чисто видимо, из чега су се развили горе наведени примери народних песама. Али ће нас у овоме још потпуније утврдити примери из Богишићеве збирке, у којој су народне песме старијега времена забележене.

У тој збирци ево како се (стр. 70) један јунак описује:

Овуд коња пројезди један рањен Угричићу,
На бедри му оштра корда, сва у сребру окована,

На глави му јунаку *кацига и б'јело перје,*
Перје му је прикрило јуначке широке плећи.

Из ког су времена и из каквог су начина војевања ове песме види се из песме „Мегдан Мустафе с Кара-Јованом“ (стр. 129), у којој најпре Туркиња приповеда Мађаркињи, да је видела чудан санак

Ђе се сави вихар из оне густе планине,
Мустаф-аги однесе *кацигу и б'јело перје*
Турчину јунаку.

А мало даље се приповеда, како је Кара-Јован Турчина *ударио копљем посред штита перенога, штитак му је пробио, а проз штитак живо срце.*

Али и у овим старим песмама, ма колико да се стара опрема јуначка боље памти него у онима што су купљене у првој поли овога века, опет место кациге долазе друге речи које је почињу замењивати. Једна од таких јесте *жаркула*[1] којој правог значења и порекла не знам, али је готово очевидно да је то исто што и кацига. Место пак које ћу одмах навести опис је јунака са свим сличан ономе што је прво из те збирке наведен, те ће дати прилику, до се јасно види како старија кацига уступа место млађим речима. На стр. 87 девојка сестра краља угарскога овако описује своме брату једнога јунака:

Под њиме је вран коњиц како вила од планине,
Није коња такога у Будиму лијепому,
На њему је јунаку чисте свиле неношене,
И на њему корда сија како у тебе св'јетла глава
На глави на његовој *жаркула од суха злата,*
За којом је жаркулом б'јело перје коштратово
Које перје прикрива коња добра и јунака
Коњица до стремена, а јунака до рамена.

[1] Giaco се италијански зове панцир-кошуља. Могућно да је *жаркула* што с тим у вези.

На другом месту исте збирке помиње се *жаркула са перјем златн'јем* (стр. 59), а на трећем месту се опет спомиње *царкула* у овоме опису:

На глави му бијаше *царкула од суха злата,*
На царкули стајаше златна крупа од бисера,
И *на круни нанизано седамдесет прстенака,*
Што је Турчин погубио седамдесет младожења.
Царкулу сам дигнуо са његове русе главе,
И њу сам ти ставио на моју на русу главу,
С моје главе царкулу на његову поставио (стр. 125)

Место *кациге* и *жаркуле* певају старије песме Богишићеве збирке још и *клобук камиловац*. Тако се у једној песми описује Сибињанин Јанко овако:

И кому је на глави камиловац л'јепи клобук
И њему је за клобуком златно перо пауново,
Сја му корда на бедрих к'о на гори жарко сунце,
Оно ти је, сестрице, Угрин Јанко војевода (стр. 68).

Друга песма описује како се облачио Стјепан Јакшић, па говори:

На се ми је обук'о од свиле златне каваде,
На главу је ставио камиловац био клобук,
За клобук је задио свê перо од суха злата (стр. 116)

У овом се види, како су новији обичаји и новији делови одела и накита полако кроз певачка уста заузимали своја права и где им је тешко могло бити места. У осталом истих таких примера али обратно има још из најстаријега времена, које ми можемо писаним споменником потврдити. Као што су имена кâпâ које нису гвоздене долазиле на место гвозденога шлема, тако је име гвозденога шлема употребљавано за са свим невојничке капе које нису никако од гвожђа.

Тако у Типику св. Саве за манастир Студеницу наређује се за онога који се калуђери **да облачить се въ плащтаницю и въ мишьскы шлѣмь,**[1] и ту шлем значи камилавку (т. ј. камиловку, према ономе клобук камиловац, од камиље длаке). Ова промена најлакше ће се дати објаснити тим што је шлем капа војничке, а камилавка капа калуђерске униформе, па је употребом речи *шлема* св. Сава хтео да јаче обележи значајност капе која се мење ономе ко се калуђери.

С овога излета у сећања народна иставља се само собом пред нас питање: из ког су времена и чим су толику живост и омиљеност у народној појезији добила ова предања? Кад је започета и у које се време најживље и најсјајније показала установа која се после толико држала у сећању? И пошто се оно што песме певају потпуно слаже с војничким оружањем и хералдичким кићењем тога оружања у западној Јевропи, питање је: у које смо доба ми у нашој старини потпуно пристали уз хералдичке западне установе, пошто смо се из досадашњег тражења и расправљања уверили, да се то све до почетка владе Душанове није било догодило.

Први поглед на новце Душанове одговара нам на ово питање.

На Душановим новцима први пут се јавља *шлем с челенком* и с различитим знацима на њој. На Душановим новцима тај се знак и после правилно вијa, и он тако рећи не ишчезава све до времена, у ком су се с престанком државе и новци српски ковати престали.[2]

---

1 Гласник XL. 174.

2 Luccari Copioso ristretto de gli annali di Rausa, Venetia 1605 стр. 56 приповедајући како се Душан крунисао за цара помиње како су Дубровчани на крунисање послали нарочиту најпочаснију посаобину

Да прегледамо главне знаке шлема и челенке Душанових новаца.

Шлем је по форми једнак, лепог облика; са страг полукругло сведен; спреда прав ниже савијеног врха који је пругом или неким засеком од осталога шлема одвојен. Каткад је прост, каткад накићен крстићима, пругама, ружама, линијама или куглицама, каткад може бити злаћен, сребрн и каменовима или пантљикама од танког бакра или сребра, у којима су украси изнутра избијени, украшен. На томе шлему готово увек стоји на врху четвртасто дугуљаст јастучић (или можда марама) или тако звана шлемова дашчица, којој су углови окићени или са три листића, који често личе на крин (tab. VII, 3, 4) или са три куглице, које су свакад различита облика и величине. И сам облик тога

Приликом крунисања каже Лукарић да је Душан установио *племићски ред светога Стефана* l'ordine di cavallieri domandato colona di San Stefano, и да је правима тога реда почаствовао и посланике дубровачке. Лукарић је прпао из традиција или старијих бележака дубровачких, и његово се казивање подудара с аутентичним племићским знацима које на новцима Душановим први пут налазимо. Из тога би изашло да сви новци са шлемом, Душанови или властеле његове, припадају времену царства. Није без значаја за овај ред послова ни оно што су дубровачки летописи забележили о Душану. Тако је анонимни летописац забележио како је цар Душан послао 1351 посланике у Дубровник да иште од општине двадесет племића од 10 до 14 година, да их васпита на свом двору и да учини добро и њима и роду њиховом. Дубровчани су му се захвалили одабравши и пославши му тројицу племића којима је било око 40 година, и њих је Душан у својој земљи начинио грофовима, и имао је у њих више вере него у своје људе. (Nodilo, Annales ragusini, Zagrabiae 1883, 40). Рањина приповеда још осим овога и то, како је Душан многе од својих био послао у разне земље да изуче живот и обичаје других народа. Исто тако наредио је да се купе од вештих људи разне књиге, и с тога је за кратко време у Дубровнику начинио читаву врло лепу књижницу, која је трајала дуго и после њега, али су се немаром књиге најпосле погубиле (Nodilo, ibidem 229).

јастучића или дашчице није једнак. Она је каткад шира, каткад ужа; каткад су јој стране равне, каткад су удубљеним полукругом унутра унесене. На самој дашчици унутра су или пруге или куглице, а и оперважена је пругама или куглицама, а пруге су каткад равне, каткад изрескане, а каткад из куглица састављене. И ту је, без сумње, свилен вез, или су драгоценије ткане материје, ако је јастучић или сребро и злато, ако је дашчица.[1]

Овај јастучић имао је задатак, да врх шлема брани од сунца и сунчевих зрака, који би оклопнику озго силно могли досађивати, а осим тога њиме су заклањане шипчице, карике, кукице и остало чиме је за шлем била привезивана челенка. У правој челенци увек је врх дашчице на шлему налазио се круг. Ако је перваз шлемове дашчице издубљено округао, онда се овај круг уноси унутра и улеже у шлемову дашчицу, као што се то може видети на tab. VII, 2, 12, итд. Круг овај врх шлемове дашчице има различите знаке: ружу, звездицу, куглице, које по свој прилици представљају бисер или драго камење. Каткад је круг састављен из котурића који су у ружу састављени (tab. VI, 23). Један пут је (tab. VII, 4) та ружа састављена из цветова крина. Врх тога круга долази перјаница у разним облицима, или цвет или листови, који су без сумње од злата, сребра или од метала грађени, па позлаћивани. На новцу tab. VI, 23 озго је место перјанице или цвећа слово S у лепој крупнијој

---

[1] На нацртима европских шлемова врло ретко су дашчица или јастучић цртани тако као што се на нашима готово правилно показују; у опште као да је тамо јастучић као такав много ређе долазио. У нас на против мање се марамица виђа, и на шлемовима што су на новцима, готово је једнако дашчица или јастучић. Форму јастучића каква је код нас видео сам на једном шлему саопштеном у Jahrbuch der heraldisch-genealogischen Vereines Adler in Wien. II. Wien 1875 стр. 153 на грбу једнога аустријскога племића. Јастучић је црвен, а на њему је челенка.

форми израђено, тако да се од тога почиње натпис Stefanus, који је на том новцу латински израђен.

Овде, дакле, видимо шлем као знак племићства и племићске војничке уредбе; *али га видимо без грба и без правих хералдичких знака*, пошто су руже, звездице, па и сами кринови, усамљени овде онде, особито још кад су нејасно изражени, у неку руку само хералдички елементи. Хералдичке целине још нема. Сви ови знаци могу сведочити само да је Душанов двор примио установу витештва, али да се она још није била потпуно развила, те да ни дворска властела, ни сам двор *још није био себи израдио свој стални грб*, него је челенке на које долази прави властеоски грб, састављао из простих декоративних елемената који су и иначе у архитектури у обичају били. Оне исте руже, звезде, лишће и цветове гледамо ми на грађевинама, цртежима и везовима онога времена. Оне су се као орнаменат у тој средини традицијом преводиле из времена до времена све до наших дана.

Крин се на Душановим новцима налази још неколико пута на скиптру, премда ту није тако јасно изведен. Тако га видимо на tab. VII, 14, VIII, 10, 13, 16, 18. Овамо иду и новци tab XV, 6, 8, 11. Место крста на мотци коју држе цар и царица налази се крин на новцима tab. XV. 10, 11, 14 врло јасно обележен. Покрај Христова лика на првој страни видимо крин на новцима tab. XV, 11, 12, 14, 15. Има слика на којима је нацрт такав да би се могао узети и за крст и за крин; али смо се ми клонили да такве слике узимамо у рачун, пошто нам у овоме побројавању, у бопште, није потпуност на уму. Главно је у ствари да се посведочи да је било новаца с тим знаковима, и да ти знакови долазе на извесним новцима. Свакојако има споредну вредност у колико и каквих варијетета ти новци долазе.

Особиту пажњу заслужују которски новци Стефана Душана. С њима иду у једну линију и которски новци ње-

гова сина цара Уроша. Душанови су новци нацртани у Љубића tab. IX под 7 и 8, а Урошеви tab. X 11, 12, 13, 14, 15. У свима је цар с отвореном круном онако како се на краљевима цртала; у свима на тој круни вршкови излазе у тролистак који се може узети као крин; у свима је натпис латински; у многима цар држи у десној руци скиптар с крином (докле је у некима Урошевим скиптар с крстом); у свима цар у левој руци држи земљокруг с крстом. И, на послетку, у свима цар седи на два лава који су као престо начињени, тако да им се главе и предњи труп виде као лева и десна страна клупе или престола. При свем том они су узети као клупа, управо као седиште цару. Зна се, да су Млечићи увек претендовали на приморје и увек се отимали о њега. Зна се да је лав млетачки грб. На новцима млетачким, колико се могосмо известити он долази тек за сувременика Душанова Франческа Дандола 1328—1339, и после се редовно јавља. Држимо по томе да је врло знатно што се млетачки лавови виде на новцима Душановим и Урошевим као седиште. Исте те знаке видимо дочекле и на которским новцима краља босанског Стефана и Стефана Остоје који су наштампани у Љубића tab XVI под 22, 23, 24. На првоме и трећем краљ држи у десници скиптар с крином, а у левици земљокруг с крстом; на средњем је у краља само крин на скиптру. Изгледа да су кринови имали неку везу са држањем приморских земаља и градова; може бити да су кринови имали да обележе романски елеменат, којим је било богато приморје. Но ово истицање извесних хералдичких знака на посебној врсти новаца има и своје особито значење за посао којим се ми овде бавимо; без сваке сумње тим се показивало како значење хералдичких знака није било непознато владалачким дворовима. Па за то горе наведена околност што њих нигде у споменицима српским из времена Душанова нема, значи не да се за њих није знало, не да они

још нису пронађени, него да они у свом правом значењу и употреби још нису били уведени. А увођењу су могли бити на сметњи особити разлози или обичаји.

За Душанова се, дакле, времена, увело господство; увеле су се у пуној форми челенке на шлемовима; њих је цар као знак свога краљевског и царског госпоства метао на своје новце; али цар још није био дотерао до установе правога формалног грба, није био још усвојио сталне хералдичке знаке за своје челенке. У Србији се једнако ломиле о уплив и господство форме источно-византијске и форме западно-европске. Ниједне од њих нису биле у стању коначно оне друге истиснути; ниједне од њих нису могле искључиво завладати. Ова чудновата историчка истина посведочава се и на студији хералдичких знака и на вештини ковања новаца.

На новцима цара Уроша не опажа се много новога што се не би већ видело на новцима цара Душана. Главне разлике ми ћемо овде побележити.

Тако је, прво, знаменито што на новцима Урошевим ретко кад изостаје шлем. Обично је у њих на једној страни цар на коњу или на престолу са српским натписом, а на другој шлем с челенком и с латинским натписом. Или је на првој страни Исус Христос, а на другој цар и царица стоје око крста држећи скиптар с крстом у рукама.

Шлемови имају исту форму као и на новцима Душановим; али се челенке чешће виђају без круга, и на њима звезда или ружа није представљена на оперваженом кругу, него је просто исечена, и из ње се горе извија перјаница. Тако је на новцима tab. IX. 13, 17, 18, 21.

При Душановим новцима већ је казано, да шлем има свагда шлемову дашчицу, оперважену и искићену различним начином. То је једна особина српских шлемова, јер таке дашчице не видимо на сувременим шлемовима европским, а за цело она се у Европи није на шлемовима с

толиком правилношћу јављала. како то видимо у Србији. За један једини Урошев новац tab. IX, 10, могу забележити да те дашчице нема. Место ње су између шлема и челенке неке четири шипчице, које се на вршковима завршују са три куглице.

У погледу хералдичком Урошеви шлемови чине ипак један корак напред. На новцу tab IX, 10, који мало час поменусмо на кругу челенке, види се јасно изражен велики прост крст, какав се осим те ни на једној другој челенци не види. Да ли то није почетак грба? Исто тако на новцу tab IX, 22 излази из шлемове дашчице на место друкчије челенке а управо као челенка једно женско попрсје гологлаво, с хаљином по врху рамена и са неким као скиптром у левој руци. Око тога шлема чита се искварен латински натпис Урошев, а на противној је страни цар на коњу под круном, и тамо пише обичан натпис **Сть царь**. На тај личи и новац tab. IX, 26, на ком је поврх шлемове дашчице обичан круг с испробијаних шест троуглова. Наврх тога круга стоји голобрада мушка глава гологлава. И ту је латински натпис Урошев око шлема, а на противној је страни на коњу краљ с јасним натписом **Краль**. За тај новац ја мислим да је кован за Вукашина, који се под врховном владом Урошевом Краљем називао. С истим таким на једној страни латинским Урошевим а на другој српским Краљевим натписом види се и новац tab IX, 25, који је рђаво сачуван, те му се глава на челенци не види, али је иначе с оним једнак. Овде ми је најзгодније поменути и новац у Љубића tab IX, 27, на коме је с једне стране владалац на коњу с натписом **Краль**, а с друге шлем са шлемовом дашчицом, кругом и у њему звездом, а наврх круга мушком голобрадом главом дугачке косе. Око тога шлема и челенке стоји јасан натпис **Краница Єлѣна**. Чиј је овај новац? Пок. J. Шафарик је мислио да је жене Душанове, а С. Љубић мисли да је жене Вукашинове, која се такође

звала Јелена. Споредивни га с горе реченим новцима где се потписивао Вукашин, који је од Уроша само неки рачун водио, и ја бих се склонио да држим да су ти новци из времена Урошева, али да их је Вукашин на име своје жене ковао онако као што је мало час поменуте ковао на име врховнога државног поглавара. Иначе на новцима који су чисто Вукашинови као и на новцима његових синова не долазе баш никакви хералдички знаци, него је натпис урезиван преко целе једне стране по чисто византијскоме начину.

На два новца деспота Оливера (tab. XIV, 11, 12), од којих је на првом натпис Стефана, а на другом Уроша цара, на челенци је на првом мушка (бар се тако чини), а на другом женска или девојачка глава.

На новцу жупана Бранка (оца Вукова) који такође припада времену Душанову (Љубић XV, 18) има шлем са окићеном шлемовом дашчицом и ружом у кругу; челенка су три, како изгледа, кринова цвета.

Попрсја, предњи трупови хералдичких животиња, главе мушке и женске јесу обичан хералдички накит на челенкама европскога витештва. За то ја и бележим ове ексемпларе као такве који од довде прегледаних показују најјасније исказан хералдички тип. Но у исти мах не пропуштам и опет забележити, да ми још немамо хералдичке одређености и сталности. И овде је играње и вољно титрање с хералдичним знацима. Они још не показују постојаног стално изабраног грба. Међу тим читалац опажа, како се томе корак по корак али стално корачало.

Двоглавни орао и хералдички обичаји у Србији после Душана

Мало пре је наговештено, како су се за Душанова времена у пуној форми увеле челенке на шлемовима, и како је и у спољним формама Србија тада ударила на пут

који се дотле није опажао, тражећи и да покаже госпоство којега су се материјалне подлоге морале раније образовати.

И историја и традиција знају, како су се поједина властела за Душанова времена осилила не само великим освојењима његовим, него без сумње и духом који је он у двор и у државу српску увео.

Занимљиво је, да хералдика и нумисматички споменици јасно тврде ово што сазнајемо и из историје и из традиције.

Право ковања новца, једно од поглавитих владалачких права, пре Душана су вршили само владаоци. За његове владе то почињу да врше не само владаоци него и властела, по свој прилици она која су вршила чувена његова намесништва по провинцијама.

Па у истраживању првих знака правога државног грба, за чудо је да не налазимо почетак ни на једном новцу нити споменику Душановом, него на новцу и на споменику једнога од првих његових властела. Да ли се знак грба доиста само ту почео, и да ли се ту једино налази, не можемо категорички потврдити, по што се не зна да ли се временом неће открити још какав споменик који би могао ову нашу поставку оборити.

Тако први новац, на коме се не налази само шлем, него који носи на себи и прави означен грб, хералдичку слику самодржавнога двоглавнога орла, припада истина Душановом времену, али није Душанов, него је Душановога властелина Оливера.[1]

---

[1] Овде би се на супрот овоме могла навести слика двоглавога орла на крсту Душанову, којега је нацрт наштампан покрај друге књиге Arkiva za povjestnicu jugoslovenski, Zagreb 1852. У белешци И. С. Кукуљевића која је на крају те књиге наштампана назначено је да су крст дечански калуђери, носећи га из Црне Горе, где је био четири године за живота владике Петра Петровића Његоша, позна-

Новац тај насликан је у Љубићевом Opis-у на таб. XIV у два варијетета под 13 и 14. Ту се међу новцима српским први пут види на целој једној страни двоглавни орао с опуштеним крилима, а око њега се чита латински натпис MONITA DESPOTI OLI, т. ј. Oliveri. Али осим

тога песника, пронели и кроз Загреб, и да је тада с оригинала нацрт изведен. Владици Његошу калуђери Дечанци бејаху 1848 донели тај крст, и он је, држећи да је тај крст доиста Душанов, плаћао Дечанима по 50 дуката на годину за све време, докле крст у Црној Гори остане, и сврх свега је послао Дечанима нов златан крст на поклон. Међу тим натпис тога крста *потпуно је лажан*, а *по свој прилици и крст је од некога другог, а не од Душана*. За то се ни слика двоглавога орла која је на том крсту не може ставити у 1348 год. која би по томе натпису долазила. Да је натпис лажан ево по чему мислимо:

а. Почетак натписа гласи: **Мы Стефанъ Душанъ** а Душан се није никад сам потписивао **Душанъ** нити се у српским или латинским натписима његовим налази почетак **Мы**

б. Натпис је писан по руски; руско је **ъ** на више места; за тим речи: **греческихъ, сеи, дрека**; порускије написано **землах** а немогућна је за XIV век конгруенција: **всѣх сербскихъ и поморскихъ землах**. И форме слова и сви ови знаци русизма могућни су тек у првој половини XVIII века.

в. Нигде нема слова **ѥ**, које се у XIV веку редовно писало.

г. Између двеју глава двоглавога орла стоји круна која је такође необична за XIV век, јер је затворена, на форму познијих кнежевских круна са земаљским кругом и крстом врх њега.

Нећу поређи да је могућно, да је *крст* из времена Душанова, о чему би се у осталом морала саслушати мњења техничких вештака, а да су само доњи део с натписом калуђери после, без сумње ради прошње и трговине, измислили. Очевидно је, да се састављач натписа трудио да га склопи у старом стилу. Али га је невештина издала. Јер ни онај уметак: **якоже на рысоколи закѣшлано родителеи моиѣ** са свим показује познијега фалсификатора, јер баш да би то и дошло у натпис, никад се у XIV веку не би место **хрисоколь** које редовно долази, написала познија и народним говором искварена реч **рысоколь** која показује писца који није знао грчки; а у Душаново време су без сумње знали грчки они који су састављали натписе за цареве поклоне;

новца налази се исти хералдички знак и на другим споменицима истога деспота Оливера, и у толико већој вредности за нас што га на тим споменицима с назначеном годином видимо. Као што показује свечана даровна повеља Душанова, штампана у Гласнику XXVII, 287, којом је на знаменитом сабору скопаљском 1347, приликом проглашења царства у Србији, игуменија Лесновска проглашена за епископију, цар Душан Оливера зове „свељубимим и срдачним властелином деспотом Оливером“, и цар чини особиту пажњу и милост његовој задужбини Леснову, која се налазила у пределу Злетову, јужно од Кратова и Егри-Паланке. Та је задужбина у време сабора била већ сазидана и готова. У Гласнику XIII, 295 штампане су из описа те задужбине Оливерове неколике белешке од Ст. Верковића. Из њих се види, да се у њој и сад налази деспот Оливер насликан као ктитор, са грчким натписом, с ореолом око главе, у драгоценој долами *која је искићена двоглавим орловима од врата до ногу.* Та нам је белешка сведочанство, да су орлови на долами Оливеровој рађени пре 1347 год. и да се он пре те године, у којој је у Србији проглашено царство, служио овим хералдичким знаком. Ниже ћемо видети, да се и на другим споменицима налазе орлови нацртани на хаљини, тако као у Оливера, или на камену. Какав је био положај Оливеров, види се из једног причања Кантакузенова,[1] а осим тога још и из једног записа на књизи светог Јефрема, где се казује како је та књига писана у Леснову за време цара бугарског Јов. Александра, цара српског и грчког Стефана и великог деспота Јована Оливера. Тај запис је из године 1353, а то значи да је Јован Оливер и тада као господар у тој земљи живео и части једнаке с владалачкима уживао.[2]

---

[1] Гласник XII, 303.

[2] Гласник XLII, 15.

К овоме свему додаћемо још белешку о слици Константина деспота која се налази у Јеванђељу писаном 1356 године за цара бугарског Јована Александра. И ту се на хаљини деспотовој налазе двоглави орлови с опуштеним крилима. Слика је та наштампана као прилог к Јагићевом Archiv f. slav. Philologie VII, 1, где је и опис истога јеванђеља. За Константина пише да је **зать великаго царѣ Іѡ. Александра**. Није чисто, да ли је ово Константин, син Дејанов, сестрић Душанов, али су и други мислили да то он може бити, те и ја то бележим. Ако је то Константин син Дејанов, онда би се двоглави орлови показали у некој вези са том земљом, на којој их први пут видимо. Од Константина, сестрића Душанова, има и један новац (Ljubić, tab. XIV, 15).

Орлови су, свакојако, знамење царскога грба. За цареве се византијске прича да су носили пурпурне хаљине златом извезене, на којима се налази у везу изведен царски двоглавни орао. Таке исте пурпурне хаљине с двоглавним орловима виде се на владаоцима српским на живописима који се по црквама српским находе и који се приписују XV веку. Остаје загонетно, откуд да се знак царски, за који се у нас у XV веку већ знало каквога је значења и коме припада, нађе најпре у Оливера. Натписи над истом сликом Оливеровом у Леснову исписани су грчки, што се иначе по српским црквама није чинило. То би могло значити, да су живопис радили византијски уметници, и по томе да је и прва слика двоглавога орла у Србији византијскога порекла, као што су и познији хералдици тумачили, пишући, да је Душан, унесавши у свој наслов *цар Грком*, узео царски грб, двоглавога орла, који своје порекло још од римскога царства води.

Овде је место да споменемо и скултурне наките на Дечанима на спољној и унутрашњој страни манастира, које само из Јуришићева описа познавати можемо. У тим на-

китима долазе разне животиње у природном или фантастичном облику. Међу њима долази често *орао* и долази *лав*, којега на Бранковића грбу видимо. Али по свему изгледа да су и лав и орао на Дечанима само архитектурна орнаментика, којој се тешко може значај грба приписати. И сам правац Ст. Дечанскога, човека посве смерног и мирног, није водио у частољубиви полет пробијања нових путова и увођења нових обичаја у живот народни. Чисту слику формалнога грба по свима хералдичким правилима видимо у нашим споменицима први пут на новцима зетских племића Балшића. Кад погледамо новце те породице у Љубићевом Opis-у tab. XIV, 2—10 видимо чисту слику грба. Тако на новцу под 2 имамо троугласт штит са нацртаном курјачком главом као знаком грба; имамо врх тога штита шлем из кога се као челенка подиже глава курјачка. То је исто, и ако друкчије нацртано, и на новцу под 6, 7, 8, 9, 10. На новцу под 8 видимо на врху шлема, међу шлемом и челенком, неке наките и с предње и са стражње стране, који као да су пера или заставице и трепетљике од јастучића, који је имао место међу шлемом и челенком. И на новцу под 6 и 7 види се остраг на челенци као заставица. Иначе се на осталим новцима глава курјачка у челенци наслања доњим, дебљим делом врата одмах на шлем, и не виде се трагови од јастучића или дашчице. На новцу под 5 који је Љубић приписао Балшићима, види се само шлем с јастучићем и ружом у колуту, по обичају којега су се у Србији махом држали; на новцима 3 и 4 види се само челенка (курјачка глава) и вршак од шлема, на који је челенка насађена Ови новци припадају последњим десетинама XIV, а првим XV века.

Тек позније, у XV веку, види се тако чист хералдички грб и на српским споменицима; али оно што је Оливер почео настављало се без прекида.

Новци кнеза Лазара не показују, у осталом, ништа ново; и као и новци Стефана Дечанскога смерно се држе уобичајених начина, служећи се од свију хералдичких знака тек понегде сликом грба. Али баш кнеза Лазара време износи слику царскога двоглавнога орла на више начина у архитектурним споменицима.

Тако се по предању зна да је паперту у Хиландару зидао Кнез Лазар. У тој паперти њему се сваке године на Видов дан чини литургија.[1] На уласку у ту паперту на левој страни црквене фасаде, на висини три метра с поља је у зиду у камену у величини пола метра двоглавни орао с крилима као кад ће да полети.[2] На хаљинама кнеза Лазара на фреско-сликама његовим у манастиру Раваници цртан је двоглави орао у округлим црвеним пољима која су опточена златним колутима. Слика орла је као и она у Хиландару, с крилима у полету; она је златна. Такав је исти орао и на огртачу кнеза Лазара на фрескама у истом манастиру.[3] Са цркве кнеза Лазара у Крушевцу имам нацрт двоглавога орла како је употребљен у орнаментима више јужних врата црквених. Мој је нацрт од г. Вл. Тителбаха. Осим што је већма дугуљаст, и што око врата има колир, који се на фрескама не налази и којега нема ни на хиландарском каменорезу, ова се слика иначе не разликује од осталих. Свуда је једнак општи карактер орла у полету. Више јужних врата црквених може се тај двоглави орао видети и у Каница Византијским споменицима на таб. VIII. Али пре него што је оправљена црква Крушевачка, онда

---

[1] Аврамовић, Опис. древ. грб. у Светом Гори. 1, 5.

[2] Белешку о томе и нацрт орла имам захвалити доброти г. архим. Н. Дучића, који је снимак начинио приликом своје походе Хиландара у години 1882.

[3] Слике из Раванице имам захвалити доброти г. Влад. Тителбаха који их је на месту прецртавао.

кад она још није служила, Ами Буе је на врху портала видео два орла од камена (deux aigles surmontant le portal). Сад је томе једини траг у белешци Ами Буе, и ништа се не зна куд су се дели ти орлови са портала, кад је позније црква оправљана. У истој књизи Каница, таб. IX види се слика двоглавога орла још на одломку некога капитла са стуба из Жиче, на једном од троугластих поља којима се стуб завршивао. И ту је орао с крилима опуштеним или у полету. Ту је орао узет као орнаменат, јер се на другом троугластом пољу истога стуба види друга нека фантастична животиња. Обе главе орлове на томе капитлу држе у кљуну неки комад шипчице или скиптра. Овај одломак из Жиче сад се налази у Народном Музеју у Београду, куда га је г. Валтровић добавио. Одломак је тај израђен од белог студеничког мрамора, и г. Валтровић мисли да је из новијег доба и да је рад на њему доста примитиван, као и да је део заклопца на суду за свето миро. Слике су на њему равне, а не обле, а поље је око њих само са $1^1/_2$ милиметар. На капитлима стубова који у Дечанима држе сводове женске цркве израђиване су такође слике животињске. Тако су на два стуба лавови, на једном пак орлови с раширеним крилима (али не двоглави). Толико се види из Јуришићева описа (Дечанскій првенацъ, 20). Да се вратимо к Жичи. На сликама краљева Стефана Првовенчаног и Радослава налазе се такође орлови. Г. Валтровић и Милутиновић, налазећи у живопису белеге ренесанса, суде да он не може бити старији од XV века. Обнављање се да лако објаснити тиме, што је Жича приликом једног рата с Мађарима XIII веку горела. Што су у обнављању живописци сликали краљеве с двоглавим орловима, то значи да се у то време мислило у Србији да су двоглави орлови симбол и белег краљевскога достојанства, да се, дакле, о њима мислило потпуно. хералдички.

Слике краља Првовенчаног и Радослава налазе се

на фрескама под кулом у Жичи. Двоглав орао је насликан у колутима који иду низ хаљину озго на ниже, и сликан је жуто на црвеном пољу. У јужној капели жичке цркве има на јужном зиду слика св. Ђурђа или св. Димитрија са белим орловима на хаљини. На доњој страни лука испод западног улаза под жичку кулу налазе се такође у колутима жутим опточеним двоглави орлови црвеном бојом на белом пољу израђени. На неким колутима долази прост крст исто тако на белом пољу. И ови орлови као и они на краљевским хаљинама и на слици св. Ђурђа стилизовани су, и крила су им у полету, али нешто више раширена него обично. Цртање показује начин хералдички, по коме би се дало судити да живописцу хералдичка вештина није била непозната.

Д. Аврамовић у Опису древ. срп. у Светој Гори, стр. 12—13 говори о купи од слонове кости која је по једном предању од Стевана Немање а по другом од Ст. Душана остала. Она је сва изнутра сребром окована и позлаћена, а заклопац, оков око краја горе и доле, и држак све је од сребра, па позлаћено. На слоновој кости изрезана је идила Меркура с Дијаном, два пастира, овце и козе. На заклопцу те чаше нашао је г. Н. Дучић слику двоглавог орла с кнежевском круном врх обе главе; крила су му у полету; десном канџом држи кринов цвет; левом земаљски круг. Д. Аврамовић говори да на том заклопцу има грб, али га не описује (не каже ни да је орао), а на нацрту на табли II под 2 имају два празна штита (на којима је без сумње ово што је Н. Дучић снимио), врх њих шлем с јастучићем, круном и драперијом. И нацрт из митологије, и кнежевска круна над орловским главама, и форма шлема и грбова и драперије, и финоћа рада у свему показују јасно да ово не може бити купа Немањина, јер је посао извесно познији. Ја држим да је та купа припадала без сумње некоме од српске емигроване

властеле у Италији, и да је тамо негде за време ренесанса рађена.

Појављивање двоглавог орла као знака краљевске или царске власти у време Лазарево, наставља се на исти начин на споменицима и после Лазара. У манастиру Љубостињи, задужбини царице Милице, жене Лазареве, изрезан је на камену на амвону двоглави орао. По нацрту који такође имам од г. Вл. Тителбаха, вратови обеју глава полазе у том нацрту засебно свака из по једног крила, и као на крушевачкој цркви имају колир, али двострук, којим испод главе изгледају везани. На огртачу царице Милице у Љубостињи који је на фреско-слици њеној, налази се такође златан двоглави орао, опточен златним колутима, на црвеном пољу, онако као на фрескама кнеза Лазара.

На споменицима сина Лазарева деспота Стефана, видимо још веће обиље, јер у њега исти орао иде и на новце. Али ћемо најпре навести, где се на осталим споменицима налази. Од г. Вл. Тителбаха имам један нацрт с источног прозора у Каленићу који је задужбина деспота Стефана. И он има исти карактер који видимо на орнаменту више јужних врата цркве крушевачке. Дугуљаст је, крила су у полету, и око оба врата који излазе из трупа има котур. Слично орловима на фрескама у Раваници и Љубостињи и хаљина деспота Стефана на фреско-слици у Манасији окићена је златним орловима, опточеним златним колутима на црвеној порфири хаљине. Ту сам слику и сам у јесен 1882 у Манасији гледао, а имам и нацрте од г. Вл. Тителбаха. И у Дечанима имају неки знаци грба из времена царице Милице и деспота Стефана. После боја косовског Дечани су морали опустети и ваљда изгорети од најезде турске, која се тим путем у то време до неких места у Лиму раширила. Јер царица Милица са синовима Стефаном и Вуком у једном запису дечанском казује како је то место

„пожежено и опровржено“ које од Турака, које од осталих који су земљу пређе држали. За то је царица Милица прегла да она и синови њени буду *втори ктитори сије светије обитељи.* Овом приликом начинила је сигурно царица Милица са синовима својим округ око полијелеја који виси о највишем кубету цркве дечанске и којега пречник износи четрнаест стопа. На дашчицама од туча које се налазе у осам ланаца на којима виси тај округ, изливен је на свакој *крст са четири оцила.*[1] Ту би била најстарија слика онога грба с којим је Србија као кнежевина почела свој државни живот, а који се и сад налази на прсима двоглавоме орлу грба Краљевине Србије.

Из ових бележака купљених по споменицима пређи ћемо опет на споменике нумисматичке.

На новцима које је Љубић приписао Деспоту Стефану нема ниједног који би носио орла. Али у збирци Његовог Величанства Краља Милана налази се новац Деспота Стефана, на коме је с једне стране на средини двоглави орао с крилима у полету, као што су и на горе наведеним сликама, и коме у округ стоји натпис **ДЕСПОТЬ СТЕФАНЬ.** С друге стране је Исус Христос у овалном кругу, а око овала налази се с обе стране по један кринов цвет, хералдички знак, који се први јавља и који скоро никако не ишчезава на српским новцима. Из овога се поуздано извести може, да деспоту Стефану припада и новац штампан од пок. дра J. Шафарика на табли VIII, под 91 уз Гласник III. На том новцу има такође слика двоглавог орла с крилима у полету.

На послетку долази као завршетак новац деспота Стефана Бранковића (Ђурђева сина), на коме се види орао. Тај је орао истина једноглав, али је слика грба за то у у пуној хералдичкој форми. Насликана је у Љубића tab.

---

[1] Јуришић Г. Дечанскій првенацъ, 30.

XIII, бр. 29, а описана на стр. 181 његова дела, где се из описа види да се у више ексемплара налази сачувана. Ту је орао на троугластом штиту; и њему су крила у полету, али јаче раширена. Над хералдичким штитом налази се шлем с волујским роговима као челенком, који су у Европи често употребљавани као челенка, и који су у нас у XV веку Бранковићи почели на челенке метати. Натпис је просто **ДЄСПѮТЬ**.

На крају, дакле, пред сами пад свој, без сумње утицајем западнијих области, и ваљда нарочито Босне, у којој се потпуно хералдичка форма грба из раније развила и утврдила, видимо где и Србија почиње усвајати потпуно хералдичку форму. Тај је новац, у осталом, једини, на ком су Бранковићи оставили свој породични грб лава, и усвојили место њега земаљски грб орла, којим се кнез-Лазарева породица толико служила, и који је управо за владе те породице постао символ државног јединства и владалачког достојанства у Србији.

VI

Хералдички обичаји за Бранковића, до пропасти државне и на печатима.

У претходном чланку ми смо већ на завршетку свога посла; скоро сав хералдички материјал који нам је на расположењу претресен је и разјашњен. Остаје да још неколико погледа бацимо на новце последњих српских владалаца и великаша на којима нема орла, пошто су нас у претходном чланку забављали само они новци на којима се двоглави орао налазио.

Тако на новцима деспота Стефана још долази крст (Љубић, tab. XII 13) којега су углови испуњени словима од потписа **ДЄСПОТ**; на другом једном новцу истога владаоца (Љубић, tab XII, 22) натпис је **ДЄСПОТ** на једној

страни, а на другој је крст и у угловима његовим, где данас стоје оцила, положене су звезде. На новцу 20 исте табле око потписа **ДЄСПОТЬ** стоје два крина и четири звезде. Звезде су али друкчије распоређене око крста и на новцу 21 исте табле, где је натпис **ГНЬ ДЄСПОТЬ**. Кринови долазе и иначе на новцима деспота Стефана, што се може видети у Љубића на табли XII под 5, 15 осим оних који су већ споменути.

Породица Бранковићева која је, као што је познато још за Лазарева времена имала засебне земље и у њима своју засебну управу, држи почињући још од Вука Бранковића засебно место и у нумисматичним споменицима, од којега као да једини изузетак прави онај новац Стефана Ђурђева Бранковића, који је напред спомињат и који носи правилан хералдички грб са челенком бивољих рогова на шлему и сликом орла на штиту. Још познати старешина те породице Жупан Бранко припадао је у ред оне неколицине великаша Душанових, који су имали право да кују новце. Од њега је сачуван новац са натписом **Г ЖЖПА БРАНКО** (Љубић, XV таб. 18) и на њему је шлем с челенком, на којој је ружа у колуту, а горе врх ње три цвета (по свој прилици крина). Бранков син Вук Бранковић оставио је иза себе више новаца, као прави владалац. Тако Љубић има од њега на табли XII осам и на табли XIII четири, свега једанаест варијетета насликаних. На новцима је његовим обично прост натпис: **Вльчь, Вльковь динарь, Благовѣрни Влкь.** На једноме је прост шлем без челенке, што је значило племићство. На другоме долази слика лава који корача. Ту је најпре (Љубић XIII, 2) Бранковићев лав изведен. На једном новцу (Љубић XII. 25) Вук је у свечаном оделу нацртан стојећи; у десној руци држи четвороструку заставицу, а покрај њега с десна находе се три звездице. На слици Вукова новца на табли XII, 20 у Љу-

бића види се кринов цвет. Сви, дакле, елементи који се виђају на новцима потоњих Бранковића налазе се већ и на новцима Вуковим.

Новци Ђурђа Бранковића одликују се великом разноликошћу, и лепотом искачу између свију српских новаца. На њима се види да уплив ренесанса није мимоилазио Србију. Лавови су израђени не с наказном невештином која се види на сликама готово свију немањићских новаца, него с извесном лепотом која се и у словима и у целој осталој изради јасно огледа. Лав, који је био породични грб и који је сад са узвишењем породице на владалачки престо српски заменио народни грб, израђен је на новцима под 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 22, 23 табле XIII у Љубића. На новцу 11 израђена је глава Ђурђева у размеру колики је новац. На новцу 13 израђена је опет у размеру колики је новац глава Исуса Христа с лепотом која се од наших новаца само на томе новцу види. На новцима под 14, 15 насликан је Ђурађ у маломе с круном на глави, седећи на престолу и држећи у десној руци го мач, а у левој земаљски круг с крстом. На новцу 16 насликан је Ђурађ стојећи, с круном на глави, држећи у десној руци го мач, а у левој земаљски круг с крстом а огрнут дугом хаљином која је испод грла закопчана. Доња хаљина, преко које је појас, такође је дугачка; глава је с брадом и дугачком косом; круна отворена. И кринови су на Ђурђевим новцима лепше израђени. Они се налазе око лава или сами око натписа као једино хералдичко обележје као што је на новцима 24, 25. Звезде се такође виде на новцима Бранковића, гдегде саме, гдегде опет заједно са криновима.

Новце Ђурђева сина Стефана Бранковића, које му Љубић приписује и који се одликују челенком бивољих рогова већ смо горе помињали.

Новце Балшића који први међу српским новцима показују чисту хералдичку слику грба такође смо горе помињали.

О осталима нема се шта особено рећи.

Још нам је остало да прегледамо печате од времена владе Душанове па до свршетка старога хералдичког периода.

На жалост стари српски печати нису како ваља издати. Њих је сачувано од свију владалаца и знатних личности толико колико би за науку довољно било да им се карактер проучи и обележи, али се за сад само зна где су; о некима се зна и шта на њима има, а о некима се не зна ни то. Била би велика корист за проучавање печата и хералдике, да се и сви печати покупе и издаду онако како су већ стари новци покупљени и издани толико да се њима мало шта ново може додати. Овде ћемо ипак по ономе што је познато да кажемо свој суд о печатима и да обележимо колико је и докле хералдика утицала на састав печата.

По материјалу који је пред нама изгледа да су форме и упливи византинизма, који су у почетку дали правац облику печата, на печатима јачи отпор давали хералдичким упливима запада, него што се то на новцима чинило. Овоме ће бити и ситних обичних узрока који су из природе послова и од личности мајстора и радника потицали. Познато је да су руде у Србији почели обрађивати, па су и после обрађивали људи са запада, тако звани Саси, међу које се одмах с почетка мешало доста Италијанаца. Мајстори који су у почетку у Брскову новце ковали морали су бити Италијанци. Отуд ми на новцима видимо уплив италијански, и отуд су многи новци Урошеви и Милутинови са свим слични с новцима млетачким. Трговачке и индустријске везе (нарочито западних и приморских) српских земаља са Италијом узрок су и латинским натписима, а тим истим путем и другим ситнијим западним обичајима, па

и хералдици. Великаш Душанов Оливер ковао је сребрне новце за то што је имао богате сребрне руднике у Кратову. Или они људи са запада који су његовим рударством управљали, или архитекти који су му задужбину Лесново градили могли су му помоћи да се реши да почне употребљавати орла. Што се орао у споменицима Лазаревим види само на споменицима архитектурним могло би се томе истом узроку приписати. Што деспот Стефан, а особито Бранковићи, почињу у томе много већма улазити у западне обичаје и већ одсудно усвајају хералдичке знаке, дошло је самим током времена, нешто као развитак из ранијих почетака, нешто пак из земаљских са западом јаче везаних интереса и свеза.

Што се печата тиче, општи византијски тип из времена после васпостављења икона, у које доба и наша историја пада, био је да печати на једној страни носе лик Ис. Христа, Богородице, или којега свеца који је патрон ономе чији је печат. На другој страни био је натпис или лик владаоца или онога чиј је печат. Ако је лик, натпис је текао у около; ако ли лик онога чији је печат није стављен на печат, онда је натпис био изведен у положеним линијама на другој страни печата.[1] Такви су и они печати српских владалаца које смо горе описали. Још је у Византији био обичај служити се са више печата. На истоку се и сад виђенији људи служе по томе византијском обичају са три печата, једним службеним и великим за писма и исправе, једним само за писма, а једним за са свим приватне ствари, на ком и нема имена, него је место имена каква тајанствена изрека под којом се води кореспонденција, за коју се не жели да буде познато од кога је. И по материјалу били су различити ови печати. На нашим споменицима сачувани су печати од злата, сре-

[1] Види горе већ један пут наведену књигу Dr. A. Mordmann-a Sur les sceaux et plombs byzantins, Constantinople 1873

бра,[1] воска; а у Византији били су у обичају и оловни печати, који су се на са свим приватне ствари метали. Међу нашим печатима разликују споменици *вјеровани, висући, обични и обичајни, знаменити, велики, средњи, обестрани..*[2] У дубровачким записима из времена Душанова још се спомињу *тајни* печати, којима се краљ служио (Пуцића Српски споменици II, 9, 11). На једном печату краља Вукашина чита се натпис **краль Влькашина прьстень** (Mon serb. 181). То би био мали печат, мањи од великих висућих печата. Описи печата који за овим долазе јасно показују да су се печати, особито златни и сребрни, за поједина писма нарочито ковали или избијали, пошто се налази печата по композицији и натпису са свим једнаких али израде различите. Отуда без сумње велика различност која се види у печатима једнога истог владаоца. Све пак што нам наука казује о печатима византијским, ми у потпуности налазимо и на печатима нашим.

Све печате, за које сад знамо, можемо поделити на гомилу византијског облика која не зна ништа о грбу и хералдичким знацима и на гомилу западног облика, на којој се виде грб и хералдички знаци.

У Аврамовића Опису таб. VIII, под 9 има један печат Душана као краља, где је на једној страни насликан архиђакон Стефан с кадионицом у руци и с кружним натписом у около, а на другој краљ под круном затвореном, с које висе доле с обе стране о некој врвци по три крупна зрна бисера. Краљ је у свечаном оделу с брадом и великим брковима; у десној руци држи крст с две пречаге, а у левој смотану хрусовуљу. Натпис је око патрона: **†Свети**

---

[1] Један сребрн печат на царском писму Душановом 1352 записан је у дубровачким књигама. Пуцић Српски споменици, II, 23.

[2] Даничић, Рјечник из књижевних старина под Печать.

Степанъ прькомꙋченикъ арьхидиѣконъ и постол; а око краља: **†Стефанъ краль въ христа бга вери краль србскихъ ѕемль и поморскихъ.** На печату који је на повељи манастира Зографа и коју је Душан као цар дао, с једне је стране Исус Христос, а с друге цар с круном, држећи крст у десној а даровну повељу у левој руци. Ту пише **Сфнъ царь србскихъ и поморскинъ ѕмл.** Са патроном архиђаконом Стефаном и обичним потписом у златном лиму има печат у Народној библиотеци на писму штампаном у Гласнику XXVII, 285. У делу Бернарда Нани De duobus imperatorum Rassiae nummis, Venetiae 1750, 1752 има печат златан Душанов са повеље дате Которанима, али пошто је на печату с обе стране цар, што никад не долази, пошто је натпис руски, то ће печат извесно бити лажан, нарочито ако је при оној диплому коју је Миклошић под CXXX 1351 стр. 149 у Mon. serb. наштампао, која је преписивана, и у њој без икакве сумње има лажних места, пошто се Данило час зове архијепископ, а час патријарх. У Пуцића Српским споменицима, књ. II, 9 дубровачки записи Душанова времена говоре о неком писму Душановом *secreto regis Rassie*, а на страни 11 помиње *licteras Regis Raxie bullatas duobus sigillis secretis ipsius domini Regis*, а на стр. 17 под годином 1342, 2 Октобра записан је садржај писма *cum sigillo cere pendentis giale sculte figure regie sedentis in sedia*. Тај печат од воска одговара печату Урошеву од олова који је горе описан и који се у Љубићеву делу насликан налази. Без сумње је и тамо друга страна носила архиђакона Стефана.

На реду су нам печати Душанова сина цара Уроша.

Златан печат Урошев који виси о црвеној неоплетеној свили на повељи датој Хиландару објавио је Д. Аврамовић у Описанију на табли XIII под 10. Ту је с једне стране свети Стефан с кадионицом у руци и с натписом **Сн Сфъ прькомꙋченикъ и архидиѣконъ**; на другој је цар са

затвореном царском круном, с које виси бисер; у десној руци држи крст са две пречаге; леву држи на срцу; по празном пољу има натпис: **сфь цр все срьбске земи и поморьске и грчке.** Хералдичких знака никаквих. Истога је састава, и ако је друкчији и златни печат Урошев на хиландарско-јерусалимској повељи коју је преписао др. J. Шафарик у Гласнику II, 202. „На црвеној непреденој свили, стоји тамо, виси златан печат великом талиру подобан, ког предња страна или лице показује лик светога Стефана, држећи у десној руци крст, а у левој руци кадионицу, с натписом око овог следујућим: **†Прокоученикь архидиаконь стефань**; на другој страни изображен је цар Урош под круном у царској одежди држећи у десној руци двоструки крст, а у левој кратак скиптар; око њега стоји натпис **степань вь ха ба благовѣрни младь Урош**“. Бернардо Нани у своме горе поменутом делу спомиње златан печат цара Уроша са повеље дате Которанима, који је и по натпису (осим што пише **Стефань Урошь** место само **Стефань**) и по свему једнак с оним Душанове повеље Которанима који је мало више описан. О овоме се другом оно исто може рећи што и о оном првом.

Од краља Вукашина има само један печат сачуван, неиздан (ма да је у Бечу) и описан недовољно. Тај је печат на писму од 5 Априла 1370, и њим се потврђују права Дубровчанима. Непотпуни опис тога печата налази се у књизи „Србскіи споменици, собрани трудомъ Павла Карано-Твртковића, Београд, 1840“ на стр. 77. На печату је, по томе опису, „у среди човек до половице, на глави му круна, а на круни крст; а око њега од врха до дна и с једне и с друге стране по један цвет. Наоколо уписане су ове речи: **Благовѣрна кралѣ Вукашина прьстень**“. Штета је, што није забележено какви су они цветови са стране. Да ли су кринови? Било би врло знатно, ако су кринови, јер би то био први краљевски печат с хералдичким знаком. Најпре

може бити да су то гране као што су оне на Аврамовићевом снимку печата кнез-Лазарева таб. IX, бр. 11, који ће се сад описивати.

Сребрн, па позлаћен печат кнеза Лазара налази се на даровници којом је син његов, без сумње у почетку владе, потврдио Хиландару поклон сребра из *новобрдскаго обилија*. Печат је тај сребрн, па позлаћен, и снимак је наштампао Д. Аврамовић у Описанију на таб. IX под бр. 11. Израдом и шарама он у неколико одступа од пређашњих, али састав му се ничим у главноме не разликује. На једној му је страни архиђакон Стефан са светитељским кругом око главе, држећи кадионицу у десној а цркву у левој руци. И с једне и с друге стране светитеља виде се у полукругу цветови. Натпис гласи: † **сты стефанъ прькомоученикъ хвъ.** На другој је страни Кнез Лазар с царском затвореном круном на глави, у десној руци држи крст, а у левој повељу у смотку. Из ногу кнежевих иду на више те полукругом испуњају празно поље око кнеза две гране с дугачким листовима. Натпис гласи: †в† **въ ха ва благовѣрни кнезъ лазарь.** Други печат описује др. J. Суботић у Срб. Летопису 1847, IV, стр 57. Он је на дипломи раваничкој која се и сад налази у манастиру Раваници у Фрушкој Гори. Он га описује овако: „Печат виси о лепом дебелом гајтану од црвене свиле, са китама на крајевима, који гајтан пролази кроз печат жут, по свој прилици сребрн па позлаћен. Овај печат, округао, има у пречнику 0.097 m. а дебео може бити на 0.013 m. С једне стране печата види се Христос седећи с раширеним рукама са писменима **Ис Хс**.; у наоколо међу линијама †**Възнесе се въ славе хсе бе нашь радость сьтворн ученикомь.** С друге стране види се човек с брадом и брковима, круну на глави имајући, крст у десној руци, а леву на прсима држећи, у дугачкој одећи, опасан, до колена видећи се, с натписом у наоколо **Въ ха ва благовѣрни кнезь лазарь гнь всеої сербскои и поморіе**

ѕемли. Један печат Лазарев налази се и на писму једном дубровачком штампаном у Пуцића Српским споменицима II, 29—30. Описан је овако: у среди некакав лик као спаситељев или којег свеца, али се не може добро распознати, а около су ова слова: **по милости божіеи Стефанъ въ . . . . благовѣрни кнезъ**. Писмо је из 1388. И ту је, дакле, исти горе описивани тип.

Да поменемо овде и једну црквену заставу из Моровића, коју је нашао и у Starinama XII, 258 описао В. Качановски. Она се чувала у старом граду у Моровићу. у православној цркви која је порушена, и сад се чува у новој Моровићској цркви. На главној страни заставе приказује се с десна сунце уз натпис **слнце**, у средини слика св. Димитрија с натписом **стыи му димитрь**; с лева је **ꙗс хс**. Испод натписа на десној страни пише: **цркоѵь юже створн Кр҃ль (Ѳ)роше къ Урьнои Гори хр . . . . . стѣи (Тро)ницѣ**; на левој страни **гра(д) Приѕрень**. На другој страни се показује слика св. арханђела Михаила с натписом **архангелъ Михаиль**. В. Качановски није ни речи казао о боји заставе. Он само напомиње, да је она по облику веома слична заставама које се и данас у Русији употребљују, и није онако широка како су данашње заставе по српским црквама, с додатком да ће облик бити византијски. Вредно би било да се ова застава боље опише, а ово што смо навели ставља је у ред споменика који имају потпуно византијски стил.

Откуда је J. Рајић узео онај печат Кнез-Лазара који је у почетку његове треће књиге наштампан, није забележио. По довде наведеним аутентичним споменицима пређашњега и Лазарева времена, печат као што је онај у Рајића наштампани, није могућан. Он је, по том, или истога извора којега и познати ликови српских владалаца у истој књизи, то јест измишљен за заглавље главе о Кнез-Лазару, или ако је од некуд снимљен, онда је онамо ла-

жан и онога постања којега горе наведени натпис на крсту Душанову или печатима повеља которских. Ни форма орла, ни срце на грудима орла, ни облик круне, ни положај крила, ни симболички знаци на срцу што је на прсима који се на тој Рајићевој слици виде, не одговарају обичајима онога времена и карактеру који се на осталим несумњиво аутентичним печатима види. Од некуд памтим, да и на повељи Лазаревој у Горњаку има двоглави орао; али је и то позан посао, пошто повеља горњачка није оригинал него препис из половине прошлога века,[1] и преписач се могао са свим добро послужити Жефаровићевом Стематографијом о које ћемо критичкој вредности и аутентичности извора имати прилику да позније говоримо.

Печат деспота Стефана на даровној повељи хиландарској датој 4 Јуна 1411 у Јагодној (Јагодини) наштампао је Аврамовић на таб. X свога Описанија. Тај печат је сребрн па позлаћен, виси о црвеној неоплетеној свили, лепше је израђен, и има на првој страни слику Христову који левом руком држи књигу у које се на корици види крст, а десном руком благосиља. Око светитељскога круга стоје слова **IC XC**. На Христу се јасно види горња хаљина огрнута. На другој страни је слика деспотова. На њему се јасно види отворена круна. Из венца од квадрата, коме је свакоме у средини драги камен, дизала су се на тој круни четири триугла, и перваз њихових двеју горњих страна свршавао се у хералдичку слику крина. Та хералдичка слика крина висила је и од круне на ниже.

---

[1] Јоак. Вујић који је први издао те повеље, пише у Путешествију по Србији на стр. 73: На первом писмени Буки стоје седам провинција изображене како ти Тривалија, Србија, Мисија, Македонија, Босна, Хулмија, Сирмија и Расија, а доле под писменом Буки стоји свет са скиптром. Коста Поповић (Пут лицејских питомаца. Београд 1867, стр. 39) каже да тога ничега нема, и напомиње да су преписи рађени 1750, и да Горњак нема правих старина. О овоме ће на крају још бити говора.

Деспот има кратку браду и ократке подебеле бркове, у десној руци држи крст, а у левој повељу. На поширокoм појасу дугачке деспотове хаљине, на широком доњем рубу, на запонцима и неком рубу на врху рукава види се драго камење. Преко леве руке виси му крај од појаса онако окићен као и појас сам, али као да је шири. Мало на којој слици да се одело тако лепо прегледати даје. Натпис је у два реда крајем у около и гласи: **†Кь хса бга благовѣрни деспоть Стефань и гдинь все србьскиѥ ѕемлѥ и подоунавскиѥ.** С овим печатом има да се спореди други без датума којим се Хиландару неке међе утврђују, и који је Аврамовић у истом делу на табли XI издао. И тај је сребрн па позлаћен, и он виси на црвеној неоплетеној свили. Натпис је исти, и ако је на ново резан и с неким ситним правописним разликама. Слика деспотова је онака иста, с истом (ма да је друкчије нацртана) круном, али је хаљина на деспоту са свим проста, с обичним первазима, спред расечена (као долама). Појас је такође обичан, и од њега је један крај превешен преко леве руке. Један печат има на писму којим су 2 Декембра 1405 потврђена права Дубровчанима. Не знамо шта има на њему пошто је Миклошић (Mon. serb. 269) саопштио само потписе с печата. На том је печату од интереса што се уз деспота Стефана помиње и брат његов **гинь Вльки Стефань**. Али најзнатнији од свију печата деспота Стефана јесте онај печат на даровници Милешевској, који по Србско-Далматинском Магацину за 1844 Миклошић наводи на стр. 335 његових Monumenta serbica. Тај печат је описан у реченој књизи Српско-Далматинског магацина на стр. 127 овим речима: „Испод потписа (превеликим начелним писменима испреплетана) кроз четири јамице провучена је исплетена црвена свила (ибришим), о којој велики печат као највећа људска шака, од жутог воска и смоле учињен, виси; на печату је около с доста повеликим писменима уписано, но тешко се прочитати може

следујући натпис: **Вь Христа бога благокѣрныи и христолюбивыи всѣмь Сьблемь и Подвиаклю деспоть Стефань.** На среди печата има један знак, налик на клеште велике. У глави је од клешта орао двоглавни без круне и то с мало перја, у ногама не држи ништа; у ножицама од клешта има други опуни знак, мени се чини да представља град или тврдињу; испод тога знака су три мала цветића, а изван клешта по један већи цветак са стране. Ова диплома храни се у манастиру Савини.« Незадовољан овим писах пред јесен 1878 преосвештеном епископу бококоторско-дубровачком г. Герасиму, и на велику жалост, добих одговор да те дипломе сад у манастиру никако нема. По томе се спрам горе наведеног описа морамо довијати шта је било у томе презнаменитом печату. Ја држим да је шлем с челенком оно што се описаоцу учинило да су клеште, и да су челенка или гране или рогови, па је међу њих уметнут орао. Што се описаоцу учинило „опуни знак као град или тврдиња“, оно држим да је шлем сам, па се описаоцу, коме хералдика није позната, и особито како је мало искварено, учинило да је град. Форма орла тако проста како је описана потпуно одговара осталим познатим нам сликама орла из тога времена. Цветови мислим да ће бити кринови, које је деспот и иначе на своје новце метао.

Овај је печат знатан за то што је у свечаним висућим печатима представник групе печата рађених не по византијском старијем, него по хералдичком новијем и западноевропском начину, макар да не можемо рећи да је и тај начин потпуно остварен, пошто нема штита. И пошто смо довде разматрали и изучавали само печате византијскога облика, то ћемо сад од овога милешевског деспот-Стефановог печата вратити се натраг да побројимо све оне печате који су нам се у западно-европској хералдичној форми од наше старине сачували.

Значајно је, да се тај низ печата отвара доста рано, скоро сто година раније, усамљеним хералдичним печатом једнога претендента из краљевске династије Немањића, Владислава сина Драгутинова, за којега се 1293 удала Млечанка Констанција Мавроцена или Морозинијева. Њена слика налази се у Млецима у палати Морозини, и по том оригиналу старањем кнегиње Јулије М. Обреновићке има једну копију и Народни Музеј у Београду. И за живота Милутина, одмах после смрти Драгутинове, Владислав је покушавао да влада, али га је Милутин затворио, и у том се стању он налазио све до смрти његове. Стефан Дечански је имао посла с њиме, и морао га је савладати, али по писму које се сачувало у италијанском преводу у дубровачкој аркиви (Пуцић II, 4) он је неку годину владао приморским српским земљама и свој двор у њима држао. Ту се он као краљ српски за нешто намирује с Дубровчанима 25 Октобра 1323 године. У запису дубровачком, говорећи о томе писму, писац га назива litteras vel privilegium vel povelliam domini regis Vladislavi sigillatas sigillo cere albe in quo sigillo erat ymago unius teste cum capello super caput in quo erant scolpite in lingua sclavonesca infrascripte lictere videlicet: Stephan a dio fidele servo. На томе се, дакле, печату налазио грб корњаче или пужа с љуском на глави, и са словенским натписом који је могао гласити **Стефанъ Христоу кѣрныи рабъ**. Има и један новац од њега сачуван, опет с латинским натписом: Moneta Vladislav (Љубић VI, 7). На слици која се види на новцу круна му се разликује од круна сувремених му правих владалаца српских, ма да је отворена. Венац круне је искићен честим редом крупнога бисера, а горњи део не излази у четири крина као на краљевским крунама српским, него се извија у нешто чешћи накит цветних листова. Овај претенденат очевидно је био већма познат са западним животом. Ожењен Млетачкињом имао је веза и са угарском

и са италијанском господом. Мати Андрије III Краља угарског, такође Млетачкиња, тетка је била жени његовој, а Андријин супарник Карло II сицилијски краљ, поклонио је војводство Славонију са неким земљама у Славонији њему као primogenito filio illustris principis Stephani, regis Serbiae за искрену оданост и услуге, писмом датим му 19 Августа 1290, дакле на годину пре него што ће се оженити Млетачкињом Морозинијевом.[1] Од њега, дакле, имамо први хералдички печат у нашим старинама.

За овим долази печат с воловском главом на клетви некаква Твардислава Угљешића, по свој прилици суседнога хумског властелина, коју учини Дубровчанима. На тој клетви нема датума, и Миклошић ју је ставио међу 1300—1350 годину (Mon. serb. 149). И ту је печат са хералдичким знаком.

Још најчистији, и позније толиким аутентичним споменицима потврђен јесте хералдички печат Вука Бранковића, којега такође можемо назвати претендентом, пошто је он као засебан владалац управљао једним делом земаља српских још поред Лазара. Августа 1388 калуђери јерусалимски дођу у Србију по доходак који су им завештали српски владаоци. Јаве се кнезу Лазару, и он их упути Дубровчанима писмом, на коме је печат византијске форме, горе описан. Јаве се Вуку Бранковићу, и он их такође упути Дубровчанима писмом, на коме је „печат мали: у среди звер као лав, а около . . . . **Благовѣрни кнєзь**“ (Пуцић, Споменици II, 30). То је најстарији траг Бранковићевог лава, а у једно јасан споменик чисто хералдичкога печата. Има још печата Вукових, али они нису описани. На златном печату једне повеље дате манастиру св. Павла у Св. Гори од синова Ђурђевих и жене његове стоји просто **Клкь**, и Аврамовић (Опис. 76) ништа више није забележио.

---

[1] Писмо то издао је Фр. Рачки у Arkivu VII, 20.

Да се деспот Ђурађ Бранковић служио лавом као својим хералдичким знаком, то нам је јасно из његових новаца. Иначе, ма да Ђурђево време није сиротно споменицима немамо пред собом ниједнога снимка печата из његова времена. Д. Аврамовић у Описанију 75, бележи повељу дану манастиру св. Павла 6 Дек. 1456 у Смедереву од Ђурђа и сина му Лазара, при којој је „печат од воска и на њему лав“: а мало даље (стр. 78) бележи другу дату од Ђурђа руском манастиру, на којој нема године и на којој је такође „печат од воска и на њему лав.“ У Миклошића Monumenta serbica имају три четири натписа саопштена са печата Ђурђевих, али нигде није назначено да ли на печатима још што има. Тако на потврди дубровачких права коју је са синовима Гргуром, Стефаном и Лазаром дао 17 Септембра 1445 у Смедереву, има висући печат са натписом **Вь Хрьста бга блгокѣрни хрстолюбіви господинь срьблемь и подунаю гюрьгь**. Ниједном речју није назначено шта има насликано на обе стране печата. На писмима кћери Ђурђеве, царице Маре, која су штампана у Mon. serbica на стр. 514, 536 и 537 печат је деспота Ђурђа са натписом **гнь десноть гюрьгь**. Такав натпис долази често на Ђурђевим новцима, и свагда је на истим новцима и лав. По томе би се могло судити, да је и на овим печатима лав као што је на новцима који такав исти натпис носе.

На квити коју је 12 Августа 1457 деспот Лазар дао Дубровчанима за примљене новце има такође печат који носи натпис: **Милостію божіею гнь срьблемь десноть Лазарь** Mon. serb. 477. Није назначено има ли још што осим натписа и шта је на другој страни, али ће по свој прилици бити уобичајена слика светитељска.

Има и од Лазарева брата Стефана висући печат опет на квити датој Дубровчанима 14 Декембра 1457, на коме је натпис: **деспотоникь стєпань**. С истим натписом без сумње и исти такав печат има на опоруци Дубровчанима датој

1 Октобра 1476. Да ли на томе печату, којега натпис не гласи по византијском обичају, има и какав хералдични знак није забележено. Врло могућно да је овај деспот који је ковао новац с чисто хералдичким знаком, имао и печате у потпуном хералдичком стилу. На повељи Ивана Црнојевића од 4 Јануара 1485, којом оснива манастир на Цетињу има печат у коме се на једној страни у равним врстама по преко чита натпис **иванъ црьноевичь господарь зетски.** Другу страну целу испуњава двоглавни орао с крилима у полету и с простим круницама од шиљастих листића над обадве главе.[1]

Сав овај ред поступнога развића сјајно завршује један печат сина Стефанова Ђурђа Бранковића. Али пре него што њега наведемо, разгледаћемо најпре златан печат мајке истога деспота Ангелине и синова јој Ђурђа и Јована на хрисовуљи датој 1499 манастиру св. Павла у Св. Гори. Тај печат је наштампан и описан и у Гласнику III, а и снимак му је објављен на таб. VIII бр. 88 исте књиге.[2] На првој страни тога печата израђена је лепа слика светога Ђурђа који се бори са аждајом и око њега натпис: **†сті какомиуе гюргіе помилуи рабы своє,** а на другој страни у средини печата стоје оба Ангелинина сина Ђурађ и Јован с натписима. На свима су отворене круне онаке какве су описиване на печатима деспота Стефана Високог.

---

[1] С. Милутиновића Ист. Церне Горе. Београд 1835, стр. 4. Црнојевићи су живели после у Млецима. И. К. Сакцински (Arkiv I, 44) нашао је да је грб те породице: гола рука која на модром пољу пробада мачем полумесец. Диканж пак помиње да су Црнојевићи, у Млецима убројани у племићство млетачко, имали као грб златнога двоглавног орла на црвеном пољу с круном и раширеним крилима. (Illyricum vetus et novum. Posonii 1746, 135). Ово се барем слаже с горе наведеним печатом Ивана Црнојевића.

[2] Исти тај печат у таком истом снимку штампао је још Јов. Рајић у III књ. своје Историје, стр. 316.

Али на печату Ђурђа Стефанова Бранковића који је на неком писму датоме скупштини угарској, видимо још јасније изражену мисао коју је Стефан на свом новцу најпре изразио. На томе печату нацртан је штит хоризонталном линијом на две поле пресечен. У горњој већој половини налази се двоглавни орао, а у доњој су смештена два мања грба, од којих је на десном лав, а леви је правим положеним линијама на пруге израздељиван.[1] Овај је, дакле, Бранковић узео државни српски грб као такав, придодавши му грб породични, и усвојивши на своме печату потпунце хералдичку западно-европску форму. Ово што је у Србији овако споро, с неким затезањем и с неким непрекидним колебањем међу старијим византијским и у новије доба сазнатим западно-европским обичајем ишло, у Босни се и у Зети свршило много раније. Балшићи су одмах још с крајем XIV века имали на својим новцима чисто хералдичне грбове. Босна је такође за рана у својим печатима и новцима показивала чисто западне хералдичке форме. Да се у западним крајевима нашега народа, нарочито пак у Босни и Херцеговини, хералдика раније и јаче него на источним странама утврдила, имамо поред онога што је довде наведено, сјајан доказ у надгробним споменицима које је нацртао и описао Мориц Хернес (Moriz Hoernes, Alterthümer der Hercegovina. Mit 34. Abbildungen Wien 1881) На многом гробном камењу понајвише северозападне Херцеговине које се ту описује налази се штит, и то скоро увек турнирски штит (тарча) готово четвртасте форме, како је био у обичају XV века. Осим штита налазе се иначе на гробном камењу или на крстовима или на голим пољима покрај празна штита на камену хералдички знаци, и то понајвише полумесец и звезда (fig. 2, 11, 18, 20, 23, 26, 27, 29); лав с накострешеном гривом (fig. 28); рука у оклопу

1 Описао F. Firnhaber, Beiträge zur Geschichte Ungarns, s 135 види Јагића Archiv IV. 507.

која држи мач наслоњен на земљу, а више мача се види полумесец (fig. 25). На слици 12 стр. 54 на једном камену на доњој страни израђен је прави штит о коме ћемо одмах говорити, а горе је прави турнир. Два витеза са шлемовима на коњма бију се копљима (цилитом); с једне је стране коло жена и витезова у шлемовима које игра, с друге су две жене, које може бити имају нешто да изврше у церемонији. То је на гробљу у Борју више Клобука у долини Требижата. На једном месту (fig. 28) имају папски кључеви и звезде. На два места види се прави јасно хералдички израђен грб. Прво је на мало пре споменутом месту у Борју, где је штит четвртаст, оздо заокругљен, по средини с доњега краја на више пресечен појасом празним, више кога се горе налази полумесец, а доле звезда. Тај је штит на два мача који се испод њега један оздо други озго поклапају. Друго је штит на камену у Черину, на једном мачу, пресечен на два троугла појасом из горњег десног на доњи леви крај. Појас је састављен из две узане пруге, између којих се пружа двострука цикцак-линија. У горњем троуглу налази се венац. Форма оба ова штита упућује нас потпуно на петнаести век.

Али што се тиче Босне, опет је, при свем том, сигурно, да она свој државни грб још није била потпуно израдила, или да на њ потпуно није наишла.[1] И у Србији се мисао о државном грбу, исказана најпре у Оливеровим краљевским орловима, дизала мало по мало кроз тегобе с којима се Србија од смрти Душанове у напредак имала непрестано да бори. Ту мисао живо је прихватила и напред кретала Лазарева породица, особито син његов Стефан, који се много трудио да своју земљу уреди. С доласком Бранковића на управу земаљских послова дошао је под деспотом Ђурђем и њихов лав на место грба народнога.

[1] Види о томе Jaruha Archiv, IV 342. Ueber das alte Wappen Bosniens.

али су лава орлом почели замењивати сами Бранковићи као што претходне врсте сведоче. Да ово ништа друго не казује, него да се мисао о државном грбу није била како ваља израдила, сведочи још и та околност што је и грб Угарске позније коначно израђен. Но из свега ми можемо да изведемо ово као сигуран резултат.

1. У Србији се хералдика и витешка племићска организација по западним угледима почела утврђивати тек за владе Душанове. Било је, без сумње, и старијих грбова, нарочито у западним областима, али се живље почело на хералдику мислити тек у време Душаново. Обичај је примљен непотпуно, и, спречаван многим другим неподесностима, напредовао је где брже где спорије; брже на западу српских земаља, спорије на истоку. Али га је време утврђивало, а томе је утврђивању доприносио и јачи додир са западним племићством поводом војевања с Турцима и наслоњања српске политике на западне земље, које је нападима и освојењима турским изазвано.

2. У Србији се исто тако споро и са сметњама почела израђивати мисао о државном грбу, који је у двоглавоме орлу обележен. Несумњиви су докази о томе; потпуно су јасне оне форме орла које је тадашња хералдика српскоме орлу дала. Далеко унапређена за времена Лазарева и нарочито сина му Стефана, та је мисао застала под Ђурђем деспотом, али је у његовим наследницима и на Црнојевића печату опет избила на површину и почела се јасније изражавати. У томе је ипак дотерано дотле, да ако потпуна хералдичка израда српскога грба у старој држави и није свршена, ипак се не може сумњати како би изгледао онај грб који би се израдио, да су то околности допустиле[1].

---

[1] Од шлемова сачуван је један који се приписује Ђ. Кастриотићу. Он се налази у бечкој Ambraser-Sammlung Inv. Nr. 243 a. и

VII

Литература о српској хералдици с почетка XVII века.

Истражујући хералдичке старине српске, ми смо се довде с нарочитим разлогом чували литературе и свију литерарних записака и извора у своме послу. Намера нам је била да извидимо шта нам говоре и шта нам могу казати споменици сами собом. И напрѐд је изложено све оно што се по оригиналним споменицима сазнати могло. Из њих се јасно види како су уведени, како примани и до којег су развитка доведени хералдички обичаји у Срба. Пошто смо тако изнашли оно што се по хералдичким споменицима тачно може знати о хералдичким обичајима у Срба, можемо узети преда се литературу о тим хералдичким споменицима, и имамо с чим испитивати хералдичке традиције, које су до нашег времена старијом хералдичком литературом сачуване.

Литература хералдичка могла је постати у особитим приликама, у приликама у којима се и историјска радња у опште, различита од житија и летописа, развила.

описан је у Adler, Jahrbuch des heraldisch-genealogischen Vereines in Wien, V, 1873 на стр. 4. По том опису шлем је тај од белога гвожђа, понизак, с врха заокругљен. На десном крају налази се дебео капц с пређицом која је касније додана. По средини је око шлема ударена врвца од бакарног лима која је окићена позлаћеним ружама. Између тих ружа налазе се слова im · pe · ra · to · re · bt позним готским ситним словима. Наврх шлема је *горњи део козје главе избијен у бакру и позлаћен.* Посао је од веште руке. Знало се и до сад, да потпис не треба читати Imperator, али још нико није успео да загонетку објасни. Сорта и облик слова упућују нас, да мислимо на какав латински текст, на неку врсту војничког благослова који се у Скендербегово време доста често употребљавао. Могла би се прочитати овако: Ihesus Nasarenus Principi Emathiae, Regi Albaniae, Terrori Osmanorum, Regi Epiri Benedicat. Толико је о том написао В. Бехајм чувар збирке у којој се тај шлем и чува. Није забележено у чланку, по чему се зна да шлем припада Ђ. Кастриотићу.

Да Срби све до послетка свога старога државног живота нису имали хералдичке литературе ни херолда једва вреди и доказивати. Нити споменици показују да је грађењем њиховим руководила рука која показује јединство, која би их стално водила, нити у литерарним споменицима који су сачувани има трага о такој литератури. Имамо пак доста разлога мислити, да кад таквој литератури до сад трага нема, да ње без сумње ни било није, пошто нема изгледа да се на пољу старе литературе српске могу чинити проналасци који би досадашњи њен карактер променили и који не би били просте попуне онога што је до сад познато.

У западној или далматинској литератури, која је осим српскога рађена још и талијанским и латинским језиком нема ништа што би било сувремено нашем хералдичном добу. Кроз XIV и XV век није ни на западу било што релативно много друкчије од онога што се на истоку чинило. Литература, историјска као и свака друга, постаје струјом литерарног укуса, струјом јачега духовног живота, коју начине силнији духови. Али и ти јаки духови обично добијају потисак с друге стране, Струја литерарна се носи као квасац. Може се догодити да на једном месту има пуно материјала у ком би се извесно врење могло пробудити, али да то врење ипак не постане, просто за то што је недостајао потисак или квасац. Другда се опет оно јавља и при околностима мање повољним за то што је случај хтео да потребни потисак или квасац за рана од некуд с друге стране дође.

Кад је српска држава пропала или — боље можда — кад су поиспропадале све државе српске испред турске најезде, катастрофа је била сувише силна, да би се могло што јаче створити из онако незрелих научних и књижевних стихија које су међу развалинама остале и које су могли од куће понети бегунци што су се по туђем свету

потуцати почели. Властела се упропашћивала и ломила у продужавању борбе, или се бринула о својој муци и невољи, коју је тако нагла промена положаја са собом донела. Свештенство које је у својим рукама имало литературу, стајало је под упливом једног погледа на те догађаје који је био сувише ограничен и једностран; оно се бринуло о вери. Свештенство је, осим тога, било и само властелин, и имало је и у интересу вере и народности да се брине о одржању извора којима се даље држати ваља. Свештенство, на послетку, по свеколиком позиву и задатку своме није могло емигровати. Тим су бригама као гробом, као муклим ћутањем, покривене прве године народнога робовања, које је одмах иза пропасти српских држава настало. Остао је на мегдану готово једини стари вајкадашњи историк—народно памћење и народна традиција. И ми смо и у течају ове расправе и иначе имали прилике видети, како се народно памћење баш с особитом љубављу савило око истог оног трагичног периода који је катастрофом завршен, око периода који се почиње владом Душановом а завршује пропашћу држава српских. Тај период, отворен силним и многостраним духом Душановим, започео је у српској историји једно време необичнога покрета, једну експлозију чудне снаге, витештва и поезије. У непрестаном лому оружја и зле и добре судбине, то време се крха с неким трагичним величанством испред једне неодољиве и дивље моћи. Али кад се један пут по злој судбини скрхало, њега су дохватили својим топлим дахом народно памћење и народна традиција, њега је опклопила топла љубав народне поезије и народне оданости, преносећи га из предела у предео, из племена у племе, с краја у крај изломљенога народа. Тако се тим путем и кроз дубоко осећање политичке несреће силно осетила мисао јединства, која је прожела све, и у свачијој се развијенијој или пробуђеној глави пренула.

Али је било још једно средиште које је из близа гледало српски лом и које је добро познавало све земље балканске, али је на целу катастрофу мотрило другим оком, духом интереса и симпатије, али неутралним, осећајући оно што пропадаше као своје и ако не као идентично. То средиште био је Дубровник, у коме можемо гледати главно место и представника свију осталих приморских места, која су трговину са Србијом водила и која су се судбином српском интересовала свакојако у друкчијем духу него унутрашњи српски народ, на коме се управо катастрофа збила. Покрај тога Дубровник је сав овај трагични лом и сву ову несрећу гледао из слободе и угодности, не пострадавши сам, не претрпевши скоро ништа у својим интересима. По истом обичају којим су се завађеним српским династима јављали свакоме посебице и једном за другим, радећи под једнако, увек код свакога ко је власт имао за потврду својих права, јавише се они и Турцима, и израдивши од њих нову потврду правима својим, почеше трговати даље по свима балканским земљама. Ма како равнодушно да су ови људи гледали духовни покрет који се зачињао у српском народу после велике политичке катастрофе, он их је морао интересовати. Ако га је народ дубљином своје душе осећао, Дубровчани су га најбоље разумевали; а они су први који су подлегли чарима тако да кажемо политичке поезије, која је јекнула после пропасти држава и господе српске. Све што се причало и певало по народу, могло се знати у Дубровнику, који се у неку руку и сам занесе за делима у којима су и његови људи радили, за јунацима с којима су и његови људи друговали и којима су саветници, помоћници и банкари били. Они се и сами почеше поносити том прошлошћу.

Ове мисли и ова осећања, напајана горе поменутом струјом нису могла остати без утицаја у Дубровнику, у ком је економно благостање ширило пут благотворном

утицају италијанске преређене просвете. Новом пробуђеном литерарном животу међу образованијим Дубровчанима није могућно било знати и слушати народне приче о југословенским местима, о краљевима и јунацима, а не осетити прохтев за историјским знањем, за истраживањем и распитивањем, а по том за бележењем и склапањем. И што се могло поуздано очекивати, оно се заиста и збило. Баш у последњим десетинама XVI века морали су правити своје студије два историка Дубровчанина, који су се јавили као особит појав у литератури, ма како ниско критика морала узети апсолутну вредност њихових дела. То су Мавро Орбини и Лукарић. У тим баш делима сачувала нам се цела гомила традиција, које данас само за то можемо знати што су их они записали; у тим делима, а нарочито у делу Мавра Орбинија, сачувано је од заборава много суђење или мишљење о људима или поједини податак који данас ни критичном историку на одмет није. Често у књижевности и у умственом животу дела добијају цену не по својој апсолутној вредности, него по упливу који принесу времену и развитку. Уплив опет зависи од расположења које се има у моменту кад дело изађе. Моменат у којем је изашла Орбинијева књига Il regno de gli Slavi (Pesaro 1601) био је особито згодан и удесан. У времена највеће турске силе, кад су још толико живи били стари спомени о бољим временима, оно је започело причати о делима краљева који су некад владали у Далмацији, Хрватској, Босни, Србији, Рашкој и Бугарској. Кад у тим земљама нигде није било господства словенског, оно је причало о словенском царевању и краљевању. У томе се у ондашњим приликама налазио особити чар, особита сласт, коју су они већ и раније осећали, а која је сад неким начином засићена и опет надражена била. Ја мислим да се и национално и за прошлошћу онако одушевљено певање Ив. Гундулића

такође највећим делом има узвести на ове исте узроке и протумачити као последица њихова.

Исти узроци који су деловали на историчне таленте и исторични укус нису могли без исте последице оставити племићске спомене, тако рећи личну страну историје. Онда кад је управо цветало витештво, и кад се толико полагало на хералдику, са свим је наравно да се нашао рестауратор српској хералдици, пометеној развалинама, сиротињом и промењеним приликама. Ред нам је да баш о томе говоримо.

Пред нама на пољу хералдике стоји дело једно утицајем исто тако знатно као Орбинијево, и ако пред критиком не може, по свој прилици, ни онаку оцену добити. То је дело један хералдички зборник, који је сликама хералдичким радио за исту мисао јединства, која се тако живо јавила одмах иза пропасти. Тај зборник је дошао до нас у више варијаната. Време постања његовог тамно је, и ако не може бити никоје друго осим ово које смо горе карактерисали. И тај хералдички зборник са свима својим варијантима споменик је у ком су се оличили и потомству предали исти узроци.

Време је, дакле, да се с њим познамо.

Почећемо с оним варијантом који се у новије време најпре разгласио и који је по том у књижевном и ученом свету највећи утисак оставио.

То је познати фојнички хералдички зборник босански, о коме се доста писало. Први је о њему неколико пута, а последњи пут у Bosanskom prijatelju, II, 78 писао пок. Ф. Јукић, а последњи граф Станислав од Мјерошовица Мјерошовски у Jahrbuch des heraldisch-genealogischen Vereines Adler in Wien, VIII, Wien 1881, стр. 33. Јукић је о томе зборнику прво писао у бр. 18 „Србскога народнога листа“, који је 1842 у Пешти излазио. Тај чланак је прештампан и у Загребу у Danici ilirskoj бр. 24 исте године. Сам зборник је после и путовао у средишта српскога и хр-

ватскога књижевног живота, у Београд и Загреб. Једну верну копију с бојама израдио је др. Јанко Шафарик у Јуну 1845 по самом оригиналу. Та се копија сад чува у Београду у збирци рукописа Народне библиотеке под бр. 53. Из чланка В. Клајића у Obzoru 18.9 бр. 206 видим да се у књижници Гајевој у Загребу и сад чува друга копија коју је израдио 1842 Филип Пашалић. Тим су путем имали прилике да се преко копија са зборником упознају које у Загребу које у Београду сви који су се и из саме радозналости за старине интересовали. Зборник је добро и чисто сачуван; листови су сви од дебеле хартије; наслов је писан босанском ћирилицом; презимена племићска под грбовима писана су латинским словима, и то свако готово презиме различитим правописом. Наслов по препису Шафарикову гласи: **Родословие босанскога алити илирицкога и српскога кладанна, ѕаедно пѡстакѣлено по Станиславу Рѹбунѣѹ пѡпу, из слаку Стипа Немаѣнића цара Сарѣлена и Бѡшѣнаки** 1340. На истој страни испод наслова има овај запис бискупа Гргура од Вареша: Codicum hunc continentem varia stemmata plurium nobilium familiarum bosnensium studiose conservatum fuisse a r. r. fratribus franciscanis familiae fojnicensis, testamur nos fr. Gregorius a Varess, episcop. ruspensis et vicar. apost. in Bosnia othomana, dicta argentina, precipue in olim episcopatu dumnensi. Suttiscae die 6 Julii 1800. Ови натписи се налазе управо на другом листу зборника, а на првоме је насликана мати божија, држећи у рукама сина божијег а стојећи на полумесецу који испод ногу њених стоји међу укрштеним кључевима. Кључеви се завршују сваки главом црначком. На тим главама црначким као и на Богородици налази се круна. Доња хаљина је Богородици црвена, горња, као огртач, плава; Христова хаљиница је такође плава. Полумесец је бео; Богородици и Христу светитељски је круг око главе, а цела слика стоји на јајастом зрачном жутом залеђу. На

другој страни истога листа (по опису Ф. Јукића, јер то Шафарик није копирао) насликани су св. Степан први мученик (који је, како је из ове расправе познато, био патрон Србије) и св. Ловринац левита, сваки грану палме у руци држећи, више њих евхаристија (остија) над путиром (калежем), без потписа. На другом пак листу, на ком је наслов књиге, насликан је св. Јероним у витлејемској пустињи пред распетијем, такође без потписа.

Што се тиче садржаја, изложићемо га по листовима пошто је сваки лист једним грбом заузет. Тако је на првоме листу комбинован грб од једанаест југославенских држава. На средини је двоглавни орао немањићски црн на белом пољу, с крунама над обадве главе; а испод њега опет на средини, на мањем штиту, бугарски лав на жутом пољу. За тим иду редом две и две озго на ниже, једна десно друга лево земље: Македонија и Славонија; Босна и Бугарска; Далмација и Србија: Хрватска и Рашка, и на дну на средини где штит у шиљак излази, Приморје. Бугарски је лав испод немањићског орла некрунисан, а горе, где је упоредо са Славонијом, крунисан. На врху штита су три шлема, крунисана грофовским крунама. Врх онога на средини је црни орао немањићски (који је овде цртан с раширеним крилима као аустријски) до половине, држећи врх главе једну круну грофовску. Врх шлема на десно види се у две трећине лав македонски, а врх онога на лево лав бугарски, оба с грофовским крунама. Иза та три шлема извија се црвено-плава драперија, која иде низ обе стране штита, свршавајући се у црвене ките. За овим иду посебни грбови *Македоније* (л. 2, златан лав на црвеном пољу који корача лево); *Илирије* (л. 3, полумесец и звезда сребрна на црвеном пољу); *Босне* (л. 4, два у форми Андријиног крста прекрштена црна кључа завршена црначким главама с црном круном на пољу златном; у средини којега поврх прекрштених кључева има мањи штит, на

коме се на црвеном пољу налази сребрн полумесец и звезда) *Далмације* (л. 5, три крунисане златне лавовске главе на плавом пољу); *Хрватске* (л. 6, шахова поља); *Славоније* (л. 7, три црвене куне на сребрном пољу); *Бугарске* (л. 8, црвен лав без круне на златном пољу); *Србије* (л. 9, сребрн крст с оцилима на црвеном пољу): *Рашке* (л. 10, три сребрне коњске потковице на плавом пољу); *Приморја* (л. 11, сребрна рука са сабљом на црвеном пољу); Котромановића (л. 12), *Неманића* (л. 13, двоглавни бео сребрн орао с крунама над обадве главе с раширеним крилима, а на челенци плав лав под круном; држећи предњим ногама златан кринов цвет)[1] *Мрњавчића* (л. 14, црвен крст на сребрном пољу с плавим оцилима; у средини крста голуб с раширеним крилима под круном; на челенци гола женска под дугачком косом држећи црвену и белу заставу на којој је двоглавни орао с раширеним крилима и с крунама над обадве главе[2]): Твртковића (л. 15), *Гребељановића* (л. 16, грб двема црвеним пругама пресечен на три поља уз дуж, и у крајњим на сваком по црвен кринов цвет; на челенци двоглавни бео орао с крунама над обадве главе, с раширеним крилима и с по једним црвеним крином на сваком крилу);[3] *Бранковића* (л. 17, лав који корача на лево и два плава бивоља рога на сребрном пољу; на челенци аждаја);[4] Крстића (л. 18), Кастриотића (л. 19), *Црнојевића* (л. 20, сур двоглави орао с крунама над обадве главе, с раширеним крилима; у челенци сура аждаја);[5] *Баошића* (л. 21, сребрна

---

[1] У великом комбинованом грбу тај је орао црн.

[2] Напред се може видети да на челенкама новаца Вукашинових долазе мушке главе које је тешко од женских разликовати по несавршеном начину цртања, који је на тим новцима.

[3] Да су се Лазар и његов син Стефан служили двоглавним орлом такође је напред показано.

[4] И лав и бивољи рогови и ако свако посебице и раздвојено хералдички су знаци који се налазе на новцима Бранковића.

[5] И на печату Црнојевића има двоглавни орао.

репата звезда на црвеном пољу; на челенци курјачја глава с вратом:[1] Косачић (л. 22); Хапуовић (л. 23); Јабланић (л. 24); Жимраковић (л. 25); Охмућевић (л. 26[2]); Бурмасовић (л. 27); Ковачић (л, 28); Костањић (л. 29); Качић (л. 30); Воиновић (л. 31);[3] Звјездић (л. 32); Владимировић (л. 33); Златоносовић (л. 34); Бошашиновић (л. 35); Копјевић (л. 36); Дукађиновић (л. 37); Тасовчић (л. 38); Зорановић (л. 39); Чорић (л. 40); Новаковић (л. 41); Радјеловић (л. 42); Жаркојевић (л. 43); Балошевић (л. 44); Моровлашић (л. 45); Босниħ (л. 46); Бисаљић (л. 47); Матејковић (л. 48); Грубковић (л. 49); Ресић (л. 50); Дикнић (л. 51); Облачић (л. 52); Сладојевић (л. 53); Копчић (л. 54); Дражојевић (л. 55); Гојковић (л. 56); Рубчић (л. 57) Миљеновић (л. 58); Дињичић (л. 59); Маргитић (л. 60); Соимировић (л. 61); Љубетић (л. 62); Грубчевић (л. 63); Сагријеловић или Загријеловић (л. 64); Љубибратић (л. 65); Предојевић (л. 66); Шестокриловић (л. 67); Свилојевић (л. 68); Соколовић (л. 69); Ситничанић (л. 70);[4] Рушјеревић (л. 71, Ruscierevich); Халенић (л. 72); Сестричић (л. 73); Пашачић (л. 74, могло би се читати и Пажачић, јер пише Paxacich); Јамометовић (л 75); Кутловић (л. 76); Станковић (л. 77); Кешић (л 78 у Јукића Kescich, J. Шафарик је читао Клешчић); Вукотић (л. 79); Кукретић (л. 80); Тихчиновић (л. 81); Дескојевић (л. 82); Пармекановић (л. 83); Вуковић (л. 84); Дебељић (л. 85); Угриновић (л. 86); Де-

---

[1] Та је челенка сталан знак породице Бошића и налази се на њиховим новцима.

[2] Овако је др. J. Шафарик читао. Јукићев препис у Bos. prijatelju има: Dhvmochiuich, што би се можда читало: Думоћивић?

[3] Овај има на шлему више различитих челенака, које су позаденане као заставице, а на свакој је заставици другачији знак.

[4] Др. J. Шафарик је по оригиналу читао· Ситничанић. У Јукића је Silnicianich.

бељић (л. 87); Брзојевић (л. 88); Мириловић (л. 89); Смокровић (л. 90); Враничић (л. 91); Бибић (л. 92); Вилић (л. 93); Масловић (л. 94); Екличић (л. 95); Бакчић (л. 96); Кружичевић (л. 97); Кнезовић (л. 98); Браниловић (л. 99); Алауповић (л. 100); Влашић (л. 101); Радмировић-Ивановић (л. 102); Косовић (л. 103); Субић (л. 104); Крагујевић (л. 105); Судић (л. 106); Мокровић (л. 107); Рајковић (л. 108); Красојевић (л. 109); Нимичић (л. 110); Богопанковић (л. 111); Еусебловић (л. 112); Чубретић (л. 113); Војковић (л. 114); Толишић (л. 115); Тежевучић или Тешевучић (л. 116);[1] Хваоковић (л. 117); Сенчевић (л. 118); Франкопановић (л. 119); Преласовић (л. 120); Бјелоперовић (л. 121); Ђендисаљић (л. 122); Крижић (л. 123); Меклинић (л. 124, у Јукића Mechlinicch); Трзаровић (л. 125, у Јукића Tarzarovicch); Храбреновић (л. 126); Дидловић (л. 127); Грубјешевић (л. 128); Ждраловић (л. 129); Томановић (л. 130); Градановић (л. 131); Глумчић (л. 132); Крајчиновић (л. 133); Жантић или Шантић (л. 134, у Јукића Xanticch); Жупановић (л. 135); Добријевић (л. 136); Неорић (л. 137); Цетињанић (л. 138). На листу 140 има опет комбинован грб. На средини великога штита стоји мали црвен штит, оздо троугласт, који стоји на једној као кључ обележеној пречази која иде из горњег десног угла у доњи леви. На том штиту је на црвеном пољу златан град и три златна крина. Велики штит је подељен на четири поља, и на првом (горе десно) иду хоризонтално пруге црна, златна, црна, златна, црна; на другом (горе лево на штиту)[2] златан крст на црвеном пољу; на уздужној пречази крста три плава крина један испод другога, а у десном горњем углу штита златна звезда; на трећем (доле десно) сребрно поље подељено црвеном пре-

---

[1] Јукић има Texevvcicch. Др. Ј. Шафарик је читао Тежевчић.

[2] Десно и лево не по цртежу, него како се носи.

чагом из горњег десног угла у доњи леви: на пречази су три сребрна месеца, а с обе стране пречаге на сребрним нољима по једна црвена звезда. Цео штит је, осим доње стране, окићен арабеском, на средини се из арабеске подиже шлем с круном која излази у кринове и има на челенци златан град и с оба краја по једно златно крило пера црних и златних, од којих десно има по преко челичну кључеву пречагу. На десном крају штита стоји шлем с круном, у њему челенка, сребрн лав, а с краја круне диже се златно крило златних и црних пера такође с кључевом пречагом по преко. На левом крају стоји *шлем без круне* више у профилу и простији; у челенци црвен лав држи гвозден крст, а иза лава се у челенци диже крило златних и црних пера. Није назначено чији је то грб, а по врху челенака извија се пантљика у којој је изрека Semper spero.

Уредништво хералдичко-генеалошког органа „Adler“ који издаје хералдичко-генеалогичко друштво истога имена у Бечу, саопштивши о фојничкој књизи горе поменути чланак графа Станислава Мјерошовског од Мјерошовица, спровело га је на стр. 33 (Adler, VIII, 1881.) овом напоменом: „Слике грбова у фојничкоме рукопису такве какве су буде озбиљну сумњу у оригиналност зборника који се у Фојници чува, јер се види да пред цртачем нису стајали оригинали из XIV века. Др. Феликс Лужан, приватни доценат бечкога универзитета, био је такође на месту, *књигу снимио и видео*, и по ономе што он суди као и по осталом што је уредништву познато, *фојничка је књига копија из прве половине XVII века* с оригинала који је из XIV века. Оригинал је као целина пропао, али се по казивању дра. Лужана од њега сачувало више листова у Босни и у осталим суседним земљама, и др. Лужан мисли покупити их и издати.“ За нас је од великог интереса што је суд бечког стручњака опредолио време прве половине XVII века као

време постања фојничког зборника. Изгубљених листова ни др. Лужан не може наћи, пошто их нема.

Упоредо с фојничким хералдичким зборником сазнало се за још један хералдички зборник који се представља с неком тобоже годином, која би имала определити му време постања. То је зборник Дубровчанина Корјенића—Неорића, формата у кварту, за који се тврди да је 1595 с некаквог старијег дела копиран. Тај је рукопис у Дубровнику нашао и за своју књижницу набавио др. Љ. Гај. Натпис му је двоструk, ћирилски и латински, а исто тако имена и презимена племићских грбова назначена су двоструким словима, ћирилским и латинским. О томе се зборнику нешто зна по Јукићу и још неким хрватским писцима, што ћемо ми овде изложити. Натпис је следећи:[1] *Родословије навишћених и светих отаца у властитих биљегових земаља и свитлих тлих племенију цесарства илирског које висаскупи и наредно састави с великом помном и опатју Станислав Рубчић Бан Цимерија господина цара Стипана Стјепана Немањића на славу цесарскога и краљевскога величанства и остале господе поглавица, бана, војвода, жупана, кнезова, катунара, витезова, властела и племића свих земаља илирских под ким властитим владањем прибивају разлике наредбе цесарства илирскога. Ово се сложи и преписа из једнога либра веома стара који се нађе међу старим књигам либрарије мостирови Свете Горе, реда славнога и дичнога Базилије.* За тим латински: Libellus sanctorum patronorum et publicarum insigniarum regnorum et familiarum illustrium Illyrici Imperii, quas magna cura singularique diligentia collegit atque depinxit Stanislaus Rubcich, Rex insigniarum domini Imperatoris Stephani Nemagnich, in laudem caesarae ac regiae majestatis et reliquorum prin-

[1] Наслов су штампали само латиницом и Јукић и В. Клајић; за то га ми овде у простом препису наводимо.

cipum, ducum, marchionum, comitum, vicecomitum, equitum et nobilium totius Illyriae, sub quorum protectione fundamenta, monumentaque ejusdem Illyrici Imperii consistunt. Quod quidem translatum est ex antiquissimo libro in caractere Illyrico scripto, reperto in Bibliotheca Monasteriorum de Monte sancto ordinis Divi Basilij Korienić. Neorić. Confido in Domino non confundur in aeternum. Amen †. *Corienich. Neorich*. An. D. 1595 in 4. pag. CLVУ. О садржини ово читамо у Јукића. После наслова долази садржај ћирилицом и латиницом, па онда потпис и година. Напред на првој страни после садржаја долази свети Јероним са двоструким крстом у руци, на ком је барјак са месецем и звездом, а при ногама му лежи лав; на глави му је пак кардиналски шешир. Испод слике је грб на коме је црвен лав. На дну је потпис: *Отац, зрцало и свитлост свих илирских земаља*. Patronus, speculum atque lux totius Illyriae. На другом листу долази *Отац и војвода краљева илирских*. Patronus atque dux Regum Illyriae. Краљ клечи пред св. Стефаном који му пружа крст, на коме је барјак са сликом распетога Исуса Христа. На трећем листу долази: *Здржитељица и мати милостивна илирских земаља*. Patrona ac mater piissima totius Illyriae. На четвртом листу долази: *Отац босанске земље*. Patronus Regni Bosniae. Ту је насликан Гргур папа где стоји држећи у десној руци растворену књигу, у левој пак папински штап, о коме виси барјак с босанским грбом; крај деснога му је уха голубица међу зракама. На петом листу је: *Цара Стипана Стјепана Немањића цимер*. Imperatoris Stephani Stephani Nemagnich insignia. За тим следују грбови земаља југословенских до листа 17, на којем је први грб породице Котромановића, а на последњем је Јагросаљића, а за тим их има без потписа још једанаест.

Оволико Јукић о Корјенић-Неорићеву хералдичком зборнику, нити знам је ли га ко опширније описао. Проф. В. Клајић је у листу Obzora за 1879. бр. 207 описао неке

грбове из тога зборника. Тако се ту описани грб босански (л. 8) потпуно слаже с истим у фојничком зборнику, само што се каже да црвен штитић држе „два у накрст стављена црвена кључа са црвеним врпцама.“ У фојничком зборнику те се врпце не налазе. А врло је карактеристично, да су тобожњи преписачи себи допуштали и толика одступања на грбу једне земље. И у фојничком као и у Корјенић-Неорићевом рукопису иза грбова југословенских земаља одмах следује грб Котромановића. На томе штиту у фојничком зборнику лав није окрњен, а у Корјенићевом јест; даље се каже да је круна као на босанским новцима. На босанским новцима круна се из венца извија у кринове; и таква је у фојничком зборнику само на последњем комбинованом грбу (л. 139), иначе су све круне фојничкога зборника просте, састављене из венца из кога излази као троугао просто и често лишће; таква се круна налази и на шлему Котромановићева грба, докле је у Корјенића на том шлему круна која излази у кринове. Даље лав на челенци у Корјенића држи скиптар или буздован, а у фојничком је зборнику крст састављен на врху из јајасто-дугуљастих саставака. Тврткови́ћа грб (л. 20) са свим је једнак са грбом истога у фојничком зборнику. Само у фојничком зборнику сребрна греда по средини штита нема около златних пруга које бележи В. Клајић у Корјенића, и круна је као и друге а не с криновима као у Корјенића. Грб *Хрвојевића* који Корјенић има на л. 23, фојнички рукопис нема. Форма штита је, колико видим, иста; за круне сам већ казао. Знатно је да је овај зборник већи од фојничкога и да се по овоме што се поређењем дознати могло, своде на један извор.

Од Корјенић-Неорићевог зборника позната је још једна доста стара копија која се налази у царској библиотеци у Бечу под бр. 7683. О њој је најпре јавио И. К. Сакцински у Arkivu za jugoslav. povjestnicu, I, 1 6 Наслов јој је: Libellus sanctorum patronorum et publicorum insigniorum

regnorum et familiarum illustrium illyrici imperii, quae magna cura singularique diligentia collegit atquae depinxit Stanislaus Rupcich, rex insigniorum Domini Imperatoris Stephani Nemagnich. — Quod quidem translatum est ex antiquissimo libro et charactere illyrico scripto, reperto in Bibliotheca monasterii de Monte Sancto, ordinis divi Basilii. Ово је преводио и копирао некакав Марко Скоројевић Бошњак. Посвета гласи Serenissimo Austriae Archiduci Augustissimorum caesarum Ferdinandi III et Mariae primogenito Ferdinando Francisco vita, felicitas, imperium, По том је овај посао рађен негде на крају прве половине XVII века, јер је онај коме је посвећено умр'о 1654; дело је свакојако постало међу 1637—1654 за владе Фердинанда III. У томе зборнику готово је по ономе што се до сад зна исто то што и у Корјенић-Неорићеву. Ево шта је о Скоројевићеву зборнику написао В. Јагић (Archiv IV, 511). У почетку је Sanctus Hieronymus, pater totae Illyriae у кардиналском оделу с кардиналским крстом и заставом, на којој се полумесец и звезда на црвеном пољу виде. Даље за тим, на другом листу је Pater et dux regni illyrici Sc. Basilius (у Корјенића је св. Стефан), и пред њим клечи Stephanus Skorouoy с крстом и заставом, на којој је крст на плавоме пољу. На трећем листу долази Patrona terrae illyricae, Богородица, седећи на кругу небеском, испод којега су као грб два прекрштена дирека (од којих се на сваком на оба краја налазе по два зупца) и на сваком од њих по једна црначка глава[1]. На четвртом листу долази Pater terrae bosnensis papa Sixtus са папским крстом и заставом на којима је грб босански како је у фојничком зборнику. За овим следују 5 Insignia imperatoris Stephani, 6 Insignia regni Macedoniae, 7 Insignia totius Illyriae, 8 Insignia regni Bosnensis, 9. Далмација, 10. Хрватска, 11. Славонија, 12. Бугарска, 13. Србија, 14. Рашка, 15. Поморанија и Ку-

[1] То су познати кључеви папски.

манија, 16. Henrici filii Stephani regis, 17. Котроманић, 18. Немањић, 19. Мрњавчић, 20 Твртковић итд. свега 117 слика.

Има трага и о другим копијама које су, како изгледа, више тражиле Корјенић-Неориħев зборник. Тако о њима спомиње Prudentius Narentinus у књизи De regno Bosniae ejusque interitu naratio historica, Venetiis 1781 стр. 48 с примедбом: Catalogum hunc depromtum exhibemus ex originali m. s. qui asservatur in venerabili conventu sancti spiritus, Fojnicae, apud fratres minores, una cum illorum stemmatibus; quem fideliter ac diligenter transscripsit anno Domini 1724 p. Marianus Lekussich, secretarius A. K. P. Augustini a Salinis, Bosnae argentinae provincialis, transscriptumque exemplar reposuit in archivio conventus S. Mariae Macarschae in Dalmatia, ubi hactenus asservatus. Још и Гргур Чеваповић у књизи Synoptico memorialis catalogus observantis minorum provinciae s. Joannis a Capistrano Budae 1823 стр. 266. има списак племићских имена, покрај кога се чита приметба: Nobilium familiarum quarum memoria inter hujus provinciae tabularia in vetustis m. ss. conservata (a furore turcico in conventu fojnicensi occultata) et a menorabili viro p. *Joseepho Jakosics* fideliter transumpta fuit. Не зна се, да ли се списак засебно налазио, или је из зборника грбова извађен. Онај списак племићских породица што га је Качић саопштио у II књ. Razgovora ugodnog naroda slovinskog, Беч 1836, у почетку, као да је вађен из оваких зборника грбова.

На послетку је знање о хералдичким зборницима обогаћено описом још једнога, тобоже најстаријега хералдичког нацрта којега је опис Јагићевим старањем израдио кнез Медо Пуцић. Тај је опис штампан у Јагићевом Archiv-у IV, 339 стр. и д. Нацрт је тај на пергамену и налазио се у манастиру Сутјесци у Босни, а сад је у ђаковачкога владике г. J. J. Штросмајера. Писао га је као што запис гласи, Дубровчанин Петар Охмуђевић 1482. Нацрт је био при-

лепљен на другој страни некакве слике краља Твртка на дрвету.

Да бисмо оно што је могућно могли поредити са фојничким зборником навешћемо овде цео опис Пуцићев. И тај се нацрт зове *родословије*, као и фојнички зборник. Око правога родословија које је оквиром опточено, на врху налази се као медаљон нацртана слика св. Гргура с натписом *Свети Гаргур папа*. Испод тога је грб породице Охмућевића; на црном штиту две хоризонталне златне пруге, а по преко црвена пруга са зупцима. Такав је грб Охмућевића и у фојничком зборнику. С обе стране оквира налазе се по четири грба, и то десно оздо почињући грб је Далмације, на ком су три крунисане главе на плавом пољу, а озго краљевска круна с натписом *Краљевине далматинске штит*. Такав је исти грб далматински и у фојничком зборнику, само што су главе *лавовске*. Ја држим да је то и у Охмућевића, па је Пуцић пропустио напоменути. Врх далматинскога долази грб породице Косарића, црвен штит с три златне попречне пруге и озго круна, с натписом који гласи: *племена Косарића штит*. Фојнички зборник нема Косарића него Косачића штит (што је и правилније), и он се разликује од овога само тиме што пруге нису златне него сребрне. Биће, дакле, једна иста ствар, а Косарић погрешка место Косачић, јер оволике разлике сваки час долазе у овим копијама. Врх тога је *Краљевине словинске штит*, црвен кардиналски шешир на златном штиту на коме је круна. Фојнички рукопис такога грба никако и нема. Са свим на врху тога реда налази се *Краљевине босанске штит*, онакав исти какав је у фојничком и у Корјенић-Неорићевом зборнику. На левој страни оквира оздо стоји прво *Краљевине приморске штит*, човечија рука са замахнутом сабљом у црвеном пољу, и врх штита круна. Фојнички зборник има тако исто. Врх тога је *Краљевине хорватске штит*, шахова даска од црвених и сребрних поља. Фојнички

зборник има тако исто. Врх тога је *Краљевине сарбъске штит*: три сребрне потковице на плавоме пољу. Фојнички зборник такав грб приписује Рашкој, а Србији даје крст с оцилима. Овде ће, без сумње, бити погрешка у Охмуђевића, који је Рашку узео за Србију, погрешка врло појмљива и лако могућна. На послетку је на врху: *Племена Неманића штит*, златан двоглавни орао на црвеном штиту с једним крином на обадве стране. Фојнички рукопис, као што смо горе назначили, има двоглавног орла али сребрног на црвеном пољу; орао тај на свакој глави носи по једну круну, и фојнички кринова нема.

Око слике папе Гргура чита се с обе стране ово: **Ѿ ме оца и сина и духа светога гнь Стипань Томашекнѣь милостима божиемь краль босни сарблом и приморию хомци земли дламации харватомь долгиимь краиемь западнимь странамь Ѿсори слави подрини . . . . тому шао . . . // босански илирьски . . . . после светога гаргура канкина бише столни град бобоваць потом тога крал матнашь угарьски узе неколико босне турком и даржа столни град Нанце сада даржи босна свету госпу велику . . . . ма I ес . . . . доколи бог и госпа . . . боле помож . . . . .**

Испод грба Охмуђевићева у четвртастом оквиру на десно чита се ово : **Како некирии марьгиавцнѣи убили цара Ѿроша и раздилили сва господства мею собом свакии како е могло боле освонти тада . . . . мею иными у кое криме . . . стипань бань босаньски кои дотле под крином: и бань босаньски клада тои а за гнимь твартко бань кои . . . . . стипану сину крала . . . босне** (на другој страни) **. . . . приставише се краљеви славне земле кад ударау сварху нась светом илирском землом и настависше као кое планеми Ѿ племена неманинѣь кое будући велика лита господали . . . . . уи се на Ѿрошу сину цара Стипана кога кукашинь и Ѿлиша братуа Марнакиуи скога господара убише и господство достигоше кое по суду божиему мало ударжаше будући од турака . . . . . после кладаше . . . .**

У средини оквира генеалошке слике прво пада у очи велики шарен грб с краљевском круном. хоризонтално у три дела подељен. У горњем је делу грб Босне, у средњем десно грб Словинске а лево грб Србије, а оба држи мањи штит опет у два дела подељен, од којих онај до Словинске носи грб Косарића (т. ј. Косаче) а онај до Србије грб породице Немањића; на доњем су грбови Далмације, Приморја и Хрватске; испод грба виси о ланцу медаљон са сликом свеца и потписом Свети ⁝ Стипан ⁝ У празном простору између грба и ланца о којом је обешена слика светога Стефана пише ово: **Сви краљеви немањићи босански с круном име од стипана ѹзимахѹ и ѕвахѹ се именом стипани, тако царь стипаномь каконо чинихаху Тодомен ѿ Єѣиптѹ.** Трећи натпис у једном четвртастом оквиру у стиховима је, и ја га исписујем у стиховима (не могући из Пуцићева саопштења видети како је у оригиналу). Тај натпис гласи овако: .

Писан на погубление крала Стипана.

Бише крал босански племенити господар
Како крал Ѹгарски нити како царь,
Имаше славан глас по скитѹ далеко,
Ѿ гнега бише влас владание келико,
А Петар Павловић, Гргѹрь Охмѹћевић
Драгиша Дринчѹнић, Петарь Ковачевић
Нош херцег и Влатко и славни Шимраци
Сви биахѹ конаци господа ювнаци
А десѣот кад биаше остави уставе
Тада крал славниме се високо ѹ слави.

На послетку на средњем дну великога оквира родословне слике има четврти натпис, који гласи: **Петар истие Охмѹћевића син, по старини бошгианин а ради неволнога разѹмира и погубе босански пришастна негови старнех сад ће дѹ-**

бровуанин, кои за милос гнегове старе господе сложи и постави око родословие за споменъ и славъ босанскъ и скакога кралда бошгнанина доколи бог коле допусти и негока света кола изкарши. Писмо лита христова на чъник (т. јест 1482).

У овом одсеку имамо особиту комбинацију грба, какве нема ни фојнички зборник, ни Корјенић-Неорић. На послетку ту нам је и потпис онога који је посао радио.

На десно покрај четвртастога оквира трећега натписа стоји *Штит илира старих бошгнана*: сребрн полумесец на црвеном пољу, а озго над штитом круна. Такав је и у фојничком зборнику, само што се у фојничком зборнику изнад полумесеца налази и сребрна звезда, што Пуцић није забележио.

За овим долази сам родослов, побрајање колена, које ћемо оставити на страну, јер у њему ни онако нити шта има ново ни занимљиво.

Али осим свију ових зборника који су познати били, има Народна Библиотека у Београду један са свим нов, непознат, неописан и необзнањен, који ми на овоме месту имамо да опишемо. Тај зборник добављен је у Народну Библиотеку од књижарнице Геролдове у Бечу године 1878. У интересности и лепоти нацрта он ниједноме од ових не уступа. Што се пак тиче извора, и он је са горе наведенима једнога порекла. Натписа ни записа нема никаква. Ми ћемо га овде што се може тачније описати. Налази се у Народној Библиотеци под бр. 683 у одељењу слика.

Зборник је на доста танкој писаћој хартији у фолију, 0.380 m. дужине, а 0.212, ширине; слике су крупније и рађене лепше него у фојничком зборнику. Има напред два листа, на којима је регистар, а за тим су 152 листа заузета сликама. Листови су имали озго арапску пагинацију, али је она обрезивањем понајвише оштећена; хартија је по томе била још дужа. Величином би се, дакле, овај збор-

ник врстао у ред са зборником Корјенић-Неориħевим. На првом листу је садржај овако:

Tavola delle arme contenute nell' presente volume scrito per alfabetto

1. Alaupovichi[1] 101
2. Alinicchi 141
3. Brankovicchi 17
4. Baosicichi 22
5. Burmasovicchi 27
6. Bogascinovicchi 42
7. Bielosceuicchi 50
8. Bossnicchi 51
9. Bisaglicchi 52
10. Bielouicchi 95
11. Barzoeuicchi 100
12. Branilouicchi 111
13. Buoikovicchi[2] 116
14. Bachicchi[3] 121
15. Babicchi[4] 123
16. Bogopankovicchi 134
17. Bieloperieuicchi 147
18. Cihoricchi[5] 46

---

[1] Бројеви упућују на лист

[2] У фојничкоме исти грб има презиме *Војковић*. Само је у фојничком на челенци златна букова шишарка и усред ње ружа, а у овом је плав јелен с роговима.

[3] У фојничком је зборнику исти грб при презимену Бакчић, само што овај има штит црвен, а фојнички плав, и што је тамо на челенци крило с полумесецем, а овамо хрт.

[4] Исти грб у фојничкоме носи презиме *Бибић*. У фојничком је на челенци полумесец, овде је петао; у фојничком су три полумесеца на штиту црвена; у овом је горњи црн, средњи црвен, доњи зелен.

[5] Исти грб у фојничкоме носи презиме Чорић. Само је овде птици над главом обична круна, а у фојничком је нема.

19. Ciubreticchi 128
20. Dukaginovicchi 28
21. Dignicicchi 29
22. Diknicchi 55
23. Darxoevicchi[1] 60
24. Didoloevicchi[2] 87
25. Debeglicchi[3] 97
26. Deskoeuicchi 100
27. Dinoeuicchi 142
28. Denouicchi 146
29. Eusebisovicchi[4] 125
30. Frankopanovicchi 31
31. Grebeglianovicchi 16
32. Grubpkovicchi 38
33. Goikovicchi 61
34. Gliubeticchi 66
35. Grubacevicchi[5] 67
36. Gliubibraticchi 69
37. Grubaeuicchi[6] 38

---

[1] Одавде почињући леднога броја нема, већ само број листа; али ја редни продужујем даље. Над грбом стоји Draxoeuich и грб је са свим једнак са грбом фојничкога зборника.

[2] Над грбом Didlouich. Тако и у фојничком. Грб је једнак, само у фојничком челенка је хрт с огрлицом, а у овом перјаница којој је у средини црвен полумесец.

[3] Фојнички има два Дебељића. Једнога (87) грб је са свим различит; другога сличан (85). У фојничког су на прилику црна крила на златном, у овога сребрна на црвеном пољу; у фојничком је пречага црвена на златном, у овога црвена на црвеном пољу. Челенка је у фојничком сребрно крило и црвен полумесец; у овога слон.

[4] У фојничкоме *Евсебловић*. Грб је исти, само овде на челенци имају више два црвена крила.

[5] У фојничком уз исти грб презиме је *Групчевић*.

[6] У регистру је у том презимену нешто брисано; на листу пак 38 пише чисто Grubkouich

38. Grubeseuicchi 81
39. Gradanouicchi 82
40. Glendisaglicchi[1] 89
41. Glubkovicchi[2] 135
42. Harvoevicchi 24
43. Novakovicchi 47
44. Jablanicchi 25
45. Jamometovicchi 98
46. Jakscicchi 194
47. Jugovicchi 150
48. Kotromanovicchi 14
49. Kossacicchi 23
50. Klexicchi[3] 30
51. Kovacicchi 33
52. Kostagnicchi 34
53. Kutlovicchi 107
54. Kraguevicchi 138
55. Karsticchi 18
56. Kastrioticchi[4] 19
57. Kacicchi 41
58. Kopieuicchi 43
59. Kobcicchi 59
60. Kraicinouicchi 88
61. Krixicchi 90
62. Kukreticchi 92

---

[1] У фојничком Giendisaglich. Грб је једнак; само је челенка у овоме делфин с двоструким рибљим репом, а у фојничкоме је једнорог.

[2] На листу 135 пише Gliubkovich.

[3] На листу 30 пише *Klescich*, и то је без сумње правилније јер се у Босни налазила знатна племићска породица с презименом *Клешић*. Види Даничић Рјечник из књиж. ст. под *Клешић*. Фојнички има *Кешић* и *Клешчић*.

[4] На листу 19 пише Kastriotrich, али је друго г тако, да би се могло читати и Kastriottich.

63. Klupkovicchi 96
64. Knesouicchi 118
65. Kruxichieuicchi 120
66. Kobilicchi 129
67. Kossovicchi 131
68. Krasoevicchi 137
69. Margnavcicchi 20
70. Mateikovicchi 53
71. Moroulascicchi 63
72. Milienouicchi 64
73. Marguticchi[1] 65
74. Mehlinicchi 91
75. Mirilouicchi 94
76. Martinusceuicchi 117
77. Masnouicchi[2] 124
78. Mokruicchi[3] 126
79. Marulouicchi 141
80. Musieuicchi 144
81. Novakovicchi 122
82. Neoricchi 76
83. Halenicchi 109
84. Nimicchi[4] 145
85. Nemagnicchi 13

---

[1] У фојничком зборнику ово је презиме написано Małgvitich. Грб је исти.

[2] У фојничком је уз исти грб *Масловић*; челенка у овом има копца, а у фојничкоме је на челенци голуб.

[3] У фојничком а и у тексту над грбом пише Makrouich. Фојнички међу тим има три човечанске, а овај три лавовске главе на црвеном пољу; фојничкоме је на челенци сребрно крило с човечанском црвеном главом на средини, а у овоме је на челенци црвен лав

[4] Над грбом Nimicich. Тако је и у фојничком с тим да је пречага у овом приказа, а у фојничком је чисто црвена, и што је овде на челенци јарац, у фојничком је лав.

86. Ohmuchievicchi 26
87. Oblacicchi 56
88. Orlovicchi 139
89. Passacicchi 102
90. Pokraicicchi 119
91. Parmexagnicchi[1] 108
92. Piklelomenouicchi 127
93. Prelaslovicchi[2] 132
94. Radulouicchi[3] 48
95. Resicchi 54
96. Rubcicchi 64
97. Ruxerevicchi[4] 74
98. Raikovicchi 138
99. Scimrakovicchi 32
100. Sviesdicchi 36
101. Slatonosovicchi 37
102. Soimirouicchi 57
103. Sladoeuicchi 58
104. Sagrielouicchi 68
105. Scestokrilouicchi 71
106. Suiloeuicchi 72
107. Sitniklanicchi[5] 73
108. Stankovicchi 104
109. Sokolovicchi 75
110. Sciseicchi 99

---

[1] У фојничкоме је с нешто у челенци различитим грбом *Пармекановић* место овога *Пармежањић*.

[2] Над грбом је Prelasouich. Тако је и у фојничком. Челенка је овде хрт, а у фојничком крст црвен међу два сребрна крила.

[3] Исти грб приписује се у фојничком зборнику *Радјеловићу*. Овде је правилније.

[4] У фојничкоме је Ruscierevich; грб иначе потпуно једнак.

[5] У фојничкоме уз исти грб стоји презиме *Силничанић*.

111. Sestricicchi 105
112. Smokronouicchi[1] 106
113. Sudicchi 136
114. Subicchi[2] 140
115. Senceuicchi 143
116. Sagrosaglicchi 151
117. Tvartkovicchi 15
118. Tasoucicchi 44
119. Tomanouicchi 84
120. Tihcinouicchi 93
121. Toliscicchi 113
122. Texecicchi[3] 115
123. Voinouicchi 35
124. Vrsinicchi 39
125. Vladimirovicchi 40
126. Vukoticchi 79
127. Vlascicchi 80
128. Vgrinovicchi 103
129. Vilicchi 112
130. Vvkouicchi 114
131. Xarkoeuicchi 49
132. Xupanouicchi 78
133. Xdralouicchi 86
134. Xegligovicchi 103
135. Zarnoeuicchi 21
136. Zetignanicchi 77

---

[1] У фојничком је *Смокровић*; грб је исти; само што фојнички има на челенци црна кера, а у овом је делфин цео, с два рибља репа и круном на глави. . .

[2] У рукопису се погрешком налази записан лист 136, али је грб у ствари на 140 листу.

[3] Над гробом пише Texeuich. У фојничком је Texevvcich. Грб је исти; само је фојничком челенка прост полумесец, а овде је гола човечина трубећи у трубу у капи замотаној као труба.

137. Zoranouicchi 45
138. Vrancichi 152
Macedonie insignia 2
Ilirie insignia 3
Bossne insignia 4
Dalmatiae insignia 5
Crovatie insignia 6
Slavonie insignia 7
Bulgarie insignia 8
Surbie insignia 9
Rascie insignia 10
Primordie 11

Imperatoris Stephani Stephani Nemagnicch insignia carte p-a. Regis Stephani Vrosy Nemagnicch insignia carte 12.

Што се тиче племићских имена, фојнички их има којих нема у овом београдском, а београдски којих нема у фојничком. Тако

а. *Фојнички има а Београдски нема*:

Хапуовиће, Предојевиће, Враничиће (јер Вранчићи београдскога имају другојачији грб), Екличиће, Радмировиће-Иваниће, Хваоковиће, Тарзаровиће, Храбреновиће, Глумчиће, Жантиће, Добријевиће и Дебељиће (оне с листа 87), то је свега *дванаест*.

б. *београдски има а фојнички нема*:

Алиниће, Дивојевиће, Деновиће, Групковиће, Хрвојевиће, Јакшиће, Југовиће, Клупковиће, Кобилиће, Мартинушевиће, Маруловиће, Мусијевиће, Орловиће, Покрајчиће, Пиклеломеновиће, Шишиће, Сагросаљиће, Врсиниће, Жегличовиће, Вранчиће и Новаковиће (оне с листа 122 јер они с листа 47 имају са свим исти грб). То је свега *двадесет и један*.

Иначе не само да је један план, него је и један у главноме ред. После израђених земаљских грбова у фојнич-

ком је Котромановић, Немањић, Мрњавчић, Тврткович. Гребељановић, а у београдском: Немањић, Котромановић, Тврткович, Гребељановић, а Мрњавчић је ниже иза Кастриотића. На тај од прилике начин иде саглашавање и даље, и појединима су или нарочито промењена места, или су им се места сама променила узроком уметања и прескакања горе наведених имена која праве разлику.

Има знака да је списак имена преписиван са ћирилице. Како у београдском зборнику имају два Новаковића, један је на свом правом месту иза *m*, а један је уз Hervoevich-а под *h*. То је могло доћи из сличности *H (h)* и *H (н)* у ћирилици и латиници. Тако је опет Halenich иза Неорића другом страном исте сличности. Војковић није стављен под V како би по латиници требало, него под B (опет по сличности с ћириловским в), и ту је погрешно написан Buoikouich. Качић је дошао после Кастриотића. Тако може доћи по ћирилској азбуци, јер му је по латинској место пред Кастриотићем. Како је и у фојничком рукопису латиница, то ако би се узело да је првобитни оригинал ћирилски, морао би се замишљати и фојничком и београдском (а како је како се види и по већем броју имена и иначе с београдским једнак Корјенићев, то) и Корјенићевом старији оригинал, у коме би презимена, на сваки начин, била написана ћирилицом.

Међу Корјенићевим и београдским зборником имају ове заједничке сличности и заједничке разлике наспрам фојничкога. И у београдском и у Корјенићевом први грб носи наслов Insignia imperatoris Stephani; за тим у оба иду једним истим редом: Македонија, Илирија, Босна, Далмација, Хрватска, Славонија, Бугарска, Србија, Рашка; па место Корјенићевог Поморанија и Куманија долази у београдском Primordia (ваљда Приморје), и онда у Корјенића је комбиновани грб Henrici filii Stephani Regis, а у бео-

градском је Regis Stephani Urosy Nemagnich insignia. За тим у београдском долази Немањић, Котромановић, Тврт-ковић, Гребељановић, Бранковић, а у Корјенићевом је: Котроманић, Немањић, Мрњавчић, Тврткови́ћ итд. Зборник Корјенићев заједно са београдским има грб Хрвојевића, а фојнички Хрвојевићева грба нема. Сагросаљића грб фојнички зборник нема, у Корјенићевом (под именом Јагросаљић, што је извесно исто) он завршује зборник, а у београдском је на претпоследњем листу, јер иза њега има још само грб Вранчића, којега такође фојнички нема.

Напред су по опису Клајићевом поређени неки грбови Корјенићева и фојничкога зборника. Тако грб босански београдскога зборника има не „два унакрст стављена кључа са црвеним врпцама“ него су кључеви црвени на златном пољу, на њима су црначке главе, а испод круна се низ штит вију као врпце чини ми се плетенице косе, јер су исте боје које и главе. Београдски се, дакле, више примиче Корјенићевом, али је коректнији од њега. И на грбу Котромановића београдски је сличан Корјенићевом, само што круна и на лаву и на шлему испод челенке није од кринова као на босанским новцима, него од простих троугластих листића као и у фојничком зборнику. Таки карактер разлика продужује се непрестано, и не знам би ли се што значајније нашло и да нам је Корјенићев зборник опширније описан него што је.

Сад ћемо навести разлике међу београдским и фојничким зборником поглавито у нацртима.

Тако је круна у фојничком зборнику, као што смо већ једаред навели, од простих троугластих листића насађених на венац, и кринови су на венцу само на последњем комбинованом грбу. Београдски зборник има три форме круна и њима се служи следствено. На комбинованом грбу цара Стефана који је у почетку озго је врх свега круна од четири крина сведена обручима; на шлему врх штита је круна

која на обручу има четири крина. На комбинованом грбу краља Стефана Уроша Немањића (лист 12) на штиту је велика круна (највећег формата од свију у овом зборнику нацртаних, јер обруч износи у ширину 0.142 m). Та круна је по доњем обручу искићена плавим и црвеним, јајастим и четвртастим драгим камењем. Из обруча се дижу четири велика крина; између њих су четири мања; средина међу криновима има вршкове озго бисером закићене. Из кринова излазе полукругли обручи који се на средини састају; над тима је опет један свод који на врху носи златан крст. Грбови земаља у београдскоме зборнику имају врх обруча окићенога драгим камењем и бисером четири крина, а између њих вршак, који, развијен у два листа, међу њима има трећи који је закићен зрном бисеровим. Племићске и породичне круне имају све прост обруч, из кога излази троугласто шиљасто лишће.

И форма шлема је у фојничком простија и више старија; озго равна или сведена (како где) са знаком крста или каквим накитом, с назначеним рупама за ваздух или очи, без визира. Али ако је цртач тражио да погоди старији стил (што изгледа да му је била намера), он то није успео, јер шлемови не личе ни на оне с новаца цара Душана, нити на општи европски стил тога времена, с којим се, у осталом, слике шлемова на Душановим новцима добро слажу, Београдски зборник има правилно и лепо нацртане шлемове с решетком и с простим отвором на визиру у облику који је био у Европи у обичају у другој половини XV века.

И о нацрту штита, који је у осталом у свима нашим зборницима једнако цртан имамо да речемо две три речи. У другој половини XIII и у XIV веку у Европи су били у обичају мали штитови у форми равностраног троугла са странама мало испупченим. Такав је штит готово на свима нашим новцима. Штитови у нашим хералдичким зборницима сви су *тарче*, исечени у врху с десна, или с

обе стране, троугласти али с десном линијом извијеном, а левим углом извишеним, чиме и горња линија постаје наґнута. Таки облици припадају најраније XV или XVI веку. Они, дакле, у главноме одговарају временом оном облику шлема који је у београдском зборнику.

Онде где је списак београдскога зборника навођен, у поређењу је чешће изашло на видик да се београдски зборник од фојничкога јако разликује челенкама баш онде где је грб на штиту са свим једнак. То се, на прилику, види већ на првоме листу, где се налази комбиновани грб, који у фојничкоме никаква натписа нема, а у београдском је назначен као грб Душанов. Цела композиција и сви саставни делови тога комбинованог грба у оба су зборника потпуно једнаки осим орла, који је у београдском сребрн а у фојничком црн. Али црвени лав на левом шлему озго врх штита изопасиван је испод грла, по прсима и по трбуху плавим врпцама које се и на репу виде, и држи мач, чега, међу тим, фојнички нема, јер у њега тај црвени лав само је крунисан. На десном пак шлему стоји жена с круном и држи десном руком црвену заставу са полумесецем и звездом (грбом Илирије по овим зборницима) а левом грб босански. У фојничком је на место те жене просто златан лав с круном на глави. Знатно је да се и у грбовима и у драперији у београдском и у фојничком (у овом кад превидимо црвеног орла) налазе две боје: црвена и плава.

Други комбиновани грб Краља Стефана Уроша Немањића, који ће без сумње бити једнак с оним што се у Корјенића приписује Хенрику, има штит црн и у њему озго на више поређане у три реда грбове на штитовима, сваки за се и одвојене једне од других. У средњем реду на врху је двоглавни сребрни орао Немањића на црвеном штиту са шлемом, круном простом на њему и челенком црвенога лава плавим изопасиваног као што је горе описан. Орао

има раширена крила. Само тај грб има шлем и челенку, остало су само прости штитови, без шлема и челенке. Испод Немањићевог грба стоји црвен лав Котромановића на пољу испресецаном попречним из горњег десног у доњи леви угао пругама златним и црним. На дну је грб Приморја: рука са замахнутом сабљом на црвеном пољу. У реду на десно од овога долазе редом грбови Македоније, Босне, Далмације, Хрватске, а лево: Славоније, Бугарске, Србије и Рашке. О штиту виси орден златнога руна (установљен 1429) тако да руно стоји испод угла штитовога а ланац је састављен из самих златних оцила.

Породични грбови у београдском зборнику теку обичним редом и над грбом свагда стоји име племићско. Само на 103 листу где долази грб Угриновића разлика је, што доле долази дугуљаст четвртаст оквир златан, кићен црвеним и плавим арабескама. У том оквиру записано је: Vgrinouich Zimer ali Sinoucichia. Угриновића грб има и фојнички зборник, и потпуно је једнак с овим, али у фојничкоме су на Угриновића грбу челенка два сребрна крила са црвеним пречагама преко пера, а у београдском је на челенци лав крилат с кљуном и птичијом главом, подељен у четири поља од којих су два златна и два црвена у накрст. Више те челенке стоји натпис Arma ferunt pacem. Питање је каква значења има она белешчица? Да ли је на име, права челенка Угриновићева она што је у фојничком зборнику, а ова у београдскоме не припада ли Синовчићу? И ако је ту тако, не потиче ли и остала разлика у челенкама једнога и другога зборника из истога узрока и извора?

VIII

Хералдичке фикције и Мавро Орбини.

У почетку претходнога чланка ми смо изложили узроке који су могли бити повод постању описаних херал-

дичких зборника. Сад, пошто је сав хералдички материјал и аутентични и литерарни познат, на реду је да покушамо не би ли се дало анализом ухватити кад је, по каквим знањима и аспирацијама и под упливом каквих је идеја ово хералдичко дело рађено и склапано?

Овај посао ћемо почети грбом босанским. За то ћемо прво у кратко навести, шта се из аутентичних и оригиналних сувремених извора може сазнати о грбу босанском.

Из аутентичних споменика познато је за Босну то исто што и за Србију и за Угарску, да пре пада свога, а то је пре друге половине XV века, није још имала коначно израђенога и сталног државнога грба. То се види по новцима и печатима босанских краљева, и са свим је природно да Босна у тој ствари не буде различна или не буде много различна од суседних јој држава. Као што у Србији прво на Душановим новцима видимо хералдички знак шлема, тако исто на босанским новцима знак шлема прво долази на новцу сувременика Душанова бана Стефана II Котромановића (Ljubić tab. XVI, бр. 9.). Шлем је форме оне исте која се види на шлемовима српским, има дашчицу и ружу као челенку. Стефан Тврткo већ. је пошао даље, и он је, закраљивши се, први управо склопио уредан хералдички грб. То је могло бити 1376, кад се он после изумрћа Немањића дао венчати у Милешеви на упражњени српски престо краљевски. Први његов краљевски новац носи на првој страни св. Гргура, а на другој грб оваки: на троугластом правилном штиту отворену круну од кринова, каква се на српским новцима виђа, одакле је и узета; испод круне слово Т; више круне шлем, на њему исту онаку круну и као челенку неку јабуку, која се не да потпуно разабрати. Свети Гргур држи штаку на којој је звезда. Такав је грб на новцу у Љубића, tab XVI, бр. 15. Слични су с њим бројеви 16, 17 исте табле и бр. 1, 2 таб. XVII. На новцу бр. 18 (иста табла), 19 долази само

круна поврх T; на новцу 20, 21, само круна од кринова. Али ма да је тај грб по свој прилици свечано установљен приликом примања круне српске која је на штит и метнута, за потоњих краљева видимо одступања и промене. Није, дакле, нико још мислио да је грб нешто стално и непроменито. На круну се додају кринови који ће с ње висити; око ступца у T савија се S; од св. Гргура постаје Гргур папа; од штаке са звездом излази штака која се свршује у округ савијеним кључем. На новцима краља Томаша видимо на једној страни српску краљевску круну и T са S око његове усправне линије обавијено без штита, а на другој страни штит пресечен попречном чртом из десног горњег угла у доњи леви имајући у сваком пољу дуж те црте по три крина. На послетку долази сама круна на штиту са шлемом, круном на њему и челенком. А на неким новцима долази покрај грба са свим засебно звезда крупна, у њој круг и у кругу звезда ситна (Љубић tab. XVII, 12, 13, 14, 16). Тај знак је у празном пољу иза шлема и круне. То значи, да се грб босански није био коначно утврдио, и да га је у том стању и пад Босне застао. Овај говор аутентичних споменика потпуно је потврђен и осталим што из тога времена знамо.

Међу тим, ма да нам овако и ово казују аутентични споменици, ми у нашем хералдичном зборнику не налазимо нити који год од поменутих варијаната босанскога грба, како су нам га новци и печати сачували, нити штогод средње што би се могло као резултат свију ових грбова сматрати. Ми у нашем зборнику видимо напротив као грб Босне један комбинован грб, који онако како је састављен не личи ни на један од оних којим су се босански краљеви на својим новцима и печатима служили. Је ли, дакле, такав грб могао бити истинит? Ми одсудно тврдимо, да он мора бити познија фикција, која је постала под утицајем мутнога историјског знања и нејасних погледа на

оно што се у старим југословенским државама налазило. Такав пак начин сматрања није могао постати нити у време цара Стефана[1], као што се тврди, нити за времена босанске краљевине, него много позније.

Један грб има у зборнику који ово наше суђење непобитно потврђује. То је грб Илирије. Познато је свакоме, да је Илирија за историјског времена била само римска провинција. Оно што се пре тога о њој зна не да ни мислити на грбове и таке ствари. Кад је Илирија постала римска провинција, да ли је имала знамење звезде и полумесеца у значењу данашњих наших грбова земаљских, не може се знати, ма да се на старим римским новцима налази и тај симболички знак, и ма да он у нашим земљама има неку традиционалну уобичајеност, којој се данас значења не зна. Није излишно навести да се знак полумесеца и звезде налази на једном новцу римског цара Адријана Августа, на једном новцу Септимија Севера на коме око полумесеца и звезде грчким словима пише *Византион;* даље на новцима многих римских царева (Констанса, Ветринија и Констанција) кованим у Сиску. Забележено је да се исти знак налази на многом старом гробном камењу у Подрињу, да је тај знак врло омиљен орнаменат који се везе на сељачке хаљине и који се некад носио на прсима, и да и сад нема готово ни једне оне капуљаче којом се покрива глава од зла времена без навезена полумесеца и звезде.[2] Горе напоменути нацрти са старога гробља у Херцеговини показују такође на штитовима и иначе венац, полумесец и звезду. Само из ових података могао је састављач узети грађу за грб Илирије; јер је тај грб он извесно морао *смислити*, по каквим основима било да било.

---

[1] По аутентичним споменицима може се тврдити да Босна у време цара Стефана није имала грба. Први њен грб, српска краљевска круна на троугластом штиту, јавља се тек с проглашењем краљевине или с пренашањем српског краљевског достојанства у Босну, које је 1376 године Твртко у Милешеви, над телом св. Саве извршио.

[2] Миличевић, Кнежевина Србија, 22.

Али какав је реални географски појам он састављао с именом Илирије? Ништа друго није он могао замишљати под тим именом него етнографско јединство југословенских племена, које се иза катастрофе југословенских држава почело будити и почело забављати мисао књижевника. Само то је могао и он под тим именом замишљати. Само онда кад су старе државе, њихове границе и њихови посебни интереси били заборављени, могла се измишљати и упоредо с Босном, Хрватском, Далмацијом, Славонијом, Приморјем, Србијом, Македонијом стављати Илирија, која после покрај свију поменутих и упоредо с њима на грб Душанов долази. Ове напомене колико општега карактера дају целоме послу толико помажу и да му се време постанка нађе. Јер кад је један грб по неким стварним подацима на памет склопљен, и кад је ради једне идеје или претпоставке (ма колико, на послетку, по себи истините) и географски појам без икакве стварне историчне основе измишљен, питање је шта је могло сметати да се то исто и на другом месту и на другом предмету не огледа?

Из ових разлога смемо без бојазни потврдити да је и грб босански тако исто као и грб илирски измишљен. И да бисмо то још јасније потврдили, ми ћемо покушати једну анализу те патриотичке фикције.

Композитор се није хтео упуштати у голо наго измишљање; он је употребљавао стварне податке, и ако врло слободно. Они кључеви су узети од штаке Гргура папе или Гргура Светога са новаца босанских; за црначке главе не знам откуда су, ако нису што у вези са животом Гргура Светога који мени није познат.[1] На те прекрштене

---

[1] Има варијаната у нацртима босанског грба који те црначке главе немају. Такав је један и уз Диференов Illyricum vetus et novum где се на општем Душановом грбу виде само кључеви, који зупце имају с обе стране.

светачке или папске штаке метнут је *грб илирски*. Мотиви, из којих је могао постати грб илирски, наведени су горе. Као мотив могла је послужити и са новаца нарочито она звезда, која једна у другој на новцима долази као што је горе напоменуто. С каквом се идејом метао илирски грб може се још видети и по београдском зборнику. У том зборнику на шлему што је на штиту с десне стране општега комбинованог Душановог грба жена држи заставу са грбом Илирије десном, а грб босански, на ком је опет грб Илирије на папским прекрштеним штакама, левом руком. И мисао и тенденција овде је јасно исказана. Душаново уједињење југословенских земаља врши се под заштитом или под руковођењем идеје илирске. Он извршује мисао о уједињењу Југословена, којима се јединство почиње још од старога етнографског и географског јединства илирског. Али што Босна има грб илирски на своме грбу? Један је разлог могао бити, што се њеном народу признаје особито првенство међу онима који се за потомке Илира под садашњим народним именима сматрају. а други разлог излази опет на ово, што ћемо даље на згоднијем месту извести.

Још ћемо покушати анализу једнога грба, који је на солиднијим основима, али опет у овом духу компонован, и који ми сигурније аналисати можемо. То је грб области Приморја.

Састављач нашега зборника дао је и Приморју као држави грб, и ако Приморје као држава долази у ред још магловитијих појмова него што је Илирија, тим пре што је у истом зборнику Далмацији засебан грб дат. Међу тим има особитог интереса да се потражи, како је састављач могао доћи на мисао да узме Приморје као државу. Ја држим да је на то могао доћи просто посматрањем потписа и наслова српских и босанских владалаца. Читајући на прилику потписе **Стефанъ Твръдко къ Христа Бога краль Срьблємъ и Боснѣ и Приморню**, или **Патрнархъ Срьблємъ и**

Приморню или Краль всѣхъ рашкихъ земль и приморскихъ или Краль и самодрьжьць всѣе срьбскые и приморьскые земле[1] композитор се није сећао одредбе Дукљанина која каже: Предео вода, које с планина на јужну страну у море теку назове краљ Приморјем (Maritima), а предео вода које с планина теку к северу и утичу у велику реку Дунав, назове Србијом. Композитор је просто држао да је и то држава, налик на Босну или Србију. И ма да то није била држава друкчија и друга него Далмација, и ма да су Србија, Босна и Хум имали кад једно кад друго приморје српско, босанско или хумско, и ма да се то приморје српско босанско, или хумско рачунало у приморске засебне области: Зету, Хум, Требиње које се онде где се помиње Приморје не помињу за то што их Приморје као опште географско име обухвата — опет је наш састављач налазио да му треба тражити грб. И пошто Приморје као такво није имало грба, или није могло имати другога осим далматинскога, ипак је састављач покрај далматинског нашао (јер друго ништа није могао чинити) и грб Приморју. Како је то урадио? Срећом су нам аутентични споменици сачували материјал, по којем у овом случају поступак састављача можемо баш тачно да покажемо.

На новцима босанског великаша и дуке спљетскога Хрвоја налазимо јасно сачуван његов грб (Љубић, tab. XVII, бр. 19—27). И тај грб не измиче се из опште карактеристике несталности и неједнакости, ма да припада једноме човеку. На новцима под 19 и 20 правилан троугласт штит без шлема, на њему озго неке пруге као пошири перваз, а испод тога рука са замахнутим голим мачем, а иза те руке лав с двоструким великим репом који као да се по оној руци пуже.. На новцу бр. 21 на штиту је по средини с десног горњег у леви доњи угао пруга и на њој три

[1] Даничић, Рјечник из књ. ст. под Приморие и Приморьскыи

крина један испод другога, а около ње у пољу с обе стране по крстић. На штиту је шлем и на њему она замахнута рука са сабљом као челенка, а око те руке и шлема, просто у пољу, виде се с десне стране три крина један испод другога, а с леве два крстића један испод другога. Такав је грб на новцима бр. 22, 23, 25, али на новцу бр. 24 већ око руке има само по један крстић с обе стране; на новцу бр. 26 на штиту су на пречази само три крина; крстића около нема никако, а шлему и челенци с десна има само један крин. Један је само крин челенци с десна и на новцу бр. 27, само што на њему штит има и три крина и обадва крстића као и горе. Београдски зборник има грб Хрвојевића који се с овим на новцима бр. 22, 23, 25, у длаку слаже и у грбу и у челенци. То значи не само да је тај грб био познат састављачу, него да је се он у опште таквом грађом служио, као и да је његов нацрт грба Хрвојевића потпуно правилан и истинит, остављајући на страну што се сам Хрвоје није њиме стално служио. На грбу пак Приморја, које је у београдском зборнику забележено Primordia, шта видимо? Просто челенку грба Хрвојева, руку са замахнутом сабљом, само што је сабља на Хрвојевој челенци прав шиљаст мач, а на грбу Приморја је крива турска сабља. Шта се, дакле, може друго мислити, него да је састављач узео челенку Хрвојеву те је употребио као грб Приморја, који, наравно, нигде наћи није могао, држећи ваљада да је Хрвоје до те челенке дошао за то што је војвода спљетски постао.

Очевидно је, да су склапање грба Босне и комбинованог грба Душановог руководиле горе наведене идеје; изван сваке је сумње, по грбу Илирије, да се састављач није снебивао у комбиновању грбова и да се на анахронизме није обзирао; очевидно је по нацрту, који сав одговара стилу XVI века, да се и у нацрту није пазило ни толико да се стил XIV века, који није тешко било сазнати и пронаћи, под-

ражава; очевидно је, по грбу „Примордије“, да није много скрупула било ни у склапању са свим нових држава, и да се замишљеној држави исто тако замишљен грб изналазио; јасно је, по истом грбу „Примордије“, и на какав је начин то рађено. Остаје питање, кад је и како се могао овај посао извршити?

На питање кад је могао бити извршен овај посао, ми смо одговорили у претходном чланку. Изван оне научне и литерарне средине овакав се посао ни замислити не може. На питање ко је могао овај посао извршити, ми прво погледамо на књигу Мавра Орбинија и на њега самог. Описаћемо његову књигу и навешћемо неке мисли из ње, како би читалац с нама заједно следовао процес нашега тражења и одговарања на постављено питање. За то ћемо, остављајући мало на страну чисто научнички начин, без сваког педантизма све цитате одмах наводити у српском преводу.

Књига носи интересантан наслов N regno de gli Slavi hoggi corrotamente detti Schiavoni. Historia di Don Mavro Orbini Rauseo, abbate melitense. По том се на самом наслову говори да се у тој историји описује „порекло свију народа који су били словенскога језика као и многи и различни ратови што су их водили по Европи, Азији и Африци; напредовање државе њихове; стара вера њихова и време кад су се у хришћанство обратили. А нарочито се виде славна дела краљева који су некад владали у Далмацији Хрватској, Босни, Србији, Расији и Бугарској.“

Пред самим насловом налазе се једна према другој, на табаку који је напред метнут изнутра чим се раскрили, две слике, од којих је на првој *Slavo del mare germanico*, човек у топлијој одећи и под капом, оружан штитом, сабљом и копљем, покрај њега доле пањ, а о једном огранку пања обешен овалан, у оквиру с резаним арабескама грб, на коме је змај на црвеном пољу. У Павла Ритера стема-

тографији (Беч 1701) тај грб има *Slavonia maris Balthici*. На другој од насловних слика има *Slavo del mare illirico*, човек гологлав у лакшој одећи, оружан луком, тетивом, стрелама, сикирицом, штитом и копљем; покрај њега је доле такође пањ, и на огранку пања обешен грб на штиту какав се радио XVI века; на том су штиту три кера који трче. Тај грб у Павла Ритера има *Slavonia danubiana*.

Већ овај увод, који нас поздравља пре него што се и пред наслов књиге дође, показује онај исти критички мутан, патриотичним полетом загрејан метод размишљања историчкога и исказивања резултата хералдичким грбовима, какав смо нашли, аналишући напред грб Приморја, Босне, Илирије и Душановог царства. Да *Slavonia maris Balthici* није имала свога грба као једна тако замишљена држава, о томе никакве сумње нема и не може бити. Ту је, дакле, М. Орбини своје патриотично-историчке замишљаје ставио у грб као у један спољни израз и знамење. *Slavonia danubiana* треба да се разликује од Славоније, која је саставни део Троједне Краљевине. Краљевину Славонију о којој говоримо Ритер назива Slavonia moderna, interamnia Croatiae pars. Она у Ритера има свој прави грб, куну међу две реке (Савом и Дунавом) а грб Славоније дунавске у Ритера је исти који у Орбинија при слици Slavo del mare illirico. Тај грб без сумње најпре долази у Орбинија; из њега је узео Ритер, и он је не мање фантастичан и измишљен. Тај грб био би, после *илирског* и *босанског* који су напред разјашњени, трећи којим се казује јединство не само јужних Словена него и оних који су пре доласка Мацара, у пределима садашњег аустријског царства, имали државу у којој су Растислав и Светопук владали, у којој су Ћирило и Методије крштење и јеванђеље проповедали. Такој држави би управо имао припадати тај тобожњи грб дунавске Славоније. А не треба данас ни речи потрошити, да грба словенске државе која је с долас-

ком Мађара пропала пре него што су се и започели хераалдички обичаји, није ни било, и да је ово на чисто измишљена ствар. У томе се на ново види како је о тим пословима мислио Орбини.

Само дело Орбинијево склопљено је овако.

У почетку описује Скандинавију *која је била старо отачаство Словена*. За тим на првих 205 страна пише по разним књижевницима о пореклу Словена и напредовању владе њихове, и ту описује стару историју чешку, пољску, балтичко-словенску, моравско-словенску или дунавско-словенску. После тога на стр. 206 прелази на историју Далмације и осталих суседних крајева Илирика од 495 до 1161, где управо понавља Дукљанина. А за тим на стр. 244 прелази на праву историју средњевековних југословенских држава, и почиње историјом владалаца из куће Немањине. Пред овим одсеком на стр. 242 на целом листу in folio видимо у нацрту Arma di Stefano Nemagna Re et Imperatore di Rassia. На страни 243, која се налази спрам стране 242 има *Albero della genealogia di casa Nemagna*; грб, дакле, и родослов куће Немањине. Ту је *исти онај комбиновани грб* који у фојничком зборнику долази у почетку без икаквога наслова и који у београдском зборнику носи наслов Стефана Душана. За тим је на стр. 273 Albero della genealogia di Vukascino Re di Serbia, а на стр. 274 Arma т. ј. грб истога. Ту видимо на штиту крст и около четири оцила; на средини крста једноглавога орла с круном. Врх штита је шлем, опкољен драперијом. На шлему је круна, а из ње на челенци гола женска која држи заставу, на којој је такође насликана птица која као да је орао, јер се потпуно добро не разпознаје. После тога на стр. 280 долази Albero della genealogia di Nikolo Altomanno Conte di Usciz, а на стр. 281 грб истога. Ту је штит подељен двема на троугао састављеним пругама на три троугласта поља; у свакоме том пољу види се по

једноглав орао, крунисан правилном хералдичном грофовском круном. Шлем има драперију, на врху јастучић, а као челенку једноглавога орла с раширеним крилима (онакога као и на штиту), с грофовском круном правилно нацртаном. После тога долази на стр. 285 Albero della genealogia di Balsa signor di Zenta, а на стр. 286 грб истога. Ту је на штиту крупна звезда; на шлему драперије; озго круна грофовска; на челенци глава курјачја. После тога долази на стр. 310 Albero della genealogia di Lasaro conte di Servia, а на стр. 311 грб истога. На Лазаревом је грбу на штиту по средини озго на ниже црвена пруга, и у њој сребрн крст. На два околна поља кринови су у горњој половини. На штиту је шлем у профилу, а врх њега круна, и на круни двоглавни орао с раширеним крилима, и главе су му без круна. После тога на стр. 343 долази Albero della genealogia di Cotromanno che domino in Bosna, на стр. 344 грб Босне. На томе је грбу штит са круном; на штиту су црначке главе крунисане с косом, насађене на кључеве; кључеви су прекрштени у Андријин крст, а на прекрску кључева стоји грб Илирије. После тога на стр. 379 долази Albero della genealogia di casa Cossaccia, а на стр. 380 је грб војвода св. Саве. То је штит попречке (с десна на ниже лево) испресецан пругама сребрним и црвеним. На штиту је шлем с драперијама; на шлему је круна, а челенка је лав који држи заставицу. После тога на стр. 381 долази Arma del Contado di Chelmo, то јест грб кнежевине Хума. Ту је овалан штит у оквиру окићеном резаним дрветом, а на штиту гола рука која држи комад дршка од копља. Горе је на штиту шлем у профилу, имајући на челенци (чини ми се) курјака, јер се не може добро распознати шта је. За тим је на стр. 394 грб Краљевине Хрватске, обична шахова даска на штиту. И овде као и на осталим краљевинским грбовима шлема на штиту нема, него је место шлема круна. На

послетку је на стр. 398 грб Краљевине Бугарске, штит у ишараном оквиру; на штиту усправљен лав, који као да се некуд пење; врх лава је круна. И тај штит као и остали краљевински штитови нема штита и челенке, него је на штиту само круна.

Тако је склопљено и изведено дело Мавра Орбинија. Пада у очи да ниједан историк, пре ни после М. Орбинија, није грбовима поклонио толику пажњу ни такво место. Бележимо да при свем том М. Орбини не говори ни речи ни о изворима својих грбова, ни о значењу њихову; он не каже нити да их је сам саставио, нити да их је где готове нашао. Они су у његовој књизи на одличном месту, у заглављима најзнатнијих одсека његове књиге у лепим бакрорезима наштампани, и читаоцу је остављено да о њима суди, мисли или их употребљава како мисли или зна.

С тога ћемо оно што је он наштампао упоредити с оним што имамо сачувано у горе описаним споменицима.

На првом месту наилазимо на велики комбиновани грб који је у фојничком, београдском, Корјенић-Неориће-вом зборнику и у М. Орбинију један исти. Он само има неке разлике у наслову. Београдски зборник и Корјенић приписују га Стефану Душану; фојнички нема ту никаква натписа; М. Орбини га зове грбом *Стефана Немање Краља и Императора Расије*. Он је знао разликовати и теже ствари у историји српској, те је чудо како је место имена Стефана Душана могло доћи име Стефана Немање. Осим те разлике ваља навести још ово. На десном углу комбинованога штита није жена (као у београдском зборнику) него човек под круном, и тај човек држи десном руком заставу Илирије а левом босански грб. Даље, орао Немањићев има под крилима кринове. Шлемови су са свим исти. Разлика у тумачењу има да се ова забележи. Напред је показано да је М. Орбинију штит с три хрта штит *Словена илирских*

(del mare Illirico) и да то није грб Славоније.[1] То је тумачење врло знатно, јер поред мисли о јединству која је дата грбом немањићским, па грбом илирским, има једна казана и овим (да га тако назовемо) грбом илирско-словенским. Вредно је да се овде наведе и ред који грбовима на комбинованом штиту даје М. Орбини. Тај ред је овакав. Бугарска (први десни озго), Славонија (први леви озго), Босна (други десни), Македонија (други леви), Далмација (трећи десни), Србија (трећи леви), Немањић (први средњи озго), Котромановић (други средњи), Хрватска (четврти десни), Рашка (четврти леви), Приморје (средњи у дну).

И сви остали грбови које има М. Орбини долазе у зборницима такође потпуно једнако.

Тако грб Вукашинов (са стр. 274) долази у зборницима као грб Мрњавчевића; грба Алтомановића зборници немају, али грб Воиновића је сличан њиховом само што место орлова има полумесеце, а још је сличнији грбу Алтомановића грб Жупановића који такође има орлове; грб Балшин једнак је у М. Орбинија и у зборницима, и једне су исте разлике према аутентичноме са новаца, које су разлике горе на своме месту показане. Грб кнеза Лазара види се у грбу Гребељановића (које презиме М. Орбини пише Chrebelianovich); грб Босне са свим је исти; грб војвода св. Саве (di duchi di Santo Sabba) види се у грбу Косачића; грба хумског нема; грб Хрватске и грб Бугарске је исти.

Без сумње се, дакле, може тврдити да се или М. Орбини служио грбовима зборника, и то би онда изазивало претпоставку да су зборници пре М. Орбинијева дела постали; или да је зборницима извор у делу Орбинијеву.

---

[1] Овим постаје излишна препирка о томе грбу Славоније, основана на мисли да он припада Славонији савско-дунавској. Др. Фр. Рачка у Archiv-у Јагића IV, 502

Да би се још јасније умотрило питање, и да би се одговор олакшао, ми ћемо показати једним већим цитатом из предговора и још неким цитатима из књиге какав је поглед М. Орбини на свој посао имао.

Тако у предговору читаоцима М. Орбини прво говори, како су Словени славан народ, али како нису имали учених људи и писаца као Јевреји, Грци, Римљани и остали, који би њихова јуначка дела умели забележити и прославити. „Народ словенски (natione S'ava), наставља М. Орбини, био је у томе врло зле среће. Од самога почетка он се без престанка бавио ратовањем, чинећи дела достојна славнога спомена, ни мало се, међу тим, не бринући да се та дела на хартију ставе. Мало је писаца помињало Словене, па и то мало их је помињало не с намером да их прослави или опише, него узгред, описујући дела и ратове других народа. А Словени су ратовали скоро са свима народима светским. Нападали су Персију, владали Азијом и Африком, тукли су се с Египћанима и Александром Великим; потчинили су Грчку, Македонију и Илирик; заузели су Моравију, Шлезију, Чешку и Пољску и обале Балтичкога мора, прешли су у Италију, и ту су се дуго времена борили с Римљанима, бивши кад побеђени кад победници, и на послетку покоривши пода се римско царство заузели су све његове области, разорили град Рим и нагнали римске цареве да му данак плаћају, што на свету никакав други народ учинио није. Завладао је Француском, утврдио краљевину у Шпанији, а од његове се крви родише најплеменитије породице. За то римски писци и нису тако издашни у похвали варвара (као што их они називљу) као што су то кад своје хвале. Тога ради, из дужности која ме вуче мојој словенској народности, ја сам се драговољно подвргао труду који је требало учинити еда би се показао почетак и напредовање словенскога царства, састављајући у једно оно што се налази овамо онамо написано од раз-

них писаца, еда би се са што више лакоће могло знати како је био увек славан и сјајан овај народ. Током времена из тога се народа показаше и развише многи и најмоћнији народи, као што су Словени, Вандали, Бургунди, Готи, Остроготи, Визиготи, Гепиди, Гети, Алани, Вуерли или Ерули, Авари, Стири, Хири, Меланклени, Бастарни, Пеуци, Даки, Шведи, Нормани, Фени или Фини, Вери или Ункрани, Маркомани, Квади, Траки и Илири. Јавише се после Венети или Хенети, који заузеше обале мора Балтичкога, и бејаху раздељени у много племена као што су Поморанци, Увилци, Рујани, Варнави, Оботрити, Полаби, Увагири, Лингони, Толенци, Редари или Ријадури, Цирципани, Кузини, Ерули или Елвелди, Левбузи, Увилини, Стодерани и Бризани, са многима другим што се могу читати у Хелмолду. Сви су они били један исти народ словенски, као што ће се и у напредак видети. И да бих овај посао довршио са што већим савршенством, нисам се уклањао ни испред каква труда, више пута пролазећи Италију да прегледам библиотеке и да потражим књиге које би ми од потребе биле . . . . . И сакупивши, на послетку, гомилу најзнаменитијих ствари, које се бејаху порастурале којекуда по библиотекама, рад сам био издати их на свет ради украса народима словенским.«

Овде су основи патриотичнога пансловенства, којим је очевидно био занесен М. Орбини. Његова се критика у њему удавила. Али ми ћемо још неке цитате навести.

Држећи, већ по Дукљанину, Готе за Словене, М. Орбини је држао да су Траки и Илири имали један исти језик са Дакима и Готима (стр. 146). На другом месту каже да су Словени изашли из Скандинавије под именом Гота (стр. 97); да су пореклом од Гота, да су подељени на разна племена узели и различита имена и да су народ највећи међу свима.

За Босанце каже како им је порекло од Беса, народа у Тракији. Боравећи у Тракији Беси су становали на реци Несту, коју Турци зову Кара-су, а Грци Местро. Дошавши у размирицу с Бугарима у Тракији, Бугари Бесе одатле истерају, и они отуда дођу у Горњу Мезију и заузму земље међу Савом, Уном, Дрином и морем Јадранским. После се, каже М. Орбини, течајем времена *е* променило у *о*, те од Беса изађу Боси, а од њих Босна (стр. 344—345). А на другом месту приповеда како је над гробом кћери Котрманове која је у Риму умрла (што се још могло видети) писало: *Hic jacet Diana ilirica.*

Ево разлога из којих је постао босански грб с илирским обележјем. М. Орбини је веровао да су Бошњаци право племе илирско, које се касније, пошто су и Бугари били већ на балканском полуострву, у Босну доселило и име јој дало. Ево одакле се на Охмућевића родослову, писаном тобоже 1482, могло писати при грбу босанском који је као и у М. Орбинија, *Штит илира старих бошгнана.* Мени се, по томе чини, да се, без сваке сумње, дело М. Орбинија по идејама које су у њему, мора сматрати као родитељ онога што су хералдички цртачи у зборницима грбова извели. Али пошто сви земаљски и знатнији породични грбови долазе у самога Орбинија, а по узроцима постања свога старији од Орбинија бити не могу, то је онда Орбиније сам и њихов састављач, што се види и по особитој пажњи и љубави коју је он према њима у своме историчном делу показао.

Али не само идеје него и форме свију наших зборника своде се на Орбинијеве форме као на свој праизвор.

У форми штита, у којој се Орбиније сам није ни мало обзирао на савременост, него је штитове XVI века без обзира давао свима вековима, сви су зборници следили стопе његове; сви су њихови облици само варијетети онога стила који је он усвојио. Штитови краљевински у њега имају круну у место шлема и челенке, и имају је тако

исто и у зборницима. Шлемови у њега обично имају једну драперију, која полазећи с оба краја шлему са средине, штит озго наткриљује и низ обе му се стране спушта; па то исто шлемови имају и у зборницима. Београдски зборник има шта више и потпуно такву форму шлемова каква се види у М. Орбинија; фојнички је у томе одступио. Орбини веже грб за генеалогију, те су му скоро сви грбови удружени с генеалогијама. И Охмућевић веже грбове за своје родословије. Све су то знаци, који потврђују мисао да почетник, основалац и први састављач овога посла није нико други него М. Орбиније сам.

И године о којима знамо да су на зборницима или на преписима забележене, говоре са свим у прилог овоме мњењу.

Онај препис Корјенић-Неорићевог зборника који се налази у царској бечкој библиотеци и који је постао међу 1637—1657 доводи нас таман пред време Орбинијево. Што родословије Охмућевића носи 1482 годину, то је извесно фалсификат, ако није погрешка у читању, пошто се 1482 није могло написати оно што је написано, нити се у то доба писало оним правописом и језиком оно што се писало. Јер и начин писања ћирилским словима а талијанском ортографијом (гн=њ; ћл=ль; ие=је) тешко да ће бити много старији од XVI века.

Али се и то питање мора предвојити.

Јасно је, да је основна гомила грбова, државни и већи породички грбови у зборнику, од М. Орбинија. Тешко је мислити, а не може се готово ни с каквим основом тврдити, да су сви остали породични грбови његово дело.

Он је, без сумње, бавећи се у Италији, и тамо штампајући своје дело, нашао вешта хералдика и од њега дао нацртати своје грбове. За то је тај посао и израђен са свим по правилима вештине. Његово дело, дошавши у Далмацију међу образоване Далматинце, извршило је међу њима

онакав уплив какав је на крају прошлог и у почетку овога века извршила Рајићева српска историја међу образованим Србима, какав су Шафарикова дела о словенским старинама и књижевности извршила међу образованим Словенима Властелу је (а у њеним је редовима толико читалаца имало) узбунило да мисли на своју старину; друге је узбунило да оснивају хералдичке зборнике и да у њих купе или склапају и измишљају (следујући у томе његовим стопама) грбове старих властеоских породица. Прво одвајање посла хералдичког од осталог историчког рада М. Орбинија ја бих гледао у Охмућевићевом родословију. Други су од родословија начинили целу племићску књигу. И разлике у именима и у опсегу књиге које смо горе у опису показали, долазе од овог начина постанка. Сваки онај који је дао себи труда да књигу грбова из нова црта, налазио је да има право нешто додати, нешто одузети и нешто променити. Чак познији, више од сто година након Орбинија, као што је Качић, налазили су интереса да се баве тим списком племића који је постао услед историје Орбинијеве, да га попуњају, у неку руку тумаче и истражују где је који од властеле био, или из којега је краја.[1]

И не само то, него се у првој поли XVII века осећа у опште јаче интересовање за генеалогију, племићско порекло и сродност са старим краљевима. Иван С Кукуљевић (Arkiv IX, 245) приповеда како су у ово време хрватски племићи Оршићи доказали цару да су рођаци Звонимира краља и како су на то себи израдили дипломе. Имам белешку од интереснога једног дела које носи наслов Indicia vetustatis et nobilitatis familiae Marciae vulgo Marnavitiae Nissensis per Jo. Tomcum ejusdem gentis collecta

---

[1] Kačić A. Razgovor ugodni naroda Slovinskoga. Беч 1836 књ. II, где су одмах у почетку Knezovi i vlastela naroda Slovinskoga.

et ad fortissimum virium consanguineum suum Lupum sive Farkassium perscripta. Romae, Kalendis Maij 1632. Ex palatio Cardinalis Pazmani impr. typis Vaticanis, 56 стр. на 4-ни са сликама старога српског краља Вукашина и писца књиге. Данас се зна, да ово дело није ништа друго него посао таштине, надражене новопробуђеним историјским и хералдичким осећањем, које се после Орбинијева дела јавило. Иван Томко Мрнавић био је Шибеничанин, који се родио 1579 год. а умр'о 1639, бавио се много у Риму и тамо дружио с ученим људима и историцима, писао песничке и историчке ствари. Сличност његовог презимена Мрнавић са Мрњавчевић морала га је навести на мисао да истражује сродство са Мрњавчевићима, што је наведеном књигом и учинио. На бакрорезној слици која је горе наведеној књизи додана потписао се Joannes Tomcus Marnavitius ex Principibus Nissae, Comitibus de Zuonik, DD in Voynizza et Kamengrad, Episcopus Regni Bosnae. Доста је путовао по западном делу југословенских земаља, и у својој духовничкој каријери дотерао је до бискупа босанскога. Опширан извештај о животу и делима његовим наштампао је Ив. Кукуљевић у Arkivu za jugosl. povjest. IX, стр. 242 и даље. И као што се овај Томко правио потомком краља Вукашина, тако су се други правили потомком Реље Охмућевића, а међу тима може лако бити и онај што је састављао Родословље од 1482 које је М. Пуцић у Јагићеву Archiv-у описао. Качић, избројавши горе поменути списак, господе наставља овако: „Слиди такођер кратко забиљежење међу осталом господом босанском од јасне и присвитле обители и куће кнеза Реље Хомућевића Гргурића, нареченога властелина босанскога, гди ћеш видит' у кратко, добровољни штиоче, тринаест порода по мушкој крви од којизих изајдоше бани од Костура, у Мацедонији, на мисто бани у Босни, витезови илити кавалири Светога Јакова од Галиције, бојни и недобитни генерали на морју

и на земљи Краља од Шпаније и Напуље. Од истих изајдоше цесарице; будући да удаваху своје кћери за Краље и Цесаре цариградске и трапезунтске у кућу Комненову, у Бечу такођер код цесара и унгарских краља имадоше велика достојанства и господства, како се штије у њиховим допушћењим илити дипломам које би дуго било овде приказати.« После овога следује побрајање генерација и појединих дела те породице, и на крају се додаје· „Ово нек буде за сад за доста, за успомену од куће Хомућевића, а ко жели знати више, нека штије књиге које се овако зову: Le glorie cadute dell antichissima ed augustissima famiglia Comnena dell Abbate Don Lorenzo Miniati, stampate in Venezia per Francesco Valvasense del 1663.« У овом би, дакле, био други доказ измишљене племићске славе и тражења „родословља", којим би се сродство са старим властеоским породицама доказивало. Немајући тога ретког дела при руци, сазнадох о њему нешто више из белешке проф. В. Клајића у Obzoru od 1879 бр. 207. Тако у горе наведеном делу има одсек који носи наслов Discorso genealogico dell' antichissima e nobilissima famiglia *Ohmuchievich Gargurich*, и има комбинован грб четирију породица босанских, и за њ се ту говори да је из та четири грба осам грбова извађено, и да је то 6 Маја 1584 као посведочено и потврђено а на молбу г. Петра од Ивеље Охмућевића, брата госпође Јелене Охмућевића утврдио босански владика Антоније Матеји по изказивању што су га појединце и под заклетвом учинили безбројни сведоци. Ово смишљање имало је, по свој прилици, намеру да појединима поред задовољења личне таштине набави права племићска код Млечана. У ред ових измишљених витезова иде без сумње и поп Станислав Рубчић Rex insigniorum или „бан цимерија" цара Стефана. Једно је интересно, што је почетак М. Орбинија могао да нађе толики одзив, и толико раширивање, и, на послетку, судећи по познатости

и раширености зборника, и толики уплив. То може значити да је било доста племића који су марили за славу свога сталежа, и да је књижевна интелигенција оних времена била доста осетљива за ту славу, кад јој је толики труд поклањала. А све то заједно ипак се носи општим топлим осећањем за славу и блесак старих краљевских дворова, којих је спомен у тешка времена страдања остао средиште око којега се купио и којим се крепио живот народни.

IX

П. Ритер, Х. Жефаровић и грбови обновљених држава балканских.

Утврдивши да је М. Орбини и по идејама и по нацртима прави аутор и почетник грбовима које смо у зборницима разгледали, ми смо за тим видели прву групу појава коју је произвела Орбинијева хералдичка радња. То је прво прецртавање, ширење, мењање и допуњавање зборника које се по свој прилици свршило у првој поли XVII века, но о којем су и после писци писали, и које је тек у нашем веку општу пажњу историчке критике узбудило.

Али осим те прве групе која је на особит начин рађена, и у којој су права фикција и неко оскудно употребљавање извора главну улогу играли, те су први облици почели и мењати се и кварити, долази друга група, која је такође знаменита. Јер ако прву групу нарочито карактерише то што је она у своје време рађена, раширивана и познавана само на западу српскога народа, у Далмацији и Босни, друга група појава, који су истекли из Орбинијеве хералдичке радње, извршила је свој уплив нарочито на северне, хрватске стране, и по том на источне српске крајеве.

Ову групу појава бележи *Стематографија* Павла Ритера.

Павао Ритер, који је познат и под преведеним именом Витезовића, такође је Далматинац. Он се родио у

Сењу 1650 године. Отац му је у том месту био чиновник. Васпитао се у Белгији, и враћајући се у Хрватску намера му је била, да у својој отаџбини поради за покрет духовнога живота. Окрећући очи на историју, потреба му је била послужити се домаћим архивима племића којих су стари у политичким пословима учествовали, али није лако било склонити на то просте, необавештене и неповерљиве људе. Биографи Ритерови кажу да је он за то једно средство измислио које га је добро послужило и којим је постигао што је желео. Бацио се, на име, на хералдику, и почео је измишљати родослове и грбове, те да њима поласка таштини племићској и да тако себи пут у архиве отвори. Тако кажу биографи. Међу тим држећи дело његово пред собом ми бисмо ствар у другом виду изнели. Павао Ритер нашао је већ познати рад М. Орбинија и оних који су га настављали и раширивали. Хотећи да уђе у историјски рад, и он је на та врата закуцао. И од њега 1701 излази дело под насловом Stemmatographia sive armorum illyricorum delineatio, descriptio et restitutio, authore Equite Pau o Ritter. То је штампано у Бечу године 1701 на 4-ни 81 стр. Већ годину дана касније 1701 почело је излазити у Загребу дело Stemmatographiae illyricanae liber I. Editio nova auctior, на 16 л. у фол. Дело Ритерово *није ништа друго него од М. Орбинијевих грбова начињен, у неколико раширен и хералдичким објашњењима умножен зборник.* У првом издању, које је пред нама, јер се до другог издања овде није ни могло доћи, видимо у овом реду грбове: Илирика, царства Немањићског, Албаније, Аустрије (старе), Аустрије (тадашње), Бесарабије, Чешке (Бохемије), Борусије (Пруске), Босне, Бугарске, Каринтије (Краљске), Келта, Карниолије, Крете, Хрватске, Хума, Куманије , Дакије, Далматије, Дарданије, Епира, Грчке, Херцеговине, Јаподије, Истрије, Либурније, Лодомерије, Македоније, Мезије, Молдавије, Моравије, Московије, Панонније, Пољске, Дубровника,

Раме, Расије, Романије, Русије, Скитије, Србије, Шлезије, Срема, Славоније (дунавске), Славоније (балтиско-приморске) Славоније (данашње), Стирије, Тесалије, Тракије (Odrysiorum), Тракије (Romanorum), Трансилваније, Тривалије, Турске, Влашке, Млетачке, Угарске. Испод сваког од ових грбова (који су по латинским именима и по азбуци урађени) стављено је објашњење у четири латинска стиха. Иза свега долази Declaratio stemmatum praemissorum, у коме иза обичног хералдичког објашњења знакова хералдичкога цртања долази објашњење свију горе наведених грбова појединце.

У свему овом послу види се прост настављач М. Орбинија. Као год што је М. Орбиније измислио грб Илирије, Босне, Стефана Душана, Славоније дунавске и балтичке, тако је исто Павао Ритер без сумње измислио грб Келта, Дакије, Јаподије, Мезије, Тривалије, ако не буде и још који међу горе наведенима. Све оне које је пређе Орбини измислио, он већ има међу својима у потпуној тачности. Највише је одступио што је грб царства Немањићског променио. У њега је на црвеном штиту сребрн двоглавни орао раширених крила с по једним крином између крила и канци. познато је какав је грб царству Немањићском М. Орбини приписивао. Знатно је, да је и Павао Ритер пред азбучни ред, који почиње Аустријом, ставио Илирик и царство Немањићско. Да би се видело у коликој је мери једнака основа у М. Орбинија и П. Ритера, навешћемо у преводу објашњење, које грбу царства Немањићског даје П. Ритер и којим се у многоме баш М. Орбинијева комбинација описује и тумачи. „Грб царства које је баш у Илирику установио Стефан Немањић, јесте двоглавни бели орао на црвеноме пољу за разлику од римскога западног који је црн на златном, римскога источнога који је златан на модром, и московскога, који је такође златан на црвеном пољу. Тај је Стефан основао рашко царство, преносећи у Расију

царство источно, и пошто су већ раније основана краљевства Рашке, Грчке и Бугарске, он се прогласи за цара. С оба бока орлу види се испод раширених крила златан крин, који је додан због сродства са краљевском кућом француском. Онда кад су Немањићи на крају једанаестога века после Христа окићени пространом влашћу титуле краљевске, њихов је грб био овај: бео лав, на једнако изопасиван црвеном врпцом, стојећи тврдо на стражњим ногама, а на предњим држећи крвав мач. Цар Стефан је пак у своме већем печату имао грбове целога правог Илирика, тако: грб Македоније, Славоније, Босне, Бугарске, Далмације, Србије, Хрватске, Рашке, Раме, и над њих је ставио свога омиљеног орла, који је стајао у краљевској круни положеној на златноме штиту, а наткриљен је био круном царском. С десне стране штита стоји шлем с круном, а на шлему се види он сам крунисан, у оклопу, с пурпурним огртачем о раменима, десном руком високо уздижући заставу црвену са белим полумесецем, а левом држећи штит, на коме су грбови Илирика и Босне. С леве стране штита види се шлем и на њему породични лав, стојећи и на десно окренут. Урош пак, или Пирхус, Стефанов син, други и последњи цар, волео је грб на ком су грбови поменутих земаља били нацртани сваки на засебноме штиту, и поређани по реду око Немањићског породичног грба, имајући над собом само једну царску круну која се више свију постављала.“

У овоме објашњењу П. Ритер управо не објашњава грб који сам у својој књизи доноси, него нам његово објашњење расветљава два комбинована грба, од којих је један у М. Орбинија, у фојничком па и у београдском зборнику, а други је само у Београдском зборнику. Комбиновани грб тако како га објашњава П. Ритер као грб цара Стефана Немањића налази се само у М. Орбинија, и види се по објашњењу Ритеровом да све ситне разлике међу М. Ор-

бинијевим нацртом и оним што се у познијим зборницима види, нису ништа друго него квареж. То је први грб који П. Ритер на широко објашњава. Друго објашњење тиче се грба који се у београдском зборнику налази на листу 12 под насловом Regis Stephani Urosij Nemagnicch insignia. Ту је само додан грб Котромановића, и то испод грба с двоглавим белим орлом над којим се налази на челенци лав опасан плавим врпцама, којега П. Ритер тумачи као породични грб Немањин. За ово тумачење знамо само из дела Ритерова; он пак не каже из којега је извора он за ње сазнао.

Како је у осталом Ритер мислио о грбовима и о хераалдичком послу видеће се по овоме што ћемо сад навести. Читалац ће се опоменути онога што је горе наведено о грбу „Примордије“ или уображене Приморске Краљевине, како се Примордија зове на Охмућевићевој слици грбова. П. Ритер је увидео колико је неосновано и смешно измишљење Примордије. Али он није ишао тако далеко, да измишљени грб Примордије избаци, него се задовољио тиме да га дâ *Рами*. Таквим је начином Рама се уврстила међу југословенске краљевине, и таким је начином Рама дошла до свога грба. А грб војводе Хрвоја у својим метаморфозама има као последњу да броји метаморфозу Раме.

Исто тако П. Ритеру није био довољан грб војвода Св. Саве који М. Орбини има место Хума и који је у зборницима приписан Косачићима, него је, оставивши тај грб под насловом *Херцеговина*, склопио други за Хум и дао му наслов Chulmia. Ту на црвеном пољу гола рука држи голу сабљу, у врху је штита десно једна звезда (Венера), а лево полумесец. И тај грб, поред *херцеговачког* излишан, потпуно је измишљен, и то још у непознавању правога историјског одношаја земаља и имена њихових.

У овоме је целокупна критика свега Ритеровог посла. У критичности није он корачио ни стопу даље од М. Ор-

бинија. Али његово дело, као нарочито штампано хералдичко дело, врши свој утицај и чини епоху нарочито на истоку српском. Оно оживљује старе хералдичке спомене; и пошто је и онако какво је, по сили околности, оно морало то учинити, штета што је некритичност његова све појмове о критичној хералдици побркала, задовољивши потребу хералдичких знака највише знацима измишљеним или самовољно предругојаченим.

Утицај дела у самој Хрватској види се већ по томе, што је годину дана после првога почело излазити друго издање у Загребу. Утицај на српском истоку види се по преводу и издању Христифора Жефаровића које је прво српско дело штампано у Аустрији. На послетку утицај на српском истоку сведочи и примена у практици.

Жефаровићево дело носи наслов Изображеніе орѹжіи иллѵріческихъ аѵторомъ Паѵломъ Ріттеромъ в' діалектѣ латінскомъ изданное на свѣтъ, и по его ѹражденію на славеносербскій ꙗзыкъ преведенное. Второе изданіе. Ѿ Х. Ж. їлл об. зѡг. Овај наслов је на другој страни првога листа. Озго врх наслова је арабеска, у средини које се налази грб царства Немањићског, онако како је у Ритера. На првој страни првога листа има венац од грбова скопчан на дну краљевском круном на једном јастучићу, а на врху кнежевском круном из које излазе машлије које грбове држе. На средини венца је слика цара Душана на коњу. На једној машлији врх њега чита се натпис **Силнїи Стефанъ**. Цар држи десном руком измахнут мач, а коњ му гази по гомили трофејних знака, застава, људи, оружја, добоша; с десна изнад цара један анђео труби, а с лева други левом руком држи круну врх цареве главе а десном венац. У венцу грбова виде се ове земље: Мизија, Славонија (садашња), Славонија (дунавска), Срем, Тривалија, Македонија, Тесалија, Грчка, Епир, Албанија, Босна, Рашка, Дакија, Херцеговина, Рама, Дарданија, Далмација, Хр-

ватска, Јаподија, Дубровник. У два угла поврх венца грбова стоје у круговима грбови Србије и Бугарске, а у два угла испод венца грбови Илирика и царства Немањићског. Сви су грбови из Ритеровог дела, осим грба Рашке или Расије, о коме ћу ниже говорити. Испод свега овога чита се у једној арабесци натпис, који гласи: Вѣмъ твоѧ дѣла и трꙋди и за имѧ моє трꙋдилсѧ єси. За тим долазе слике краљева, архиепископа и светаца, на свакој страни по две упоредо, и то на првој страни: Стефан Немања и Стефан Првовенчани; на другој: Свети Давид Цар Болгарски, Свети Теоктист; на трећој (2 лист): св. Наум Чудотворац, св. Никодим Мироточац; на четвртој: св. Ана царица, наречена Анастасија, св. Јелена царица; на петој (лист 3): св. Сава I Архиепископ српски, св. Сава II Архиепископ српски; на шестој св. Методиј, Архиепископ Моравски, св. Јефрем, Архиепископ српски; на седмој (лист 4): св. Арсеније Чудотворац, Архиепископ други, св. Никодим Архиепископ српски; на осмој: свети Климент Архиепископ Охридски, свети Теофилакт, Болгарски Архиепископ; на деветој (лист 5): свети Владислав Краљ и самодржец српски; на десетој: свети Милутин, четврти краљ српски; на једанаестој (лист 6): свети Стефан пети Краљ Дечански, на дванаестој: свети млади цар Урош, седми Немањић; на тринаестој (лист 7): свети Милутин мироточац „иже в' Софїи; на четрнаестој: св. Лазар, Књаз Српски (који је насликан држећи левом руком на тањиру своју одсечену главу); на петнаестој: свети Јован Владимир Мироточац, „иже в' Єльбасанъ“ (који је насликан онако исто као и Кнез Лазар, држећи левом руком на тањиру своју одсечену главу); на шеснаестој: свети Стефан Шкрељановић (Шкрілѧновикь). На страни седамнаестој (првог листа 9) долази озго арабеска, у којој је грб Рашке (једноглав орао на

плавом пољу који у кљуну и у свакој канци држи по једну потковицу) и оздо ова посвета: Стемматографїа, юже въ вѣчнꙋю памѧтъ благополꙋчнагѡ потвержденїа сѵ҃тѣйшемꙋ блженѣйшемꙋ гднꙋ гднꙋ Арсенїю Четвертомꙋ архїепкпꙋ пекскомꙋ всѣхъ Сербиѡвъ, Болгаршвъ западнагѡ Поморїа, Далмацїи, Босны, обонпол Дꙋнаѧ и цѣлагѡ Иллѵрїка Патрїархꙋ Гднꙋ Гднꙋ Милостивѣйшемꙋ Христофоръ Жефаровичъ иллѵрїко-рассїанскїй обѡщїй зѡграфъ всепокорно подписꙋетъ и въ залогъ сыновскаго благоговѣнїа дарꙋетъ въ Вѣнѣ ѕаѱма окт. ка. Ѳѡма Мессмеръ сѣчецъ. На другој страни тога листа стоји слика Арсенија IV, коме је дело и посвећено. Иза тога следује посвета у стиховима на листу 10 и 11. А од листа 12 почињући имамо просту копију и превод Ритеровог дела осим једнога јединог грба, а то је грба Рашке. П. Ритер има на грбу Рашке као и Орбини три коњске поткове; Жефаровић је метнуо једноглавог орла с раширеним крилима, који држи једну поткову у кљуну, а по једну у свакој канци. Стихови, који су такође, испод свакога грба из Ритера превођени, нису под Рашком спрам промене грба промењени. Пошто је грб Рашке више посвете патријарху у арабеску метнут, може се мислити, да се Орбинијев грб Рашке Србину Жефаровићу сувише скроман чинио, те му је додао оно што се њему свидело. Опет један доказ о критичности с којом се с овим грбовима поступало.

По белешци второе изданїе која стоји на ексемплару Жефаровићеве књиге која је пред нама види се да је и она два пут штампана. Знатно је, да је сва Жефаровићева Стематографија резана на бакру и са бакарних плоча штампана.[1] Одатле за у напредак, све до наших дана, она

[1] Упореди о томе «Седмицу» од 1858 стр. 110 где се говори нешто о тим плочама.

је постала једини извор и руковођа за све хералдичке послове и потребе у Срба. Кад се у почетку овога века отпочео рат за ослобођење Србије, на печате, на војне заставе обновљеног државног живота узимани су с потпуном вером Жефаровићеви грбови. За Ритера, Орбинија, њихове изворе, њихов начин рада и њихову критичност није већ нико ни питао. Примера ради навешћемо печат Карађорђев уз Гласник III испод наслова Описа старих српских новаца од др. J. Шафарика. Ту су уз трофејне знаке намештена три грба: Србије, Босне и Немањићског царства, верно по Жефаровићу. На својој књизи Правитєлствующій совѣтъ сєрбскій В. С. Караџић је наштампао печат тога савета. Ту је озго сунце, на средини упоредо два округла штита, један Србије, други Тривалије, изнад обадва круне, а испод њих у арабесци летописна цифра 1804. Уз Гласник XLI J. Мишковић је наштампао снимак једне заставе Мутапове, за коју је забележио да је из Русије. На њојзи су убојни знаци, а горе грб Србије (крст с оцилима) и Тривалије (глава дивљег вепра са стрелом у челу). Изнад оба та грба налази се шлем с челенком грба Раме (у Орбинија Приморја), све по Ритеру (или Жефаровићу којим су се обично наши служили). Сећам се и сам да сам још на неким заставама из рата за ослобођење такав грб виђао. Кад је Кнез Милош Србију потпуно као државу организао и уређивати почео, крст с оцилима који се у свима горе поменутим зборницима као грб Србије наводи, постао је прави државни грб Кнежевине Србије. Као да је први пут штампан 5 Јануара 1834 на првом броју службенога листа *Сриских новина*. Ту је само штит с круном озго; око штита оздо отворен венац од маслинова и храстова лишћа, без плашта. Тај грб је ушао у први Устав од 1835. Тим је он најпре постао законом утврђени белег државни. Чланак 5 тога Устава (од 5 Фебруара 1835) гласи: Грб народни српски представља крст на црвеном пољу, а међу краковима крста по једно

огњило окренуто к крсту. Сав грб опасан је зеленим венцем с десне стране од растова а са леве од маслинова листа[1]

И у литератури није недостојало мањих или већих репродукција којима се хералдика Орбинија, Ритера и Жефаровића по народу ширила. Уз Гласник IX приложена је велика хералдичка слика, израђена од пок. М. А. Симића, у којој су сви грбови југословенских земаља. Венац хералдички око цара Душана на коњу који је у Жефаровића на наслову, и који је, без сумње, он израдио, сећам се да је у већем литографисао и по Србији растурао (чини ми се 1851 године, или око тога времена) неки живописац Миливој Ненадовић (боље познат под именом Миша Молер).

Још брже и раније почела је практична употреба Жефаровићеве Стематографије у патријаршији Карловачкој. Добротом г. И. Ћирића нар. секретара из Карловаца при руци ми је неколико истисака старијих патријаршких печата, помоћу којих можемо говорити о питању грба у оностраном представништву цркве српске.

Тако је Арсеније IV, без сумње трудом истога Х. Жефаровића служио се печатом на коме је био комбинован штит са седам грбова, и то: на средини грб Рашке по Жефаровићу, за тим на првом десном месту озго грб цркве српске (кула и црква), на првом левом озго грб Тривалије, на другом десном Херцеговине, на другом левом Далмације, на трећем десном круг светски с крстом озго на јастучићу, на трећем левом Славоније (дунавске). Над грбом је круна митрополитска, а штит држе лавови. На празном пољу печата около виде се грбови Србије и Хрватске, Срема, Македоније, Бугарске и Босне. Натпис је Арсеній д. б. м. ар. п. в. с. Б. ї. в Іл. Патріарх. Има један и друкчије лепше резан варијанат истога таког

---

[1] Зборник XXX, 2 стр.

печата с истим натписом, у коме је на трећем десном пољу комбинованога штита не круг него круна на јастучићу.

Али има печата ранијих од Жефаровићева дела, премда, на жалост, ниједан још старији, тако да би се и у време пре М. Орбинија погледати могло. Али ћемо забележити осим горе наведених још неки, за који се не би могло рећи да је постао упливом Жефаровића.

На печату митрополита Вићентија Поповића од 1713 види се на штиту аустријски орао, који кљуном држи књигу. Штит држе два лава. Изван штита има црква и митрополитска круна.

Друкчији је печат митрополита београдског и српског Вићентија Јовановића (1731—1737). На штиту који држе анђели, над којим се виде крила једнога анђела и над којим је круна митрополитска, има у горњој половини кула и црква, а у доњој крст с оцилима, грб Србије. Такав је печат од њега остао с латинским и српским натписом. Таким се печатом служио и Павао Ненадовић. Г. И. Ћирић ми пише да је такав печат: у горњем делу штита кула и црква а у доњем крст с оцилима, почео употребљавати Мојсије Петровић одмах по спојењу карловачке и београдске митрополије, које се догодило услед окупације аустријске, под коју је после пожаревачког мира од 1718 Србија потпала. Такав грб на печату митрополита Мојсија Петровића као београдског митрополита види се на синђелији коју је дао 1726 Николи Димитријевићу епископу вршачком. Иза тога времена такав је до данас остао грб карловачке патријаршије и пошто је Београд са Србијом опет потпао под Турке. По ослобођењу Србије такав грб, крст с оцилима а озго цркву и кулу употребљавала је и митрополија београдска. Пред нама је један истисак печата, који показује да се таким истим грбом служио Јаниће Нешковић Епископ Ужички. То показује натпис: І Н и Е У.[1]

[1] И осим цркве има знака, да се хералдика XVII века уводила у живот и у практику, и да су патриотичку ревност саставилаца хе-

Овде се јавља питање: да ли је крст с оцилима на печатима београдских и карловачких митрополита где се он јавља раније нето на државноме грбу кнежевине Србије, узет из Орбинија или оних који су од њега узимали, или је старији. Пада у очи да се пре времена митрополита Мојсија Петровића није нигде нашао тај печат. Та околност наводи на мисао да је печат постао баш приликом

ралдичких зборника и други на други начин вршили. Описујући старине српске у Босни садашњи босански митрополит г. Сава Косановић описује неки хералдички нацрт, приписан Стефану Немањи. Тамо се каже да су грбови Немањини: „затворена круна; с десне јој стране сунце, с леве месец, а под обадвема по једна звезда, под звездама С Н (то јест Стефан Немања); на круни и испод крупе крст; под доњим крстом мач и скиптар; мало на леву страну испод тога двоглавни орао, држећи у левој канци земаљску куглу; по средини свега пише: Србија» И овај печат је нечија слободна композиција. Налази се то на једном препису живота св. Саве од Теодосија мниха Хиландарца, који је 1665 (како један запис сведочи) био у манастиру Враћевшници (Гласник XXIX, 167.)

Једну употребу из П. Ритера или Х Жефаровића доноси Јоак. Вујић у његовом Путешествију по Србији (које је било 1826 год.) Описујући Горњак, у који је одмах у почетку путовања дошао, описује, како је у њему нашао „и један доста знаменит барјак, на којему с једне стране изображен стоји силни Стефан с његови гербови и земљама које је он био завладао, као што су: Мисија, Славонија нинешњаја, Славонија дунавскаја, Сирмија, Триваліја, Македонија, Тесалија греческаја, Епир Албанија, Босна, Расија, Дакија, Херцеговина, Рама, Дарданија, Далмација, Кроација, Јаподија, Рагуза, а на четири угла на барјаку стоје: Булгарија, царство от Немање установљено, Илирическо и Сербија: после горе натпис стоји с овим речима: Вѣмь твоѧ дѣла и трꙋди и за имѧ моє трꙋдилсѧ єси. А на другој страни стоји изображен српски грб са четири оцила; сверху герба стоји једна круна с крстом; покрај герба с једне стране свјати великомученик Георгиј, а с друге опет свјати Михаил архангел, по том горе у наоколо стоји исписан кондак пресвјатој Богородици који гласи овим речма: Возбраной воєводѣ побѣдителнаѧ.“ Мислим да овај барјак може припадати времену аустријске окупације (1718—1739 а може бити чак ратовању од 1788). Може се наћи још штогод што ће с њим по времену и постању другоВати.

Не може бити сумње, да је том барјаку хералдички материјал дала књига П. Ритера или Жефаровића.

освојења или окупације Србије, и да је грб узет из наведених хералдичких дела.

При разгледању аутентичних споменика ништа поуздано нашао нисам. Г. архимандрит Н. Дучић ми је говорио да је на неком писму св. Саве у Светој Гори видео печат светога Саве у воску помешаноме са смолом, на коме се налази крст и около четири С (а не оцила мисли г. арх. Н. Дучић). Он изводи да је одатле потекао први печат цркве српске, и да су оцила С које значи Сава, а не оцила. О томе ће већ сам г. Н. Дучић писати у нарочитој књизи, коју он спрема о старинама хиландарским. Д. Аврамовић у опису Свете Горе приповеда у предговору, како је готово нехотице у Цариграду на некој капији названој Азап-капи у Галати видео грб српски, т. ј крст са четири оцила на белом мермеру лепо изрезан[1]. Напред је навођено казивање Г. Јуришића[2] како се на дашчицама од туча на коме виси округ дечанског полијеља који Дечанима даде царица Милица налази *крст са четири оцила*. Ако ишта, оно заиста слика крста није ништа ретко на средњевековним старинама у опште, па и на старинама српским. Крст се види на заставицама новаца што су ковани по угледу млетачком; крст се види на шлемовима или као знак или као шара или као отвор; крст се види иначе врло често; али не смемо заборавити да сваки крст који на старинама као хришћански знак видимо још није хералдички знак. За такав хералдички знак могао би се крст примити истом кад бисмо га на штиту видели. Неки новци деспотски из XV века имају крст на једној страни новца, на оној на коју су се у нас обично метали остали хералдички

---

[1] Дечански првенац 30.

[2] Dufresne у књизи Familiae byzantinae стр. 230 саопштио је Stemma Palaeologorum. То је штит с круном затвореном, а на штиту златан крст с оцилима па црвеном штиту.

знаци (пошто се штит у нас у правој Србији за време државнога живота није никад ни на печатима ни на новцима употребљавао). Тако видимо на табли XII под 13. крст и у његовим угловима распоређен потпис **ДЕСПОТ**, под 22 крст и у сваком његовом углу, где је сад оцило, по једну звезду. Такав је крст са звездама и под бројем 21 на новцу нешто већем. То је управо све што се може о крсту с оцилима напабирчити. Да је онај грб за Мојсија Петровића први пут за српског архијереја израђен с грбом на штиту о томе ја не сумњам, и држим поуздано да се неће наћи старији такав архиепископски печат са штитом. Исто тако бих рекао да је М. Орбини Србији као и другим државама њенога суседства грб крста с оцилима начинио, држећи се, може бити, којега од горе наведених аутетичних знака старине, с којима је он врло слободно и без икаквих обзира руковао. Интересно је, да крст у Дечанима и крст на деспотским новцима припадају породици Лазаревој, и да је М. Орбини Србији и Лазару дао крст с оцилима, само што је Лазару поред крста додао још и кринове. Та подударност, која може бити чак и са свим случајна, можда је сав доказ аутентичности који се томе грбу може приписати. Може се, готово, као извесно сматрати, да је М. Орбини први крст с оцилима нацртао *на штиту* и прогласио га као грб Србије, ако се тај знак пре баш и хералдички по ком другом начину употребљавао.

Најстарије објашњење оцила припада П. Ритеру. Као испод свакога другог, тако је он и испод грба Србије начинио четири латинска стиха. Да их препишемо:

Signa crucem, calybesque rubro fert Serblia campo
Pro cruce non paucos Serblia passa focos.
Nunc cruce prostrata, tamen ultro sustinet ictus;
Hinc fato et facto Servia dicta venit.

То значи:

На црвеном пољу Србија носи знаке крста и огњила;

За крст је она кроз не мале прошла огњеве.
Крст је сад пао, али ће снага и у напредак уздржати,
И овом речју и делом поменута ће Србија доћи.

Навешћемо и превод Жефаровићев примера ради како је он стихове Ритерове преводио. У њега стоји:

Крестъ, оцила Сербіи стодтъ написани.
ради креста къ отчествѣ многи пріатъ брани.
Нынѣ крестъ простертъ, паки оумъкадаютъ
такѡ дѣлѡм Сербію прако нарицаютъ.

Ови стихови као да потпуно посведочавају да се састављачи грба Србије нису на аутентичне споменике обраћали ни онолико колико смо ми ради веровати, већ да су грб Србије склапали по оној мисли која се о њој и њеној прошлости и садашњости могла имати у XVI или XVII веку. Што су познији писци, особито у нашем веку, писали о значењу грба, то не вреди ни да се спомиње на овом месту. Аутентичност, која му је, може бити недостајала по изворима, крст је с оцилима добио онда кад га је уједињена карловачко-београдска митрополија у Београду око 1720 примила за грб цркве српске, и кад је обновљеним животом, а нарочито Уставом од 1835, првим који је у тој форми дат српском народу, постао грб Кнежевине Србије. Једноме грбу, на послетку, више аутентичности и не треба.

* * *

С проглашењем Краљевине 22 Фебруара 1882 јавила се потреба да се грб промени и обновљеној Краљевини и нов краљевински грб да. То је учињено законом од 20 Јуна 1882. Ко је пажљиво читао ову расправу, видеће на каквим је основима склопљен нови грб. По хералдичком укусу нашега времена, а из основа које се доказују аутентичним споменицима израђени су сви саставни делови новога грба.

Из старе краљевске круне, која је сачувана на толиким новцима, изведена је нова сведена круна по форми садашњих краљевских круна. По старим аутентичним облицима двоглавнога орла узет је на нови грб двоглавни орао у полету, и спрам нашега времена узето је натуралистичко хералдично цртање. Кринови, хералдички знак, који се на нашим споменицима најраније јавља и на њима се до краја старога нашег државног живота виђа, узети су на нови грб и смештени су испод канци орлу. И М. Орбини и П. Ритер, кад су склапали грб Немањићског царства, дошли су на ове исте саставне делове, и ако њихов нацрт одступа од онога облика који нам права старина у својим аутентичним облицима предаје. Како се Краљевина Србија развила из Кнежевине Србије, то је државни грб Кнежевине стављен на прси орлу, и задржан је плашт којим се све новије државе у Европи служе и који је већ на грбу Кнежевине Србије усвојен. Тако је на новом краљевинском грбу хералдичким начином представљен постанак обновљене Краљевине.

ОДЛОМЦИ

из

ИСТОРИЈЕ БЕОГРАДА.

БЕОГРАД

од

1689 до 1717 год.

Продужење

(:Види Годишњицу v. 1883 год. стр. 165—187:)

Београд је остао у власти Немаца силом 2 године и неколико дана, па је прешао опет у турске руке.

У догађајима који су се збили у време од кад Немци добише, па и изгубише Београд, имали су Срби толиког удела, да вреди ове догађаје бар у опште и макар само укратко пређи и провидети.

Ово ваља учинити и зато што је врло вероватно, што је, као што ће сами догађаји показати, готово извесно, да су Немци изгубили Београд овако брзо само зато, што не умеше а и не хтеше да оцене, како ваља и колико је вредило, помоћи и услуге које су чинили тада Срби немачкој војсци; а и зато, што су се ови догађаји збивали у Србији и на српској земљи.

Наскоро по паду Београда 6 Септ. нов. 27 Авгус. ст. 1688 г. били су у власти немачке војске још и млоги други

градови. Херцог Летришки и генерал Ветерани освојили су: Карансебеш, Липе и Лугош; Маркграф Лудвиг Баденски: Костајницу, Дубицу, Брод и Градишку. Зворник се беше предао, а Шабац, Смедерево, Голубац и друге градиће на Дунаву, Турци су, готово, просто напуштали, повлачећи се Видину и Нишу. На крају 1688 г. предао се је Немцима и град Сигет и само се још држаху Кањижа, Варадин и Темишвар па и ове Немци беху опсели.

Ма да немачка војска беше у овој 1688 год. ванредно срећна, опет није могла још те године и одма по заузећу Београда да продире даље кроз Србију, и да Турке гони.

Јеген Паша оступивши од Београда запалио је и напустио и Смедерево, али су ово Немци ускоро оправили и посели, и одавде су се спустили још до Пожаревца, кад се је оно Јеген са нешто прибране своје војске био упутио долином Мораве на Дунав ка Дубравици палећи и пустошећи долину Мораве, да не би Немци нашли у њој хране и других потреба!

На другој страни Мораве, на њеној левој обали, допрли су Немци до Јагодине опет у цељи да сачувају земљу од турског пустошења, а главна им војска беше под командом Пиколоминијевом на Сави а нешто на Дунаву као посада по градићима.

У ово време вођени су у Бечу преговори о миру између Немачке и Турске. Они турски посланици, што су били дошли у Београд одмах по његовом паду и јавили се принцу баварском Максимилијану Еманујилу, провели су сву зиму 1688—9 год. у Бечу бавећи се овим послом. Немачка је тражила за себе: сву Угарску, Славонију, Хрватску, Босну, Србију, Бугарску и Ердељ, а Влашка и Молдавија да буду слободне. Овом немачком захтеву беше се придружила Венеција тражећи: Негропонту, Малвасију и Дулциń; и краљ пољски, иштући: Камениц, целу Украјину, Подолију и Бесарабију све до Крима; даље још прогонство Та-

тара у Азију и слободу хришћанске вере у целој турској царевини. Турској је било ово много те зато на послетку од овог преговарања не беше ништа.

Но не беше опет ово узрок застоја немачке војске. Баш у то време по срећи по Турке, беху наступили неки неспоразуми између Немачке и Француске. Французи беху већ почели упадати у немачке провинције, и ова је била приморана да тргне војску са Дунава и да ју шаље на Рајну и на друге стране царевине, где беше опасност у то доба, јер се Турска још не беше прибрала, да би задавала Немачкој буд какву озбиљну бригу.

Са главном масом немачке војске отишао је против Француза херцог Лотришки, најстарији до сада командант, међу командантима војске на Дунаву. За њим је отишао са својом војском и принц баварски Максимилијан Еманујило у своју земљу, јер и она тада беше у опасности. Остао је код дунавске војске спрам Турака Маркграф Лудвиг Баденски, и он јој буде одређен за главног команданта.

И ово удаљавање немачке војске са Дунава беше прави узрок што Немци не продужише рат с Турцима одмах по паду Београда, већ осташе на миру чак до на лето 1689 год.

Па ко зна, да ли би Немци и тада штогод отпочели, да их Турци нису на то, тако рећи, нагнали, јер они — Турци — употребише овај застој немачке војске на то, да се приберу и да уреде и саставе нову војску; а кад су ово урадили, кренули су се кроз Србију и то: једни, правце на Београд, а други преко *Видина*, наше *Крајне* и *Фетислама* у Угарску.

Овако наморани, и Немци се сад стану спремати да продуже рат. Но немајући за ово довољно своје војске, они привољевају Србе, да се уз њих с Турцима бију.

Маркграф је дошао к' својој војсци у *Београд* Јуна месеца 1689, и ту је тада застао само две коњичке реги-

менте немачке војске. Зато је одмах позвао ту и сву ону немачку војску што је била размештена долином Саве, а и неке делове оне војске, што је била у Ердељу.

С овом војском кренуо се је Маркграф к' *Јагодини* где је имао већ 2 пешачка батаљиона и 5 регимената коњаника, а хитао је, јер му беше јављено: да су се Турци кренули из Ниша и да иду правце Београду, и стигао је 17 нов. 7 ст. Јуна у *Хасан-Пашину Паланку*. Овде се Маркграф предомисли, и не хтедне ићи у Јагодину, већ повуче туна, к' себи, и ону своју војску из Јагодине.

Поједини команданти већ су, као што је поменуто, уговарали и дошаптавали се са Србима, да и они устану на Турке, а Маркграф сад изда овде у *Хасан-Пашиној Паланци*, јавну прокламацију на цео српски народ, с којом га позива да се на Турке диже и његовој војсци придружују обећавајући му за то слободу и благостање. Срби, жудни слободе, и верујући у оно што им се обећава, врвили су к' Немцима тако, да је Маркграф још одавде, из *Паланке*, где није остао на пун месец дана, писао своме цару и хвалио му се: како се многи *храбри Србин, с' оружјем у руци* придружује његовој војсци, и како се нада да ће их имати у скоро још много и много.

Уз ове Србе, борце, долазили су и млоги, кои нису били за ратну службу способни. Маркграф је ове пребацивао прêко, те с њима, како он каже, насељавао Славонију, која је и тако била опустила.

Овде је сазнао Маракграф да се Турци појављују на *Крушевцу*, и да су ту прешли већ и Мораву; побоји се да га ови Турци не одсеку од Београда и за то напусти 12/2 Јула *Хасан-Пашину Паланку* и врати се у *Коларе* и ту распореди своју војску.

Срби су се међу тим искупљали око Маркграфа у све већој и већој маси. За кратко време Маркграф их је имао толико, да је могао, које од оних који су били пе-

шаци, које пак од оних који су били на коњу и које су Немци звали *хајдуцима* или *српским хусарима*, одредити многе као посаду Београда и осталих градића и замака на Дунаву а и за ону аду на Дунаву што се зове „*Острово*“.

Обезбедивши овако своју позадност и не бојећи се више за Београд, Маркграф се је, и ако није имао своје немачке војске више него 10000, док је на њега ишло око 40000 Турака, пошто су му Срби непрестано придолазили, кренуо опет напред с планом, да пређе Мораву негде у близини *Пожаревца* и стигао је 23/13 Јула (1689) у *Осипаоницу*(?) (:Lipponitza an der Jessova; на другом месту Sipponitza). Овде опет Маркграф сазна од неких заробљеника: да они Турци, што су прешли Мораву код *Крушевца*, броје око 13000 људи; да их предводи сам сераскер и да у њој има којекаквих 10 паша; да су пехоту и артилерију оставили на Морави, а само коњаници да се брзо крећу напред и да хитају правце у *Београд*. Маркграфа ово забрине, јер је сву храну за војску добијао само из *Београда*, и с тога се истог вечера врати са војском натраг, хотећи да исте ноћи дође опет у *Коларе*. Но ово не узмогне које због умора војске, које због непрестане кише, блата и покварених путова, али дође те ноћи до села *Липа*.

Ту се Маркграф предомисли, и сутрадан не оде у *Коларе*, већ пошље у *Београд* још једну своју регименту пешака и нареди да се у будуће тамо искупљају српски драговољци, пешаци и хајдуци из околине Београда, да Београд бране и чувају. Тако исто пошље и у *Смедерево* око 400 својих мушкетира и *600 Срба*, па се опет крене са остатком своје војске напред, јер знађаше да се и друга колона Турака креће цариградским путем, која такође хоће Београду, и пређе Мораву близу *Пожаревца* 3 Августа (нов.) 24 Јула (ст.) и ту се утврди.

Одавде је послао Маркграф напред, *неколико стотина српских драговољаца* и *српских хајдука* да заузму

и поседну градић *Манасију* (Ressava), па се за њима крене и он 12/2 Августа, и прешавши *Грабовац*, дође 18/8 на спрам *Манасије*, а 20/10 Августа на *Краљево Поље*, близу садање наше *Ћуприје*.

Овде сазна Маркграф, да су они турски коњаници, што су из Крушевца пошли на Београд, дошли до градића *Авале*, па да су, сигурно узнемиривани *српским устаницима*, вратили се одавде натраг у *Крушевац*. Ал и место њих, угледа сада Маркграф према себи велику турску силу од 40000 људи под командом Рецеп — Паше, који беху закрилили јагодинска брда, *Јагодину* саму и раван око ње и који надираху даље у напред на *Хасан-Пашину Паланку*.

Маркграф се сад опет побоји, да га ова војска не одсече од Београда и Смедерева, па се зато и он врати брже боље натраг у намери да Турке где год. на згодном месту пресретне и заустави, и стигне 26/16 Августа у *Грабовац*. Овде начини 28/18 Августа, према селу *Тушијави* (Tuschiava) које је било на левој обали Мораве, подаље од ове реке и између Мораве и Лепенице, *понтонски мост*, пређе *Мораву*, и ту 29/19 и 30/20 Августа и то: првога дана у равнини између *Лепенице и Мораве* у околини села *Тушијаве*, а другог дана прешавши *Лепеницу*, тако потуче Турке, да су ови оставили на бојишту 3000 мртвих, 100 топова и 3 мерзера, па напустили одмах и свој логор у *Баточини* са млогим пртљагом и млогом храном и побегли к *Нишу*.

Немци су имали у овој борби нешто мало више од 17000 својих људи а остало су им били све *сами Срби драговољци пешаци* и *коњаници*, и изгубили су 400, које погинулих, које рањених војника; 11 погинулих и 4 рањена официра.

Маркграф нарочито напомиње у своме рапорту, који је послао цару о овој битци, *храброст и јунаштво Срба*.

Срби су нарочито другог дана, кад је требало напасти и освојити други турски положај, који је био на висовима на другој страни *Лепенице*, пошто су ову реку прешли, обилазећи Турке храбро и постојано с десног њиховог бока, учинили, те су Турци напустили ове своје положаје а за тим и сам свој логор у *Баточини* пре него што се је и дошло до главног судара; а кад је одмах за тим наступила ноћ, те Немци, невични пределу, не могаху Турке даље терати, Срби су их гонили даље, и по ноћи многе потукли, многе заробили и отели им још и оне топове што су их били собом повукли.

Одлично и храбро владање *Срба* у овој борби побудило је *Маркграфа*, те је одавде из Баточине понова *разаслао своје прокламације на цео српски народ у Србији, па и на Србе у Босни и Албанесце и Србе у Албанији*, позивајући их да се дижу на Турке и да пристају уз његову војску.

И они Турци што су били у Крушевцу и на Морави код Крушевца, кад су чули за пораз ове турске војске, напустили су и Крушевац и Мораву и живо, су одступили к Нишу. Маркграф је сад слао неке делове своје војске ка Крушевцу, али не да Турке гоне, јер је за ово било већ доцне, него да онај мост, по коме су Турци прелазили Мораву, поруше и спале.

Немачка је војска остала подуже у *Баточини*, чекајући да јој дођу из Београда профијантска кола и храна, јер је с' овом тако била оскудна да управо не би имала чиме да се храни да није потукла турску војску и отела јој млогу храну коју је ова у *Баточини* била спремила.

Тек 11/1 Септембра (1689), пошто су стигли, профијантски возови и храна, пошао је Маркграф за Турцима и дошао је у *Јагодину*, пошто се је доста намучио оправљајући пут који иде преко брда. У *Јагодини* је опет остала немачка војска неколико дана док није начињен мост на

Морави код садање наше варошн Ћуприје, и док овај није утврђен са мостовим опкопима на обема обалама реке.

Бавећи се у *Јагодини*, Маркграф се је и одавде опет хвалио цару у својим рапортима: како му *храбри Срби* помажу; како на све стране устају, и како су освојили већ сами собом, два градића и то: *Козник* и *Маглич* у горњем делу *сраске* (западне) *Мораве* у пределу спрам *Новог Пазара*, које је он оставио њима самима да их поседну и чувају, да бних овако охрабрио и одушевио да се и даље против Турака дижу.

Из *Јагодине* кренуо се је Маркграф 16/6 Септембра и тога је дана прешао *Мораву*; 17/7 био је у *Параћину*; 19/9 у *Ражњу*; 21/11 у *Алексинцу* и 22/12 до на једну миљу близу *Ниша*. Тада су Турци били само за пола сата пред немачком војском у својим утврђеним положајима на реци, коју су они записали да се зове Alt, и да се улива у Нишаву.

23/13 Септембра (1689) наишао је Маркграф на ову турску војску пошто је прешао један поток, баш на месту, где се свршава брежни теснац и отвара широка равница. Турска се војска наслањаше десним крилом на високо једно узвишење а левим на *Нишаву*.

Маркграф је и овде одмах сутрадан 24/14 Септембра напао на Турке и потукао их тако грозно, да је око 10000 њих које погинуло које у *Нишави*, која беше придошла и велика, подавило се. Отео им је 30 топова, млогу храну, млого барјака и с овима и барјак сераскеров, изгубивши при овоме око 300 које рањених које погинулих својих војника.

И у овој битци *Срби* су се тако храбро владали да их Маркграф и овде хвали. Он у својим извештајима нарочито напомиње *храброст и предузимљивост Срба при изненадном обилажењу турског десног крила што је и про-*

извело у Турака забуну и страх а за тим пораз и дивље бегство.

Овако поражени и уништени Турци бегали су у нереду и безобзирце право *Пироту* и не обзирући се на *Ниш*, који тада и не беше утврђен, и немачка војска ушла је у њега сутрадан 25/15 Септембра (1689), посела га и опљачкала (!)

За Турцима упућен је био генерал Пиколоминије са *Србима* и нешто Немаца, и он их је гонио до *Пирота*, али у Пироту не застане ни једног турског војника, јер су ови бежали и даље к Софији, оставивши и град и варош *Пирот* не дарнуте и не повређене. (:Овако по извештајима Маркграфљевовим. Пиколомини опет, у своме рапорту који је 21|11 Октобра 1689 писао цару из Приштине, каже: да је нашао градић Пирот у добром стању, а за варош вели: да је била лепа, по турском начину озидана и богата, но да ју је он нашао у пламену и неке њене делове у пепелу:)

Пиколомини остави у *Пироту Србе* као посаду градску да на Турке мотре и пазе, а он се врати главној немачкој војсци у Ниш.

Мимо ових сукоба и бораба између немачке и турске војске на главној линији *Београд-Ниш*, сукобљавале су се друге њихове војске у исто време још на двема другим странама на српском земљишту.

То је било на доњем Дунаву и на Дрини.

На Дунаву искупљао је турску војску на *Видину*, мађарски незадовољник Текелија, који је прешао у Турке и с' њима се борио против Немаца, хотећи да одвоји угарску од Немачке па да јој он буде владар.

Текелија је надирао из *Видина* на *Фетислам* (:Fethi slam, Vitislavia, Gladova — Кладово — и на другом месту

Fetislau, oder Novi-grad) јер му је било згодно да овде пређе Дунав па да продире даље у Угарску, и да иде поседнутим турским градовима, *Темишвару* и *Петроварадину* у помоћ.

У Фетисламу били су тада као посада градска *само Срби* и нешто мало *Мађара* под командом неколицине немачких официра. Маркграф није слао у овај град немачку војску, јер му је било жао, као што у својим рапортима каже, да излаже опасности своје немачке војнике, трпајући их у овако забачен и усамљен буџак па га је тако оставио готово само обрани *Срба* драговољаца, којих је било до на 1000 људи, са нешто мало Мађара.

Текелија је опколио ове и опсео *Фетислам* са 10000 својих војника које Турака које Мађара 24/14 Јуна и тукао са неколико великих и 6 мањих топова пуних 12 дана. Посада градска бранила се је упорно и храбро, али се је на послетку морала 6 Августа (нов.) 26 Јуна (ст) 1689. да преда.

У ово је време било спремно у *Оршави* до 4000 српских драговољаца, пешака и хајдука на коњу, подељених у 12 компанија, као помоћ Фетисламу, ал ови не могоше му прићи ни водом директно, ни сувим, обилазећи, јер су Турци били посели Дунав са једно 60—70 својих шајака и лађа, а планином на десној обали Дунава и обилазећи поиздаље, било је тешко а и немогуће готово, кретати се.

На Дрини су се искупљали Турци да опседну и бију *Зворник*. Њега је тада бранило 150 Немаца и *600 Срба* а нападао га је некакав Топал-Паша Мухамед, Сорнапа Паша и Мохамед Ћеменкеш Паша, са толико млого турске силе да им се је *Зворник* 1 Августа (нов) 22 Јула (ст) 1689 морао да преда под условом, да се посада пусти и отпрати у *Шабац*; што је и учињено.

Маркграф је хтео и овоме граду да помогне па је зато наредио, да се из *Брода* и *Костајнице* напада на Турке. Тада је истина граф Драшковић потукао Мустафа Пашу на равни *Зеринској* (Zerinon); убио му је око 2000 војника и самог пашу са још два бега заробио, али то не поможе непосредно и ни мало *Зворнику*.

За немачку војску био је од већег значаја пад *Фетислама* него пад *Зворника*, и зато Маркграф, пошто је потукао Турке пред *Нишем* и узео *Ниш*, науми да пође на *Фетислам* противу турске војске у српској *Крајини* те да тако спречи продирање Турака у Угарску и да не дођу опседнутим градовима у помоћ.

Али се је Маркграфу чинило да је сад баш згодно, да Немачка војска продире и јужно од *Ниша* у Турску; да избије ако узмогне чак на море и да одсече од Турске *Босну* и *Ерцеговину* па после да и ове провинције осваја и Турке у њима бије.

Зато подели сад своју војску у два дела, па с' једном пође он лично против *Видина* и *Фетислама*, а другу остави у Нишу под командом генерала Пиколоминија, упутивши га, да се креће на *Прокупље* и *Приштину* и даље.

Не зна се тачно колико је српске војске било сад у оној војсци коју је Маракграф собом повео, али се зна, да их је само под Пиколоминијем било 3000 људи које пешака које коњаника — хајдука — подељених у 10 компанија.

Пиколомоније се је вратио из *Пирота* 3 Октобра (нов.) 23 Септ. (ст). и одмах је почео да *утврђује Ниш*. За његово наоружање употребио је оних 30 топова што су их Немци отели од Турака у бој пред Нишем.

Маркграф се је кренуо из *Ниша* 6 Октобра (нов.) 26 Септембра (ст) за *Видин* и *Фетислам*.

Турци су сазнали, још док је Маркграф био на путу, да се он на њих креће, и зато су напустили *Фетислам* и повукли се у *Видин*. Текелија није хтео ни у *Видину* да сачека Маркграфа него је нашао згодан изговор и повукао се је са млогим својим Мађарима у *Никопољ*.

У *Видину* је било тада око 10000 војника и то: 4000 коњаника, 2000 јаничара, 3000 Арнаута, нешто Мађара и *оно Срба*, које је Текелија *заробио на Фетисламу*.

Већи део ове војске чекао је Маркграфа у пољским утврђењима ван града под *Видином*, и Маркграф је напао на ову 14/4 Септембра 1689 и потукао ју. Главни заповедник Турске војске, паша силистриски, протукао се је са неким делом своје војске још за време боја кроз немачку војску и одјурио је у *Никопољ*. Други делови турске војске бегали су у град и у варош. Немци су јурили за њима узастопце, измешали се с некима од њих и с њима заједно продрли у варош, и ту исекли све који не умакоше у град, или се не докопаше турске дунавске флотиле.

Сутрадан 15/5 Септембра отпочели су Немци да нападају на сами *град Видин*. 16/6 Септембра била им је готова једна батерија од 16 дванајстофунтовних топова, с којима су 17/7 почели да пуцају на град. Они *Срби*, што су били *заробљени на Фетисламу* и Арнаути, који су били у Турској војсци, па су од Срба знали за прокламације Марграфове, које им обећавају слободу, не хтеше сад бранити град, те командант града буде приморан, да се с' градом заједно преда. Турска посада града од две хиљаде људи, са женама и децом, пуштена је, по погодби, у Никопољ.

Одмах је *Видин* оправљен у колико је при освајању био порушен, и поседнут заједно са градићем *Флорентином*, са половином једне регименте.

Белграчик је предат *Србима* да га чувају. Њих је било до 1000 људи које пешака које хајдука на коњма. Командант им је био неки *Стева Продан* (?) (Steta Brodan), коме је, по његовој молби, допуштено да поред обране града може испадати према *Никопољу* и *Софији*, и притом да заклања нишку Пиколомонијеву војску.

Маркграф је послао сад у *Ниш*, још две регименте коњаника и једну регименту пешака за ојачање оне војске, која јужно од Ниша војује, премда је ова војска сад, по извештајима Маркграфовим била знатно увећана и ојачана *новим и непрестаним придоласком*, како сам Маркграф каже, *храбрих и опробаних већ Срба*.

Зима је била већ у велико настала. и Маркграф је сад хтео, да обустави за ову годину даље ратовање. Зато остави у Видину нужну посаду, а он се са остатком своје војске повуче у Фетислам где стигне 25/15 Октобра 1689 год. И Фетислам је одмах оправљен, но само у толико колико је требало, да би неки делови војске могли у њему да презиме.

Намера је Маркграфова била да из *Фетислама* пређе у *Влашку* да тамо презими, јер предео Крајине беху Турци опустели, те немаше у њему хране ни за људе ни за стоку.

Она друга немачка војска што је с' Пиколоминијем остала у Нишу, оставила је туда малу посаду, а она се је кренула на *Прокупље*, и заузела и ово а и градић *Лесковац* (Kastell Lescovacz).

Прокупље је било тада ограђено ровом и оградом, и Пиколоминије је подигао у њему сад велике магацине за храну.

14/4 Октобра кренула се ова Пиколоминијева војска даље за *Приштину*.

У Приштини, поред Срба, били су устали на Турке и Арнаути. Њих је било овде око 5000 људи и они одмах

пристану уз немачку војску, и закуну се да ће бити верни немачком цару.

Готово цео косовски предео били су напустили како Турци тако и они Арнаути што су се са Турцима држали, те сад зато Пиколоминије похита да се докопа *пута Уранije* (Strasse von Uranie)[1] и *Скопља*, а пре овога још и града *Качаника* који Скопље заклања, а за тим да надире даље на *Солун*.

Остало је у позадности Пиколоминијевој нешто мало Турака у градићу *Ново Брдо (Novibardo)* и у *Swezay* (Звечан?) код *Митровице*, али Пиколоминије ове опколи са нешто своје војске, а с' главном војском крене се из *Приштине*, пошто је ову, колико је требало, утврдио, па и у њој подигао магацине за храну, 23|13 Октобра на Качаник.

У *Качанику* било је тада као посада до 150 Турака и ови напусте град и уклоне се и не упуштајући се у борбу.

Кад је Пиколоминије пошао из *Качаника* на Скопље, сусрео је на путу јако оделење Турака, које је ишло Качанику у помоћ; но он је ово по јакој и упорној борби, разбио и растерао, и тако продр'о и дошао под *Скопље*.

Пиколоминије говори о теснацу качаничком, да је 8 сати дуг, дивљ и страхота тегобан, и мисли да Ханибалу није било теже прелазити преко Алпа, кад је у Италију продирао.

У *Скопљу* је владала у ово време чума (куга), и Махмуд Паша чекао је на Немце и њихову војску на 2 сата пред Скопљем са војском у којој је било до 6000 Турака. Прво је избила пред *Скопље* 25|15 Октобра немачка претходница са 600 драгонера и 200 кирасира, а за овом је сутрадан 26|16 приспео и Пиколомоније са главном својом

---

[1] На једној карти косовског предела која расветљује кретања Пиколоминијеве војске, забележено је: Uragniska Clissura.

силом, коју је разместио на реци *Липенцу* (*Lipenac*). Немци одмах отпочну пуцати на Турке из 10 својих топова, а Турци у след овог напусте и своје положаје и варош а и градић *Скопље*, и повуку се далеко иза овога.

Ту сад стигне Пиколоминију вест, да Маркграф обуставља даље ратовање за ову годину, и да се је почео са својом војском повлачити.

Пиколоминију се учини да и њему не остаје сад ништа друго, него да се и он повлачи. Али му је жао било оставити Турцима Скопље, за које он сам вели да је велико као Праг; да је лепо, како га он није до сад видео; да има дивне џамије од самог мермера и порфира чијој би се лепоти и у самом Риму дивили; да има прекрасне баште и лепа забавна места, и зато уђе у *Скопље* те покупи сву храну и што је још бољега у њему било, па га запали и сагоре и за тим се врати у *Качаник*.

Интересно је и лепо илуструје ратоводство ондашњег доба као и опште тадање стање, како је Пиколоминије правдао овај свој поступак. „Кад нисам могао да очувам Скопље за себе, — вели он у своме рапорту који је 31/21 Октобра из *Качаника* цару послао, — за што да га остављам непријатељу; а осим овога морао сам ово да учиним и зато да би овим заплашио овдашње варварске народе и показао им како је страшно оружје наше војске“. О самом начину извршења, он каже даље у истом своме рапорту ово: „По свима крајевима вароши били су размештени људи са запаљеним буктињама у руци, и кад сам ја са три топовска пуцња дао знак да се пали, потамнило је 26|16 Октобра сунце од дима над Скопљем што је трајало чак и сутрадан 27|17 Октобра (1689). Ја сам тада стајао, као оно Домицијан на једном брегу у близини и уз свирку музике, премда не без бола у души, гледао како пламен прождире ову лепу варош, али шта ћу кад су исте таке судбине била и нека бечка подграђа.“

Из Качаника упути Пикломиније херцога холштајниског у брда, са 2 регименте да на Турке пази, а он се врати с' осталом војском 3 Новем. нов. 24 Октобр. ст. 1689 год на *Косово* и стигне у *Приштину* 6 Новем. 27 Октобр., где га дочека и поздрави *патријарах Арсеније Чарнојевић*.

Пикломиније оставио је овде у *Приштини* сву пехоту, а он се крене са коњицом у *Lipari* (?) где се је био искупио народ из косовског предела, да се понова и сав изјасни да пристаје уз немачку војску, и ту се овој придружи још 6000 Арнаута.

На овоме путу у месту *Pani* стигла је Пикломинију вест да су Срби од посаде пиротске грозно пострадали од Турака на *Драгоману*. У Драгоману се је искупљала нека турска војска. Командант Пирота крене се против ове и растера је 29/19 Октобра. Растерани Турци међу тим се опет искупе и изненадно нападну на Србе у Драгоману и ту их, тако рећи сатру. Ту је погинуо и командант пиротски а 3 официра и 524 Срба ту су које изгинули, које одведени у ропство.

Пикломиније се побоји сад за *Пирот* а и за *Ниш* те брже боље пошље нека одељења војске за поткрепљење *Ниша*. Турци опет у *Драгоману* нити су мислили на *Пирот* ни на *Ниш*, те тако на тој страни остане све мирно.

И *Ново Брдо* беше се међу тим предало безусловно оној војсци што га је била блокирала и чувала, али се сад сазна да има Турака још у градићима *Panza* и *Riveri*[1] зато Пикломиније упути против њих генерала Штрасера са нужним бројем војске. Ови се градови убрзо предаду Немцима и то први одмах, како је био опкољен и на предају позван, а други по издражаном бомбардању.

---

[1] На поменутој већ карти стоји забележено: *Novivaros* ор. *Riverie*, а *Panza* је уцртана у пределу између Плевља, Препоља, Нове Вароши и Милешева,

Генерал Пиколоминије вратио се је у *Приштину*. Он се је још на путу у своме повратку из Скопља осећао слаб. Но у Приштини се сад сасвим поболе, и од тога 9 Новем. нов. 30 Октобра ст. 1689 год. умре.

На место његово буде наименован за команданта ове војске генерал Ветерани; али како овај беше слаб од ране коју је добио од пушке у главу при нападу на Видин и бављаше се још у Мађарској, прими за време команду над овом војском херцог Холштајин.

По одступу Махмуда Паше са *Скопља* Турци су се опет искупљали у *Штипљу*. Тамо је био и овај Махмуд Паша скопљански и Ахмед Паша софиски и имали су искупљени до 6000 људи које Турака које Арнаута.

Херцог Холштајин кренуо се је против ових Турака са немачком војском, са много Срба и са Арнаутима и стигао је у *Штипље* 27/17 Новембра. Ту је одмах напао на Турке у утврђеним њиховим положајима и потукао их, премда са доста муке, јер су се Турци одважно бранили. Турци су изгубили у овом боју око 1000 људи а Немци су добили ту богат плен.

Сад су стигла овој војци и она немачка поткрепљења из *Ниша*, која јој је Маркграф упутио из *Видина*, премда она беше јако ојачана и са Србима кои јој још непрестано придолажаху. Херцог Холштајин могао је због тога сад наредити, да једно одељење Срба с' нешто мало Немаца оде под командом хановеранског принца Карла у Призрен да заузме и поседне ово место.

Дозна се међутим да Махмуд Паша опет искупља неку нову турску војску. Овога пута у Љуми (:Luma:). Принц Карло Хановерански крене се 2 Декем. нов. 22 Новем. ст. против ове војске али с њоме не дође ни до каквог сукоба јер Махмуд Паша одступи без борбе испред немачке војске и *српских драговољаца* још док му се ови приближаваху.

Ратна срећа која је овако повољно пратила немачку војску и Србе који јој помагаху у оба правца у која је до сада продирала и свуда побеђивала, почела је после ових догађаја да ју изневерава и напушта.

Томе има много узрока за које је крива можда и судбина, али су богме криви доста и много и сами Немци.

Пиколомини беше ванредан човек, изврстан војник и способан и храбар генерал. У његовој војсци, док он беше жив, био је најстрожи ред. Њу су снабдевали и храном и новцем Срби и обитаоци поседнутих земаља, али то давање беше вршено са таком штедњом да грађани ово и не осећаше. И народ је волео ту немачку војску; он је сматрао и предусретао немачке војнике као своје пријатеље, а они то и заслуживаше, јер је ова војска била дисциплинована, пуна духа војничког, пуна такта и смотрености на спрам грађана српских.

И патријарх беше одушевљен према немачкој војсци; а како и да неће, кад они ношаху по прокламацијама Маркграфовим *српскоме народу слободу и нов живот*.

Али Пиколоминије се, као што је већ забележено, разболе и напрасно умре. На скоро за њим умре 8 Декембра (нов) 27 Новем. (ст.) 1689 и патријарх Клемента. А они оба беху људи на које је свет гледао с' топлим очима и у њих имао велику веру.

Херцог Халштајин, који је заменио генерала Пиколомонија за време док не дође генерал Ветерани, био је надут аристократа, горд и суров човек, који је мислио да известан положај доноси собом и памет која је за њ нужна и слабо се је бринуо о војсци; он није пазио ни на официре а ни на команданте јој; и војска немачка постане под њиме: непослушна, необуздана, своје-вољна и деморалисана. Она је почела више да гази и да тлачи него што је до сад помагала и спасавала. Давања народна излишно су се увећавала до раскоши. Што се је

до сад искало и добијало добровољно, сад се је изнуђавало; у војсци оживи дух грамжљивости који пређе у јавну и прâву пљачку. И старешине војничке све ово гледаше и трпеше.

Ово озлоједи *Србе* и хришћане у опште, па и саме *српске драговољце* кои беху као војска уз немачку војску, и немачка војска постане за све њих зло, које беше равно оном, што се разумеваше, кад се каже: *Турчин.*

И мало је било што је војска немачка била сад овака; него су и официри, па и виши команданти почели у великој мери, ово стање да потпомажу.

Један од виших немачких команданата, генерал Штрасер, почне први, да поступа са Арнаутима нечовечно, неразложно и сурово. Због маленкости неке, дао је једном стрељати једног Арнаутина; скоро за овим, у другој једној прилици, изгрдио је бешчасно једног старешину и угледног вођу Арнаута, па га хтеде, због његове умесне примедбе, која се је тицала целисходног распореда војске за бој, лично да убије, но промаши и само га рани из пиштоља у једну руку.

Принц хановенарски, кад је оно растерао Махмуда Пашу из *Љуме*, дао је, само за то, што му се је учинило, да околни Арнаути симпатишу са Турцима целу околину насилно разоружати.

У војсци се више него игде угледају млађи на старије, те какви беху ови виши и највиши команданти, посташе у брзо такви и сви остали официри немачки.

Ово учини те Арнаути, у скоро, изгубе вољу да буду и даље помагачи и савезници Немаца. Они су сад само вребали и ишчекивали згодну прилику, па да јавно пређу опет на турску страну

Народи и кад нису способни да сами собом управљају, нису неразумни, да не виде, кад се с њима неразумно управља.

Још горе је било са *Србима*. Па и код њих, не њиховом кривицом већ кривицом Немаца и њихове неискрености.

Немци су продужили рат са Турцима на *српском земљишту*. Њих не беше ни пуних 18000, а према њима стајаху Турци са 40000 и више. Они су добијали кад кад по нешто својих рекрута као допуну своје војске, али и то беше олош за који је генерал Ветерани казао: да доводи *српски народ* изван себе, те ће *Срби* скоро опет претпостављати турски јарам овакој војсци, која тобоже хоће да помаже и да спасава. За цело, баш и ако су морали, Немци не би смели продужити овај рат с Турцима овако, да не присташе уза њих Срби; *да не беше у овоме више Срба него њих самих и да не водише рат у главноме Срби а Немци да им беху кадер, помоћници и вође.*

Срби су ово чинили, јер им је Маркграф, позивајући их два пут с' прокламацијом да се дижу на Турке и придружују његовој војски, *јавно обећавао слободу*. Жудња за слободом покретала је Србе, да онако живо следују позиву Маркграфа. Зато се је само и могао Маркграф, после не пуног једног месеца дана, похвалити цару: *како многи наоружани Срби у гомилама врве у његову војску*. Зато се је Маркграф могао после сваког боја, после сваке битке похвалити цару са *храбрим и опробаним Србима*. Зато и беше: да су *Срби* у сваком боју *превагивали*, те је превага и победа остајала на страни немачке војске.

Но после овога догодило се је нешто због чега су *Срби* почели *да подозревају и да сумњају*.

Уз остале Србе јавио се је Маркграфу и деспот српски *Ђурђе (:Ђорђе:) Бранковић* нудећи му до 30000 *српских војника* које' ће он лично довести и предводити.

Деспот *Ђорђе* је, пре него се је јавио Маркграфу, ишао у Беч цару и тражио је за ово од њега дозволу.

Цар му је ову дозволу дао. Цар га је чак у ово име обдарио дипломом деспота.

Кад се је деспот Ђорђе, јавио међ Србе, природно је било да су ови врвили само за њим. Маркграф је обећавао Србима слободу и Срби су мислили да се она почиње већ и да *остварује кад виде код себе и свога деспота.*

Но није тако мислио и Маркграф. Он је још док је био у логору у *Липама*, писао цару у Беч: „*како некакав деспот Бранковић, шиље по Србији млога писма, позивајући српски народ да се лати оружја пак њему похита; како се издаје за некаквог природног деспота Србије, Мизије, Бугарске, Тракије, Срема и свију земаља од Осека па чак до Цариграда и како би хтео над овим земљама да влада; како му је и један његов генерал (Хајслер) говорио о овом човеку и чинио га пажљивим на његов рад, јер сумња да овај деспот води и некакве тајне коресподенције са влашким господарем.*“ Маркграф завршује овај свој рапорт тиме: „*да деспота не познаје, да ништа о њему не зна, па да ништа неће ни да чини док не добије од цара упуте, како да се према њему влада.*“

На скоро за овим добио је Маркграф од цара одговор на ово и у одговору овом било је: „*да ће овај Бранковић бити по свој прилици онај Бранковић што је био у Бечу, у време, кад је тамо био господар влашки и кад беху ту и још неки посланици; па за то, нека Маркграф припази на њега, па ако устреба нека га под буд каквим изговором* ***примами*** *вешто к' себи, па ако буде нужно и* ***притвори;*** *признавајући у исто време: да је био код њега у Бечу некакав Бранковић и јављао му се је, и да му је он дао деспотску диплому и писмено овлашћење.*“

Ова дописивања између Маркграфа и цара била су непозната *Србима* све до доласка Маркграфовог у *Фетислам*; али су овде за ово сазнали јер је ту Маркграф

ухапсио деспота па одавде послао у хапс у *Оршаву* а после у *Сибињ (Херманштат)*.

О овоме уханшењу деспота Ђорђа писао је Маркграф цару 7 Нов. (нов.) 28 Окт. (ст) 1689 г. из Фетислама и јавио му: „*како је он онога Ђорђа Бранковића, о коме му је до сад чешће јављао, на послетку, с'* ***лепим обећањима вешто к себи примамио*** *па* ***ухапсио*** *и одавде послао у Оршаву одакле ће се оправити даље у хапс у Сибињ, јер је нашао да је он — деспот — злоупотребљавао диплому коју му је цар дао, издавајући се за правог деспота Србије, Илирије, Мизије, Босне и Срема, и хотећи ове провинције баш да успостави, па да им он буде прави и законити наследник и претенденат, а за ово га већ сматра и признаје и млоги народ, па и патријарх и свештенство, које има на народ велики уплив а међ којима има деспот млого привржeника;* ***а све ово могло би имати лоших и злих последица ако би се и даље трпило.***“

Вест о *ухапшењу деспота* морала је убрзо да пролети кроз све редове *српске војске*, која се је до сад упоредно са немачком војском онако храбро с' Турцима борила. Срби су морали из овог догађаја видети да су *преварени* у својим надама. Морали су замишљати, да ће обећавана Маркграфова слобода бити само *промена господара*. А ово је морало да упливише на њих чак и у том смислу, како ће се они у напредак да владају према Немцима. како према Турцима и како односно самих себе.

Свакојако, Маркграф је сад морао имати у место *одушевљених храбрих и опробаних Срба*, како их је он увек до сад у својим извештајима називао, *Србе*, у којих је дух *потресен* и *поколебан*; *Србе обмануте* и у њиховим надама и очекивањима *преварене*.

Војска је немачка огорчила против себе и *Србе* а и све друге хришћанске народе. Највиши команданти оту-

ђили су од себе своје савезнике и помагаче *Арнауте*, а сад и главнокомандајући отуђује и Србе и српску војску. Морало је сад због тога да буде стање немачке силе друкчије, него што је до сад непрестано било. Природно је опет, да ће и последице овога да буду друкчије.

Још је веће зло, што су се Турци, док се је нерасудним овим радом стварало у немачкој војсци овако стање, живо спремали на даљи отпор, и што су били паметни, да мисле и на освајање и повраћај онога, што су до сад били изгубили.

Маркграф је после овог и оваког стања прешао са оном својом војском, коју је имао у *Фетисламу*, оставивши ту најнужнију посаду, преко *Дунава у Влашку*, мислећи да ће тамо наћи хране и новаца за своју војску па да тамо презими. Али га Власи, видевши ваљда, како је прошао српски деспот, па нагађајући шта може предстојати и Србима, дочекају са непријатељским расположењима. Они не хтедну дати ништа. Војска немачка трпела је грозно и од времена и од оскудица и за то дође 6 Јануара 1690 (нов) 27 Декембра 1689 (ст) у *Букурешт* да заузећем влашке престонице, примора господара земље да јој помогне храном и новцем. Али и то буде узалуд. Власи су обећавали; чак су се везали уговором, па опет ништа нису дали; и војска немачка, на послетку, пошто је претрпела многе узалудне муке и напоре, крајњу оскудицу у храни, многе губитке у људма, које због глади, које због штрапаца и злог времена, врати се, једва са 8000 људи, у *Кронштат*.

Тако исто, ако не још и горе, прошла је и она друга немачка војска што је била у јужном делу Србије.

Тамо је почетком Декембра марширало на немачку војску 18000 турских војника. Они су се упутили на *Ка-*

чаник а у њему не беше тада више од 100 немачких мушкетира. Зато командант, Херцог Холштајин, упути тамо 1 Јануара 1690 (нов) 22 Декембра 1689 (ст) генерала Штрасера и принца Хановеранског са 900 коњаника, 400 Мађара и *1500 Срба и Арнаута*. Сутрадан пође за овом војском још нешто немачке војске као потпора. *Качаник* падне пре него му је Штрасер и близу дошао и Турци сусретну немачку војску у *теснацу качаничком*. Турци сад нападну на немачку војску, и разбију је. Прво су напали на десно крило у коме су били само *Срби* и ове су разбили и сатрли. Лево крило, у коме су били сами Арнаути, прешло је на страну Турака одмах како су Турци почели нападати на Србе. По поразу Срба, нападну Турци на центрум немачког положаја у коме су били Немци и Мађари, па и њих растроје убрзо, потуку и савршено смлаве и униште. Пуковник Штрасер и принц Хановерански Карло, остали су на бојишту мртви са много официра и војника које погинулих, које одведених у ропство. Немачки извештаји напомињу, да се је само 7 људи иза овог боја живих спасло.

Она немачка војска, што је ишла као потпора за овом потученом, стигла је на бојиште сутрадан 2 Јануара 1690 (нов) 23 Декем. 1689 (ст) и ту је тек разабрала за пораз и несрећу од прошлога дана. Она се је одмах почела да враћа натраг, а једно турско одељење од 1000 татара, пође за њом у потеру. По срећи, ово се је одељење успешно бранило прекодан под заклоном једног рита а преко ноћ је умакло даље к' Приштини нису га Турци даље гонили и узнемиривали.

Сазнавши за несрећу и пораз Штрасерове војске, Херцог Холштајин нареди: *да сва немачка војска, напусти све положаје које је до сад имала и држала па да отступа ка Нишу*. Ово се и изврши тако брзо, да оно одељење што је отступало са *качаничког теснаца*, чак ни у

Приштини није затекло ни једног немачког војника, и ако су ту били препуњени магацини храном, спремљеном за немачку војску. Тек у *Прокупљу* оставио је Херцог нешто мало војске и то *српских драговољаца* с' налогом, да *Прокупље* бране, па и то је било више ради тога, да би се заклањала немачка војска која је к *Нишу* са свију страна, *не одступала, него у највећем нереду бегала.*

Оној војсци, што је била као посада у *Призрену*, а која се је састојала из нешто мало Немаца, а у главном *из Срба*, било је наређено да отступа преко *Новог Пазара* најкраћим путем, право на *Београд*. Али су Турци напали на њу пре него што је ова заповест стигла, и разбили је. Нешто Немаца и Срба ту је пало и Немци су изгубили сав свој пртљаг, а остатак је срећно умакао и приспео у *Београд*.

У ово време хитао је к овој војсци њен прави командант генерал Ветерани. Он је разабрао у *Београду* да Херцог Холштајин хоће да напусти и *Ниш*, те му одмах из *Београда* припрети и поручи да ово нипошто не чини, а он сам, и ако још слаб од ране, пожури се и стигне у *Ниш* 9 Јануара 1690 (нов.) 30 Декембра 1689 г. (ст).

Генерал Ветерани био је изврстан војник и ванредан генерал. Човек од реда и ретке храбрости. У *Нишу* је генерал Ветерани имао времена, да искупи и уреди понова сву своју растројену војску; да успостави у њој ред и дисциплину; да научи и све команданте и све официре, вршити своју дужност, како ваља и да обнови онај дух војнички, који беше у овој војсци док јој бијаше жив, командант Пиколомини; јер Турци, и ако добише онако сјајну победу на *Качанику*, не беху још тако снажни, да Немце и даље узастопце гоне. Они су били задовољни, што су могли мирно поседати сва она места, које су Немци и Срби напустили.

Тек пошто је Ветерани своју војску уредио, почео се је кретати према Турцима, опет у јужном правцу, пошто

је на другој страни, *Белу Паланку* и *Пирот*, снабдео са јаком посадом.

Кад су трупе немачке дошле у *Прокупље*, онда су они *Срби*, кои су до сад *Прокупље* чували па и очували, померени даље у напред на теснац *Bilasargua (?)* (на другом месту (*Bielazargue (?)* према *Приштини* а три сата пред *Прокупљем*, као авангарда.

Турци су тада били са својом главном силом у *Приштини* и често су отуд надирали на *Прокупље* и нападали на *Србе* код *Bielazargue* и ове потискивали; али су их и *Срби* увек за тим сузбијали и сачували опет и *Прокупље* и своје положаје на *Bielazargue*.

Сад је Ветерани утврђивао *Прокупље* са пољским утврђењима и сам је лично показивао, како ће, користећи се палисадима, да се ограничи обим утврђеног положаја на најмању меру, па и опет да се цело *Прокупље* згодно и поуздано брани.

Она српска војска што је по заповести одступала са *Призрена* к *Београду*, добила је поодавна заповест, да се опет натраг враћа на старе своје положаје, и она је сад већ била на *Новом Пазару*. Једно српско одељење стајало је на *Студеницу* (Studenitz) те чувало и одржавало везу између *Јагодине* и *Новог Пазара*.

Код *Јагодине* направљена су тада код моста на Модави (где је сада наша варош Ћуприја:) нова мостова утврђења и поседнута су са војском, јер у *Јагодини* беху сад главни магацини хране, која се је вукла војсци у разним правцима народном вучом.

И ако су *Срби* чинили још увек све што је било могуће да не би немачка војска ни у чем трпела, опет је с транспортом хране, са народном вучом, ишло са натегом. Због овога је Ветерани наредио, те су испитане и прегледане, *Нишава и Морава*: да ли се могу угодити да буду

пловне па да се по њима довлачи храна за војску из *Јагодине* и *Смедерева* и на овоме се је почело и да ради.

Но још је увек задавао доста бриге генералу Ветерању и сами *Ниш*. Њега је почео да утврђује још Пиколомини са пољским утврђењима, али се је чинило генералу Ветеранију да то није довољно. Зато је заповедио шефу инжинира Перонију (Peroni) да му утврди *Ниш* по системи Рудера, како су грађени римски градови, те да му буде обим мален а одбрана опет снажна и јака. За ово су дали алате и радну снагу сељани из околине Ниша и сељани из околине Студеница, уз помоћ војника, у колико их је било у војсци, који су знали за ово нужне занате, и посао је овај добро напредовао.

Сад је било још више српских предстража у јаким оделењима на разним положајима и у разним правцима; неке даље а неке ближе. Неке су већ напомињате али међ свима њима беху сад у опште, најглавније: на *Bilasargua* или *Bielazargue*, *код Лесковца* (Leschkovoitz) и *Стрелица* на јужној страни; и на *Арапаши* (?) (Arapassa) и *Страгини*? (Stragina) на пиротским висовима.

Из ових својих положаја, *Срби* су често испадали и нападали на Турке у пределима које су ови држали.

Од свију испада ових, најзнатнији су: испад из *Студеница* према Херцеговини и по околини *Рожја* (Rosajo) и *Белог Поља*? (Belipolis); испад до испод *Пећи*, и испад из *Пирота* до *Перника* па чак и до *Бање* према *Софији*; и на послетку испад из *Видина* до *Кипровца* и до *Берковице*. У свима овим испадима *Срби* су задавали Турцима доста бриге, доста муке и страха; чинили су им млого штете и отимали им грдну стоку, коју су доводили и предавали немачкој војсци. Било је од овога, тада, толико стоке, да је је осим оне, што је употребљена на израну војске, било у довољној мери, за транспорт материјала за зидање нишког града па чак и за транспорте хране за војску.

У овоме и оваком усиљавању, немачка је војска још једном допрла до *Приштине* и до *Призрена*, али све то није помогло немакчој војсци за дуго и за млого. Преко лета 1690 год. имали су Турци на ногама и спремних 100000 својих војника; и кад су се Турци једном опет овако повратили, дошли к' себи и уредили, потисну немачке и српске војске са свих страна, и ми их видимо на *Видину* где су први пут били одбијени, а за тим у Угарској самој где су срећно продрли, а у Августу месецу и на самом *Нишу у Србији*.

Маркграф Баденски понова је био дошао у Србију. У то доба он је у *Јагодини*; ал не зато да стане на пут даљем продирању Турака у *Србију*, већ да покупи своју војску и води је у Угарску да њу од Турака брани. Он зове Ветеранија к' себи и овај се креће тамо остављајући у *Нишу* генерала Штаремберга да га са 3000 војника брани.

При поласку своме из *Ниша* Ветерани је оставио опет Србе у *Прокуљу*, са једно 40 немачких коњаника, да се ту с' Турцима боре и заклањају га при његовом одсупању. Пре овога, био је искупио у *Нишу* многе сеоске старешине, и, као што сам каже, *обмањивао их је да ће он да одступи само до Јагодине, да би се ту сајузио са осталом војском, а после да ће с' том новом војском доћи опет Нишу у помоћ*, да би их тако одржао што дуже у одушевлењу и склонио, да и даље држе поседнуте *Стрелац, Лесковац*, и *Прокуље*, и да ту спрече путове, начине засеке, и бране се.

Остављајући Ниш, Ветерани је дао посећи и покосити сву храну у далекој околини Ниша, јер још не беше дозрела па да Турци, кад ту дођу, не нађу ништа. Слабо је међу тим ко марио што ће у след овога остати без хране и обитаоци околине *Ниша*, чија је то храна била.

Ветерани се је улогорио у *Јагодини* а рад сигурности оставио је у *Параћину* до 100 коњаника на највишем једном

вису, а он је у *Јагодини* чекао даљу заповест Маркграфову који се међу тим беше повукао на ону страну Дунава, против Турака који су се већ били пробили кроз Ердељ.

Одмах је држан у *Јагодини* ратни савет и ту буде решено: да се *Ниш* остави самом себи, да се брани како зна и како може са оно 3000 људи и да се за ово јави генералу Штарембергу.

За овим Ветерани запали и сагоре мост на Морави па се са својом војском повуче у *Смедерево*.

Народ је српски, како сам генерал Ветерани каже, био у след овога јако поражен. Млого је света ишло тада и даље са немачком војском, хотећи селидбом у туђу земљу и неблагодарним напуштањем своје домовине да се спасе и уклони од гњева бесних Турака, и да и даље дели с' немачком војском своју срећу и несрећу. То беше знаменита сеоба *Срба* у Угарску, под Чарнојевићем, ове 1690 г. која се је продужавала постепено доцније у још неколико година.

Поводом овога стоји записано у нашим летописима ово.[1]

Изостакши же народъ во время рати, мало што спасен, но все сирва исечено, по том женски пол и деца поробиена ѿ Татаровъ предводителствующъ Махмет Бегъ Пекскомъ, котари во огорченїи срдца за своим домом и имѣнїемъ задал с Татари плѣнити, сѣчи и жечи нахне Калиандеанскіе, (рекомъ долно и горньо моложскіе, тетовскіе) Призренъ, Ѧлковицу, Печ, Плак Беелополъ, Квитрьи, Косово, Моравъ даже до Новаго-Пазара. Ведь бы сие земли опустѣл, цркви божіа попалиа, манастири Ограблени и разорени конечно, людіе изсечени быша, жени и ѿроча пороблени и горшее племеніе и разореніе било, неже ли во время царем

[1] Гласник XXXIV.

Мкрата и Плаѕита и ѕкарѡѡбраѕнаго Селима. Вышла тѹги и пагѹби било срьбскомѹ народѹ, нитко бы неѡсталъ. раѕке, аще ктѡ кесми ко глѹбинѹ пѹстинѹю вкрпаса или ѹшелъ к немецкѹю ѕемлю. Такокѡе раѕорение тогда било и ктѡмѹ небило ѡбноклениа к серскои ѕемли до днеоъ.

И напослетку за Арсенија Чарнојевића ово:

Сегѡ ради ѡтравленъ бистъ на ѡбѣде оѹ Гардиналъ віенскаго 20 ѡитом. 1705 лѣта. Токмо дка часа но ѡтрокъ жик билъ . . . и т. д. . . . . .

Многи опет други *Срби* при свој несрећи која их је сада снашла нису хтели да траже туђег огњишта и волели су да остану и даље у Србији и да бране своју домовину, предајући се у колико се је морало судбини и околностима времена, и ако за њих сам Ветерани каже: *да им неће бити лако, према ономе, колико су штете они до сад, као војска, починили турској војсци.*

Ниш је био већ у велико опседнут, и Турци којих је сад било ту до 60000 нуде 16/6 Августа 1690 Штаремберга на предају. Штаремберг је још горд и поносан па им одговара: да не зна турски, те се ни у какве преговоре не може да упушта! Турци сад почну бомбардати Ниш, а и приближавати му се са укопаним путевима, у чему су их руководили учени француски војени инжинири. Штаремберг испада срећно 18/8 Августа из града при чему млоге Турке потуче и укопане им путове поквари; али Турци то опет оправе и наново се граду приближавају; 26/16 Августа ране Штамберга у ногу једним каменом избаченим из топа, а сутрадан, развију у своме логору многе немачке и мађарске заставе и јаве му: како су потукли немачку војску 21/11 Августа код Тохани која је Угарску бранила са стране Ердеља и заробили јој командујућег генерала Хајслера. Тада се беху Турци приближили толико Нишу да су и бедемове његове поткопали са лагумима и генерал Штаремберг сад научи турски, и понуди предају града, под условом, да се

посада градска пусти у слободу. Велики везир најпре се је устезао, али је за кратко време за тим, и он примио понуду, те 9 Септ. (нов.) 30 Августа (ст) 1690 буде потписан уговор о предаји Ниша тако: да се посада градска пусти слободна с музиком, развијеним заставама и са оружјем, и испрати са сигурном пратњом, до првог места које је још у власти немачке војске.

Војска је ова међутим пошла из Ниша без оружја, јер су јој ово Турци, по предаји, поотимали. Последњи баталион мушкетира, што је из града изишао, изнео је само 4 пушке. Самом командату Штарембергу, истргао је и отео један Турчин, његов пиштољ испод паса. Тријестину Француза, који су до сад били у немачкој војеној служби, прешли су Турцима и остали у Нишу.

Немачку војску пратило је до 1000 спахија, али су их баш сами ови пратиоци, прве ноћи опљачкали, па се куд који разишли. Кад се је Штаремберг тужио на ово великом везиру, послао му је овај хлеба за војску за 14 дана и нову пратњу, али и ова ју је скоро напустила, те су се Немци местимице батинама бранили од појединих турских чета које су искрсавале пред њих и пут им спречавале

Овако невољно повлачећи се, немачка се је војска, с' тешком муком докопала *Смедерева*; ту је прешла преко *Дунава* па одавде отишла преко *Панчева* у *Београд*, рад ојачања посаде овога града, и ту је стигла 2./12 Септембра 1690 године.

И Турци су по освојењу *Ниша*, пошли право на *Београд*.

Београд није био у то време, као утврђено место, у таком стању, да би његови браниоци с' веселим срцем ишчекивали његову одбрану.

На зидовима, бедемима и кулама Београда учињено је доста штете и квара у време кад га је курфирст ба-

варски Максимилијан Еманујило 1688 г. опседао и био па 6 Септ. (нов) 27 Авг. (ст) и освоио. На главним градским странама биле су две велике бреше; многе куле и капије биле су јако потресене; многи ровови ороњени и засути; на много места било је поткопа и лагума и све је ово требало: нешто оправити, нешто изнова подићи. Требало је у опште град довести изнова у такво стање, да се може упорно да брани, ако би до тога дошло.

Команду над градом а и над свом војском која је у нему, а имало је је до 4000 људи, добио је одмах по освојењу, генерал Штаремберг; човек вредан и раден, способан и увиђаван, који је и сам могао да цени: колико је Београд важан по одбрану царства немачког и Угарске и с' каквом га бригом ваља довести у стање, да буде одиста бра́на царства од турских навала.

Штарембергу је било заповеђено: да град оправља, и да при оправци овој употреби за теже и грубље послове *Србе, сељаке из околине Београда*, а на друге послове да употребљује у главном и поглавито пехоту коју има у граду као посаду.

Њему су нарочито одређени послови које је имао да изврши, па му је одређен чак и ред у коме ово да уради и казато му је: да најпре заспе све оне опсадне ровове и батерије које су Немци при последњој опсади против града подигли и саградили, а за тим, да начињене на граду бреше затвори и зазида; спољну фортификацију да уреди тако, да и она свуда у наоколо добије прикривен пут, да се снабде са реданима за фланкирање и ови опет, да се добро палисадирају; све куће пред утврђењем до на даљину доброг пушкомета да се поруше и дигну, да градско поље тако остане чисто и за одбрану угодно; сви висови и брдашца, који доминирају и надвишавају поједине градске делове, да се раскопају, дигну и уравне и да се свуд око града начини уредна и правилна гласија, те да се тако

без великих трошкова, постави Београд у такво стање да се може упорно и поуздано да брани за време, док се не доспе да се град утврди сасвим друкчије сретством нових зидова и нових кула место оних трију порушених; и на послетку: да се на сва места, са којих се неке стране града могу да фланкирају, начине сместишта за топове те да се и ови могу корисно да употребе при одбрани града.

Генерал Штаремберг осветлао је образ и себи и онима који су му поверили тако важан положај, као што је био тада положај градскога команданта у Београду, јер, кад је Маркграф Баденски добио 1689 год команду над војском у Србији и дошао у Београд, нашао је: да су послови које је Штаремберг урадио. извршени одлично, те су како он, тако и његов цар одали му за ово своје високо признање.

У овоме је имао велику заслугу и Штарембергов помоћник за фортификационе послове главни инжинир београдског града Корнаро, који такође није остао без признања својих старијих,

Али је вредни Штаремберг урадио само онолико, колико се је могло урадити у кратком времену док је он био градски командант. Међутим кад је Маркграф дошао у Београд, па му се је учинило, да ће му Штаремберг требати за командовање с' војском, с којом он хоће да се крене против Турака, и да ће му у овоме бити кориснији, него што би му био као командант града кои му остаје за леђима и зашта је могао лакше да нађе друго лице, он га је сменио са те дужности и одвео са собом. А тада је остало још млого што је требало на Београду урадити· дотерати и поправити.

Штаремберг је предао дужност команданта београдскога града за време, једноме потпуковнику, Пфеферхофену и отишао је с' Марграфом и с' војском против Турака а после неког времена дошао је на његово место за команданта

града генерал Аспермонт, о коме се каже: да је био лош генерал, и да га сем угледа на двору (:Hofluft:) никакво друго његово дело, није препоручило за ово место.

Аспермонт је и доказао да је праведно ово мњење које се о њему има. Он у Београду није готово ништа радио; нити је што год дозидао нити шта дотерао и поправио. И он је, као оно Турци пре неколико година, кад беху под Бечем, мислио: шта ће му утврђен и јак Београд, кад је царева војска у *српској Крајини, на Пироту, у Нишу* па чак, преко овога, и *на Косову*!

Забадава је било што је он ове своје назоре променио, кад се је доцније срећа окренула Турцима а неудеси и злокобна судбина војсци његовога цара. Тада је хтео и он нешто да уради али је било сувише доцне!

Турци су били већ на Смедереву, а чак и ровови у његовом београдском граду беху још орођени и затрпани!

Па и тада је Аспермонта спопала друга манија. Чудо је, али је истина, да њему никако није могло да уђе у главу да ће Турци још ове године смети на Београд. Зато предлагаше цару, да посада Ниша, пошто је овај био пао, недолази у Београд јер је уморна па би ју требало где год склонити да рахат душом дахне.

А кад су се турске предстраже почеле да јављају око Београда, Аспермонт је говорио да је то више рад осигурања турске војске него да би то циљало на Београд и против њега. На послетку је дотле дошао, да је објашњавао, како би то, кад би Турци сада, баш и насрнули на Београд, било за цара добит а част и слава за његову војску у Београду, која не броји више него 6000 људи, јер ће он с' њоме, иза београдских зидова, остати непобеђен.

Кад је чак и Бечу постало несносно ово бенетање Аспермонтово, и кад се је и тамо почело да не верује у његова зановетања, наименован је за команданта Београда и војске у њему Фелдцајигмајстер херцог фон Крој (:Croy:)

Али је требало да херцог тек дође у Београд, јер није био ту, и све док овај не дође, остаје командант Аспермонт, а посада београдска гледала је већ како српска села око Београда бесним пламеном горе, и како густи облаци дима, заклањају Београду лепо септембарско сунце.

То беше знак да је 20000 татара у најближој близини Београда. Неколико дана за овим, 1 Октобра (нов) 21 Септ. (ст.) 1690 био је ту и велики везир Ћуприлић са још 40000 турских војника и одмах је и тог истог дана опсео Београд.

Сад се тек и Аспермонт сећа да удали из Београда болеснике, и да уклони и удали из Београда све Србе, грађане Београда; да спали њихова подграђа, и да из њих повуче сву своју војску; ал не доспе да им и поруши зидане њихове камене куће, те опаљени зидови и оцаци стрчаху високо и Турци се могаху заклонити иза њих и отпочети копање својих приближних ровова; разместити се у великим масаме по дољачама и угнућима у која не може да допире градска топовска ватра, нити посада да се усуди да испада из града и да квари турске опсадне послове, јер су их турска одељења могла да одвоје и одсеку од града.

Турци су се истог дана, кад су на Београд дошли, распоредили у полукругу око њега и обухватили га од Дунава до Саве, па су одмах заузели и све спољне, одвојене редуте из коих су посаду немачку истисли и отпочели су пуцати на град из 7 својих топовских батерија. Шести дан по овоме, Турци су били само за 80 корака далеко од бедемова градских а осмога дана Аспермонт рапортира, како ће боље бити, ако непријатељ буде и даље овако надирао, капитулирати, те ће тако бар спасти цару шест лепих регимената његове војске.

Случајно. баш овог истог дана, 8 Октобра (нов). 28 Септем. (ст.) 1690 стигао је у Београд и његов нов командант, граф Кроj, те прими команду и отпочне мало енергичније

да се брани. Он је изашао одмах с' војском у варош, те покушао неће ли бар успети, да опсађивање града продужи док не настане зимње време, које би Турке приморало, да се од Београда уклоне.

Но наскоро су се за овим збили изненадни и чудни догађаји који осујетише и његове лепе жеље и намере.

Тога дана по подне, букне у граду, у тако званој „*Оловној Кули*“ ватра, коју војници ускоро угасе. Али баш тад изненадно и убрзо једно за другим, загрме три страшна треска. Беху експлодирала и распрсла се три барутна магацина, и у граду наста страховита и нечувена пустош. Читаве две градске стране бејаху се сурвале. Са стране Саве сурвала се је сва једна куртина са свима батеријама и топовима који су на њој били, и три пуна баталиона кои су ту стајали, пропадну и изгину. Ровови су ту, били: од земље, од топова и људи тако затрпани и испуњени, да је могла рахат кавалерија да јури преко њих. Са стране према Сави и Дунаву порушена је друга градска страна и 1100 војника отишло је с' њоме у ваздух или је затрпано и угушено. Порушене су све куће па разлупане чак скоро и све лађе и шајке које су на води биле. Није било да се обарају зидови, него се чупају из дубљине, издижу из земље и бацају у вис тако, да је камење летило на све стране по граду па и по вароши. Није било месташца где је човек био сигуран, и густ, црн облак, беше обавио и наткрилио и град и варош. Страх беше обузео све што је још живо и нико и не мишљаше да се спасава, а није ни могао, кад на све стране беше подједнако опасно. Чак и Турци, опсађивачи, гледаху забленуто у страшан призор и не сећаху се да се ползују општом забуном бранилаца па да у град јурну.

Кад је Херцог Фон Кроj у овоме часу, излетио на сокак, из куће која се тресла и љуљала, падало је око њега: камење, цигле, земља, судови, ствари, бомбе и без-

број других предмета; а кад је одмах за тим похитао на главно збориште, застао је на њему грофа Архинта са пет само неповређених војника.

Тек, кад се је општа забуна и код опсађених и код опсађивача почела да стишава и да таложи, и кад је после потпуне таме почело опет да се расветљује, распознавао се овде онде по који војник да к' Дунаву хита да се лађе или ког чамца докопа па да бежи.

Генерал Аспермонт десио се је тада код Кара-Мустафине куле, и ту је заустављао војнике, који су бегали мислећи да их уград враћа; али су сад и Турци дошли к себи и он их је видео како у град лете секући и убијајући кад где још по ког живог немачког војника десе и докопају.

Турци су и даље унапред јурили, али их сад изненадно заустави експлозија последњег барутног магацина на Дунаву у који беше Аспермонт натрпао, у време од кад се Турци код Београда јавише, око 3000 цената барута.

Турци су мислили, да је ово каква велика подземна мина, с којом су хтели Немци, кад се већ не могу да спасу, да баце у ваздух и град и варош па и себе а и Турке.

Ова турска забуна помогла је, те је нешто мало војника немачких добило времена да дојури на Дунав и да се докопа које лађе или шајке која је још остала читава па да бежи на ону страну.

Херцог фон Кроj, Архинто и Аспермонт, једва су се дочепали једног аласког чамца, те с' њиме умакну прêко у Земун.

Турци су јурили кроз Београд, али су сад освајали пусте рушевине и ситили се крвљу мирних грађана хришћана и добили око 150 немачких топова.

Тако су Турци освојили и повратили себи Београд *8 Октомбра нов. 27 Септембра ст. 1690 г.* борећи се око овога свега осам дана и пре него што су добили времена да

бар истоваре све оно што су били донели собом и чиме су хтели да бију Београд.

Тако је Херцог фон Кроj, за непуни један дан, прешао Дунаво и дошао из Земуна у Београд; био се на Београду и бранио га; изгубио Београд и опет прешао Дунаво и вратио се у Земун.

Због овог и оваког губитка Београда кривили су Немци генерала Аспермонта због казнимог небрежења. и дали су га под суд. Суд га је ослободио, али он после овога никад и никакву службу више није вршио.

Многи су говорили да је овој несрећи узрок издајство које је учинио један странац који је тада био у немачкој војсци. То је био онај главни инжинир Корнаро, што је са Штарембергом онако приљежно Београд оправљао. Говорило се је да је он наместио ватре, које су потпалиле барутне магацине, и да је за тим отворио градска врата те пустио Турке у град. И толико је истина и извесно, да је Корнаро све ове страхоте жив и здрав преживео; да је по паду Београда остао у Београду, и ту после код Турака био градски инжинир. И инжинир Герцони, венецијанац, друг Корнаров, мислио је да је Корнаро учинио ово издајство.

Неки су опет кривили за ово, другога једног странца, некаквог Француза, који је био у немачкој војној служби, па је тога дана, кад се је ова несрећа догодила, изјутра рано пребегао из Београда Турцима.

И после овог несрећног догађаја Београд није остао дуго на миру.

Они што су га данас чували и бранили, па овако несрећно изгубили, доћи ће кроз коју годину да га бију и нападају.

То је донела собом ратна срећа и сила догађаја који су се збили по паду Београда. Тек ће београђани сад опет

да трпе од оних, који их, кад их имају, бране, а кад немају, они туку и нападају.

Херцог Фон Кроj. изгубивши Београд, из кога је бегством изнео једва своју главу, отишао је у Осек, где је било на скупу нешто немачке војске, коју је он застао пренеражену и у највећем страху због пада Београда.

Велики везир није прелазио нити надирао после овога у Угарску, јер му је требало пре тога да утврди Београд и да оправи оне грдне кварове на њему и тиме да осигура своју позадност.

Али место овога он је наредио: те је босански Хусејин-Паша дошао са 15000 одабраних јаничара на Осек и опсео га.

Хусејин је позивао град на предају, па да посаду пусти слободну и претио је: да ће све поклати, па и децу у мајчиној утроби да неће штедети ако се не послуша; али његова понуда буде одбијена. Кад је за овим и један жесток турски јуриш на град одбијен, Хусејни је отпочео формалну опсаду и почео је усиљено да туче град из топова.

Немачка војска испадне нешто 5 Новем. нов. 26 Октобр. ст. 1690 из града и почини грдну штету и Турцима и њиховим опсадним пословима.

Усљед овога Хусејин-Паша напусти Осек и повуче се натраг, па плати главом, што је самовољно одустао вршити заповест везиреву.

Сад су нешто мало потиснути и они Турци, који су до сад били надирали кроз Ердељ у Угарску.

У овоме је настало и зимње доба, те су се обе војске разместиле у зимње квартире.

Велики је везир отишао у Цариград, а Маркграф Баденски у Беч.

Обе војсковође спремале су се и допуњавале своје војске, да успешније продуже рат у 1691 години.

Велики је везир увећао турску војску до на 120000 војника, а Маркграф Баденски немачку, до на 85000.

Немачка је војска размештена у три разна правца. Једна под командом самога Маркграфа од 65000 људи и 90 топова искупљала се је у Угарској. Друга од 12000 људи под Ветеранијем у Ердељу; и трећа од 18000 војника у горњој Угарској, на Сави и као посада у разним утврђеним положајима.

Она осечка војска узнемиривала је преко зиме 1691 год. Турке што су били у Срему, толико, да су ови напустили не само Срем у опште него и *Митровицу* па чак и *Шабац*.

У накнаду за ово, имали су Турци опет, успеха на другој страни. Њима се је предао у пролеће 1691 г. *Тител*. Погодба је била да се посада тителска пусти у слободу, али су Турци напали на ову по предаји и сву је уништили.

Јула месеца 1691 дошао је Маркграф у *Осек*, где му се је војска била искупила и кренуо се је с њоме у напред. Прошав мимо *Варадина* дошао је 12/2 Августа (1691) до *Земуна*. Но овде застане већу турску војску него што је његова, наслоњену десним крилом на Дунав а левим на Саву, те је за то не смедне нападати већ се врати натраг и повуче на *Слан-Камен*. Али се сад за њиме нададу Турци. Велики везир обиђе вешто немачку војску на Слан-Камену, која је била већ ту у јаким положајима, заузме и поседне висове око ње, дође тако у свезу са *Варадином*, ту се утврди и ухвати велики транспорт хране, који је долазио Маркграфовој војсци. 19/9 Августа (1691) отпочну овде Немци борбу, која се је целог дана с највећом жестином водила. Немци су били свуда одбијени и срећа је била у велико на турској страни. Али се борба продужи и сутрадан 20/10Августа. Немци уведу сад у борбу згодно и вешто и своју коњицу и Турци буду разбијени, сатрвени, уништени. Велики везир, сераскер војске, јани-

чар-ага, осамнајест паша, млого официра и до 20000 турских војника, остало је мртвих на бојишту. Немци изгубе 300 официра и 7000 војника које мртвих које рањених. Међу погинулима били су: фелдцајгмајстер гроф Суше, принц Кристијан Фон Холштајин и принц Аремберг.

Немци су овде добили 154 турска топа и сву ратну касу коју је велики везир собом вукао.

Не зна се зашто, тек је у ствари, да Маркграф није гонио остатак турске војске која је бегала *Београду*, него је пустио своју војску да се малко поодмори, па се је после кренуо с њоме на *Петроварадин* и опсео га са 14000 својих војника.

Октобра 12/2 почела је опсада а сутрадан 13/3 већ су грађени укопани путови с којима се је приближило граду. 16/6 истог месеца јуришали су Немци на бедеме подграђа и ове су освојили и посели, а осам дана по овоме. дакле 24/14 напусте Турци својевољно и варош и повуку се у цитаделу; но ту су се сад тако добро држали и тако добро бранили, да су Немци и због тога а и због зимњег времена које је наступило одустали од опсађивања, и само су град сада блокирали.

Маја месеца 1692 год. обновљена је и продужена опсада *Варадина* и Турци се предаду 6 Јуна нов. 27 Маја ст. генералу Хајслеру; оном истом. што је 1690 год. пред пад *Ниша*, био заробљен у Ердељу па после измењен са *госпођом Текелијиницом коју су били држали Немци код себе као ратног заробљеника.*

Маркграф је одмах утврдио још боље *Варадин* и подигао ниже његових бедема још један велики *утврђен логор.*

Због лоше среће Турака на оној страни и у овим бојевима почели су да стрепе и Турци у Београду, те су зато Београд утврђивали што се је боље могло. Они, не само да су поправили све оно што је било искварено при

последњем нападу на Београд од експлозија барутних магацина, него су подигли и нека нова спољна утврђења, осигуравајући се тако на сваки начин, да бар Београд, сад главну и најважнију бра́ну свога царства против Немаца одрже и сачувају.

Зато се и нису упуштали у друга каква већа оперативна предузећа, сем што су освојили и заузели ону *камену пештеру* на Дунаву три сата удаљену од Оршаве, коју храбро бранаше Фрајхер Арнау само са 300 људи и 5 топа па се мораде напослетку предати због оскудице у води.

Остатак 1692 г. прошао је без икаквих других, важнијих догађаја који би били у вези са судбином Београда, и тек 1693 почиње се опет да се око њега врзе.

Нови велики везир и командант турске војске, Мустаф-Паша, оставио је у Београду нешто преко 8000 војника, а остану је војску повукао натраг, и сад се почиње да креће с' њоме пут Ердеља да њега освоји а за тим да продире у Угарску.

Маркграф Баденски није више код ове немачке, дунавске војске. Отишао је на Рајну к рајнској војсци, против Француза, на место Херцога Лотришког који је умро. На његово место дошао је за команданта војске у Угарској, Херцог Карл Јевђеније Фон Кроj, познат са одбране Београда 1690 год.

Херцог Кроj, дошао је на ово место по старешинству, а никако по каквим другим војничким врлинама. Био је на реду; био је љубимац; министри су му били наклоњени. Имао је срећу да добије одлично и угледно место без пажње да ли је то место иначе за њега.

И као да су особине Херцога Кроја и у Бечу на извесним местима биле познате, јер царска ратна канцеларија, противно обичају који је имала према Маркграфу Баденском, њему сад издаје нарочите упуте не само за оно шта треба да ради, но и како ће то да уради и да из-

врши. Њему се заповеда да напада ако се осећа да је јачи и моћнији и ако се нада сигурно успеху и то: да напада на Београд или Темишвар, а другојачије да се само брани. Кроj опет није још био заборавио оно своје командовање са Београдом 1690 г. које је само неколико сати трајало, па је мислио да је сад прилика да се покаје ондашњи несрећни губитак Београда и готово само због тога и реши се: да на Београд напада.

Херцог је имао сад доста знатну војску; она је бројила преко 30000 Немаца и Мађара, јер поједини владаоци немачких државица беху такође дали знатна поткреплења. Но при свем овом, за дуго се није почело ништа да ради, јер Кроју требаше много времена да се спреми, те да тек с' концем месеца Јула приспе к својој војсци која се је искупљала код *Петроварадина*.

29|19 Јула 1693 г. дошла је немачка војска близу Београда и прешла оне ритове што су на сремској страни између Земуна и Саве, помоћу мостова намештених преко њих. 31|21 истог месеца, превезао се је генерал Штаремберг са 500 пешака преко Саве и одмах се утврдио на српској страни. Тога дана преко ноћ, направљен је мост на Сави и преко аде Циганлије, и ако су Турци ово из све снаге помоћу своје флотиле спречавали а 1 Авгус. 22 Јула пређе на српску страну још војске и приближи се граду до на пушкомет близу, одржавајући увек везу са савским мостом.

Првог дана и прве ноћи ишло је Немцима којекако и доста добро, јер су се за то време раширили по своj околини Београда од *Саве* па чак до *Кајабурне* (:Стеновито Прибрежје:) на Дунаву, али одмах сутрадан и следећих дана, пође им све нешто наопако, споро и трајаво.

Кроj је опколио Београд а великих и тешких топова што требају за сваку опсаду града, још није имао. Требало је да они тек дођу. Град опкољен са свију страна,

и опсадни су послови отпочети, а што је најглавније тога нема! Топови још не грувају!

Па и Дунав је још био сасвим слободан; по њему је Београд одржавао, слободно, комуникацију са Темишваром па отуд и довлачио све што му је требало, а он није имао.

Требало је тек да дође флотила, да довуче топове па после она да поседне и заузме Дунаво; а кад је једва једном и она стигла, онда се је видело да је тако слаба и малобројна да није смела ни да се појави пред турску флотилу. Имала је свега 40 већих и 50 мањих лађа и много шајака док су Турци имали много више.

Док је Немцима под управом генерала Кроја све нешто требало и очекивало се да још дође, Турци су живо радили; посада градска била је увек приправна и за све готова. Док је код Кроја ишло све са неким натезањем и преживањем, турском је команданту требало само да исуче сабљу, па да се све креће, движе, ради, бије и гине или убија.

Зато и могоше Турци да испадну 13|3 Августа из града са сува, и помоћу своје флотиле, са Дунава да нападну на Немце у њиховом логору са веселом виком: Алах, Алах! и да им грдне штете почине. Немци се изговарају да су имали у војсци много рекрута, па да су зато испред Турака тако грозно бегали, да су генерали и официри имали много муке, док су их ма и далеко, силом зауставили.

Вероватно је и оно што се каже, да су се Немци за тим, прибрали и потисли Турке натраг у град, јер Турци беху покварили све опсадне немачке послове око града и побили доста и много немачких војника, па им је тада требало и онако да се врате.

Тек 26|16 Августа размештени су и угођени велики топови и отпочето је бомбардање града и варошћи, али и

ово некако није пошло као што би требало, јер се нису видели никакви успеси.

За Немце чак је било незгодно, што је велика суша и велика врућина, те је било тешко радити и копати, и што се је ископана земља морала да залива водом да не би било млого прашине!!

Ако је факт, да је у царској војци тада владала нека опасна грозница, и ако је доиста од 10000 мађарских војника, било у једно време, здравих, само 4000, онда би опет изишло: да је у целој немачкој војски, било ипак 15000 здравих војника, што је било довољно, за опсаду града према броју опсађених Турака којих је било свега 8000.

Но код свега овога овај напад на Београд опет је био Немцима од користи у толико, што је зауставио надирање Турака у Угарску, јер се је велики везир, одмах, како је чуо да су Немци напали на Београд, окануо Ердеља, вратио натраг и похитао Београду у помоћ.

Кад су за ово сазнали Немци на Београду, саветовали су се одмах о томе: да ли да иду великом везиру у сусрет и да се с' њиме бију где се сретну, или да га сачекају у утврђеном положају на Београду и ту и Београд да бију и од њега да се бране, и реше се, на ово последње.

Но херцогу фон Кроју никако се није допадало да западне међ две непријатељске ватре; није му годило: да га једни Турци бију из града, а други с' противне стране с' поља. Зато измисли да је боље, да он, пре доласка великог везира, јуриши на град и узме га, а после, да се с' великим везиром рачуна; и нареди одмах да се 7 Септемнов. 28 Августа ст. 1693 оно прво и изврши.

Ова намера Кројева није налазила одзива и одобравања у многих других, искусних генерала, команданата и официра у опште. Они су му, многи, говорили: како је невероватно, да ће се Турци моћи изненадити ма каквим нападом, јербо се, особито ноћу врло опрезно и пажљиво чувају са увећа-

ним и удвојеним стражама. Још ће теже ово бити, говорили су му, што су и приближни немачки ровови још врло далеко од града; што ни бреше на граду још нису начињене и на послетку: што се ноћу неће видити, па се неће знати куд се иде; нити ће војници распознавати официре нити ови њих, те могу од тога настати забуне и заплети и неће се знати: ко кога води и ко кога треба да слуша.

Али Херцогу ово није помогло. Он није могао да одустане од своје намере. Говорио је: како ће месечина дати довољно светила и то је била побуда довољна, да га утврди у ономе, на шта се је био одлучио.

По несрећи ноћ, коју беше одредио Херцог за напад на град, беше тамна и облачна. Али Херцог се и против тога помаже. Он наложи велике ватре да трупе виде куда ће, и нареди да се јуриша. И јуришало се је, и то одважно и храбро; али храбар и јуначан беше и турски отпор. Неустрашимо су летели Немци против града, али шта то помаже кад је Турчин иза заклона па бије у голо месо. У колико је теже било Немцима учинити буд какву штету заклоњеним Турцима, у толико лакше беше Турцима, косити незаклоњене Немце.

Напослетку бесним Турцима и ово није доста. Кад су видели да им Немци не могу ништа да учине, они покушају да виде, да л ће они моћи штогод учинити Немцима. Они испадну из града, нападну на Немце, стану их сећи, клати и убијати. да сад ови напослетку не знадну ни где су ни шта ће. Па и командант им, Фон Кроj, као да не знађаше сад ни да има главе на себи; и да не беше искусног и храброг генерала Штаремберга, који нареди опште одступање, Бог зна, шта би још било; а овако се ствар сврши само са губитком од хиљаду и неколико стотина немачких војника.

Немачка је војска постала у сљед овог немоћна и малодушна. И баш у оваком стању, стиже јој поуздана

вест, да је велики везир већ у Смедереву са 50000 својих војника.

Херцог сад увиди да од опсаде Београда нема ништа и зато напусти опсаду, ратосиља се Београда и нареди: да се одступа и иде од куда је ко и дошао.

Ништа паметније и није могао да учини, само да је било среће по Немце, да се је ово паметно и извршило. Али кад се је почело да одступа, оно није да се је одступало, него се је бегало да се вратови поломе, особито, кад се је чуло: да је 2000 татара напало на неко немачко оделење које се је било удалило од Београда и прикупљало сиротинску храну и стоку за израну царске војске, и њих 200 убило и отело им преко 2000 комада говеда.

Један немачки генерал — Хаслингер — каже: да су Немци у такој хитњи и такој забуни одступали од Београда, да су сем топова, тако рећи с' голом душом прешли на ону страну Саве. Једва су доспели да убојне своје материјале сагоре и спале, а чадоре, логор, и све логорске потребе и храну оставили су недарнуте, да Турци рахат севдалишу, кад под Београд дођу.

Турци, што су били у граду, испадали су и сад за време одступања немачке војске и чинили јој доста штете, премда је ове, позадница задржавала и сузбијала док сва војска немачка, није прешла Саву, а за тим је савски мост спаљен те су и Немци сад, под славним вођењем Херцога Фон Кроја могли рахат даље одступати.

Многи немачки писци веле: да Немци овим нападом на Београд, нису баш ни циљали на то, да Београд узму, него су само хтели да поплаше великог везира да се врати из Ердеља и да не надире у Угарску и весели су што су га одиста преварили и приморали да се врати.

Ако би ова самообмана могла и да наличи на неку сорту истине, која је требала да утеши, она је ипак скупо плаћена, јер кошта некоју хиљаду живота људских и много ратног материјала.

Рат између Немачке и Турске који траје већ десетину година из године у годину, продужен је и даље; али догађаји, који су се после овога на разним бојиштима збивали, нису се више никако ни очешали о Београд те им и није више места овде.

Тек 1699 година дотиче се опет Београда. Те (1699) године, 26/16 Јануара, закључен је у Карловцима мир између Немачке и Турске, који је цар немачки 16/6 Фебруара 1699 примио и потврдио.

По томе карловачком уговору мира, Београд је остао Турцима и граница између немачке и турске царевине беше с' оне стране Саве и Дунава.

Ово стање односно Београда трајало је онако како је уговорено овим уговором, све до 1717 год. а шта ће тада с' Београдом бити, казаће следећи чланак о њему.

Извори

1-во. Oestreichische militärische *Zeitschrift*. Sechstes Heft. Wien 1840. Feldzug der Oestreicher gegen die Türken im Jahre 1689. Von Desiré Wallon.

2-го. Die freiwillige Theilnahme der *Serben und Kroaten* an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen и т. д. Wien 1854.

3-ће. Das Leben des kaiseirlichen Feldmarschalls *Grafen Guido Starhemberg*. Von Alfred Arneth. Wien 1853.

4-то *Die Belagerung von Belgrad* unter der Anführung *des Prinzen Eugen* u. s. v. Von Johann Christian Herchenhahn. Leipzig 1788.

5-то. Oesterreichisch militärische Zeitschrift. Erster Jahrgang 2 Heft. Wien 1808, *Streifzug* des Feldmarschall-Lieutenants Fürsten Picolomini nach Pristina in Bosnien und Scopia in Macedonien im Jahr 1688.

СТЕФАН УРОШ, други цар српски
(20 Декембра 1355 — 2 Декембра 1371)

И ОПЕТ: КРАЉ ВУКАШИН НИЈЕ УБИО ЦАРА УРОША

Прилог к објашњењу извора српске историје

од

Ђ. Ковачевића.

У „Годишњици“ III објављене су две расправе, једна од ученога Ил. Руварца („Хронолошка питања о времену битке на Марици, смрти краља Вукашина и смрти цара Уроша“ стр. 214—226), а друга моја („Краљ Вукашин није убица цара Уроша“, стр. 404—416, а и у засебној књижици), у којима се, противно општем веровању, доказује, да је цар Урош надживео Вукашина, да је, дакле, природном смрћу умр'о.

Против тога новог мишљења изишле су до сада две критике. Прву је написао г. П. Срећковић, професор велике школе,*) а другу Вл. Качановски, руски књижевник**). Прочитавши наше расправе и ове критике, човек се мора не мало зачудити, видећи да обе стране, у обрану са свим *супротних* мишљења, наводе — осим два изузетка — *исте доказе!* До овако супротних закључака дошло се поглавито

*) Краљ Вукашин убио цара Уроша. Београд 1881.

**) Pitanje o godini smrti srbskoga cara Urosa V i kralja Vukasina. Od Vladimira Kačanovskog. Rad LVIII, 199—213.

с тога, што је свака страна друкчије разумела *старије* изворе, који говоре о цару Урошу и његовој смрти. С тога је требало, да неко трећи пресуди која је страна у праву, али кад то до сада не хтеде нико да учини, приморан сам да сам устанем у обрану свога мишљења.

У критици својој доказивао је г. Срећковић:

1. Да је Урош постао царем а Вукашин деспотом 1355 године (VI одељ).

2. Да је Вукашин постао краљем а Угљеша деспотом 1363 године (VI одељ).

3. Да је Вукашин збацио Уроша с престола 1365 године (V одељ).

4. Да је збачени Урош живео у Скопљу до 2 Декембра 1367 године, а тада га убио Вукашин у скопљанској области, код Царева Студенца, и сахранио га у Шаренику, селу на Марковој реци, у скопљанској области (IV, VII и IX одељ.)

5. Да је тело Урошево пренето из скопљанског Шареника у Неродимљу 1394, а одатле у Фрушку Гору 1705 године (IX одељ).

Други критичар, држећи да о убиству Урошеву не може бити спора, старао се само да докаже да је оно извршено управо 1367 године, а у остале појединости није се ни упуштао.

Ради лакшег прегледа подељен је овај одговор — осим приступа и закључка — на четири неједнака дела. У првом се говори о изворима, на које се обе стране позивају у потврду својега мишљења, и то оним редом, којим долазе у мојој расправи; у другом — о изворима, које је само г. Срећковић навео; у трећем — шта вреде сведоцбе млађих извора о смрти Урошевој, у четвртом наводе се нови докази да Вукашин није убио Уроша.

Извори које су обе стране навеле за потврду свога мишљења.

1. Сведоџбе настављача живота краљева и архијепископа српских и писца живота кнеза Лазара.

Што настављач Данилова дела о цару Урошу пише: „**бѣдоу приѥть великоу оть властель своихь и мало лѣть царьствова и ть оть жизни сеѥ престави се**“, а у кратком опису живота Лазарева о истом се каже: „**Времени же малоу мимошьдьшоу, оставаѥмь и сь** (т. ј. Урош) **животь къ многѣ скрьби и напасти оть своихь ѥмоу**“, а о убиству се ништа не помиње; — ја сам те две сведоџбе сматрао као негативне доказе да је Урош природном смрћу умр'о.

Друкчије пак мисле о тим сведоџбама оба критичара. Г. Срећковић за њих каже, да „доказују оно што је у ствари било, а никако не доказују да је Урош надживео Вукашина“,[1] а г. Качановски — да не могу доказати ништа, по чем се „изрекама **оть жизни сеѥ престави се**“ и „**остаѥмь сь животь**“ може говорити и о људма, који су умрли ненаравном смрћу“, и по чем се речи „**мало лѣть царьствова**“ и „**времени же малоу мимошьдьшоу**“ не могу применити на владаоца који је владао 17 година“[2]. Ну када се у наведеним сведоџбама о цару Урошу каже, да се „преставио“ претрпев „од *властела* велику беду, скрби и напасти“, а о убиству нема ни спомена, и када г. Качановски, тврдећи, да се наведеним изрекама „*може* говорити и о људма који су умрли ненаравном смрћу“, тим самим признаје, да се тако *по правилу* говори о људма умрлим природном смрћу: онда шта је друго у ствари било, до то да је цар Урош природном смрти умр'о? Па онда, ако се речи „**мало лѣть царьствова**“ и „**времени же малоу мимошьдьшоу**“

---

[1]) Срећк. крит. 13.

[2]) Rad LVIII. 210

не могу применити на владаоца, који је 16 (а не 17) година владао, не могу, јамачно, ни онда, ако је 12 година владао.

2. Сведоџба калуђера Исаије.

Против ове најстарије сведоџбе г. Качановски није могао ништа навести, а и г. Срећковић боље би учинио, да је тако урадио, кад је није могао опровргн. Његов приговор да она не вреди за то што „треба имати на уму и Синишу и његове синове“[3] са свим је неуместан. по што је Синиша *шесто* а његов син Јован Урош, који је седмо колено, умр'о је чак 1410 године. Када оба критичара признају, да је смрт Урошева била 2 Декембра, а погибија маричка 26 Септембра 1371 године, и када се, по сведоџби Исаиној, у време маричког боја прекратило „племе српских владалаца“ у *седмом* колену, а Урош је седмо колено: онда излази, да је, баш по Исаији, *Урош надживео Вукашина.*

3. Старији родослови.

Старији родослов постао је крајем XIV века, а свакојако не после 1410 године. Ових родослова до сад је познато четири: копориньски (копривнички, у препису од 1453) пећски и студенички, који допиру до 1391, и цетиньски, који је настављен до 1516 године. Садржином су у главном сва четири једнака, а редакцијом слаже се први с другим, трећи с четвртим.

Доказујући да је Урош надживео Вукашина, позивао сам се на све поменуте родослове осим студеничког, који тада није био штампан. Г. Срећковић, хотећи да старији родослови сведоче са свим противно, позвао се само на копориньски, не дајући никаква разлога, за што је омаловажио остала два родослова, који изреком сведоче, да је Урош надживео Вукашина. Па и то није све. Бојећи

[3] Крит. 13.

се, ваљда, да му ни тај избрани родослов неће моћи посведочити оно што је желео, г. Срећковић није хтео поправити у њему ни оне погрешке, које је покојни П. Шафарик при преписивању учинио, а које је пок. А Вукамановић исправио и у Гласнику XI (158—159) објавио. Чинити се намерно невешт баш оним родословима, у којима се изреком потврђује да је Вукашин погинуо *пре* Урошеве смрти, изоставити из копоринског читаве две реченице, без којих се смисао текста мења и затамњује, па онда с поуздањем тврдити, да други није разумео „шта је то речено у овом несумњиво верном српском летовнику" — нимало не доликује научнику, а тако поступање даје нам доказа да се г. Срећковић није могао ослободити од утицаја ауторитета, традиција и предрасуда, те је с тога и поклонио мало пажње овоме колико важном, толико и занимљивом питању у нашој историји.

Да би се пак сваки уверио, да и копорински родослов не каже да је Вукашин убио цара Уроша, навешћемо из њега цело оно место, које говори о њима двојици, и то у српском преводу, заједно с исправкама А. Вукомановића, које се, разлике ради, штампају положеним словима (види текст у прилогу).

„И роди (Душан) сина, прекраснога Уроша 1337 Овај Урош, доиста красан и диван телом а млад разумом, беше сувише милостив и кротак. Старачке савете одбацујући а младићске примајући и волећи, он је прошао исто онако као Ровоам; или (боље) да речем: као што је цар грчки Михаило пострадао од свога слуге Василија, *подобно је и овај пострадао од оних који су његов хлеб јели*, и многе је увреде, освете и кињења претрпео, а поименце од Вукашина и Угљеше. Овај пак Вукашин удостојио се од њега деспотског достојанства, за тим и венчања, *али га доцније збаци с*

престола отачанског и метну на се венац краљевста српског[4] а брату своме Угљеши предаде грчке *области* с деспотским достојанством. А онај праведник (Урош), и ако је пострадао изгнањем из царске части отаџбине своје, опет је, у сред своје земље, у својој царској части, славно к богу отишао.

Године 1371 погибоше Вукашин и Угљеша у Македонији, у петак[5].

Као што се види, копорињски родослов сведочи, да је цар Урош подносио од *оба* брата „увреде, освете и кињења", а од *самог* Вукашина и с престола збачен био. О убиству не само што ништа не говори, већ, на против, са свим га искључује, тврдећи да је Урош „и ако је сагнат био с престола, и пак *славно* к богу отишао". Г Срећковић доиста неће моћи никога уверити, да „славно отићи к богу" значи што и „убијену бити", јер таки појмови о убиству царева не владају ни код данашњих руских нихилиста, а камо ли код писца калуђера који је живео пре пет векова!

За разумевање копорињског родослова г. Срећковићу је од пресудног значаја оно место, где се упоређује судба Урошева с Ровоамовом и Михаиловом, а то му је главни доказ да је Вукашин убио Уроша. Да видимо је ли тако.

Поредећи судбу Урошеву с Ровоамовом, писац копорињског родослова тврди, да је Урош „*исто* онако прошао, као што је и Ровоам".

---

[4]) Нашав у једној листини Угљешиној да се зове деспотом у Октобру 1363, г. Срећковић је отуда извео, да је Вукашин *те исте* године постао краљем (стр. 11), без сумње на основу копорињског родослова, по коме је он дао деспотство Угљеши, по што се закрајио. Овај закључак г. Срећковића коси се с другим: да је Урош збачен 1365 (стр. 11), јер је, по истом родослову, Вукашин дао Угљеши деспотство, *по што је збацио Уроша.*

[5]) Шафар. Pamat. 54 Гл. XI, 159.

Познато је да је Ровоам, слушајући савете својих *младих* врсника, изгубио од очевине десет племена, а под његовом власти остала су само два племена све до његове смрти, каја је била *природна*. Када се зна, да су готово сви намесници областй, на које се делила српска царевина, отпали од Уроша (Синиша, Вукашин, Угљеша, Балшићи, Алтоманић и др.) а њему да је врло мали део у власти остао: онда се горње *изједначавање* судбе Урошеве с Ровоамовом историјом потпуно правда.

Поређење судбе Урошеве с Михаиловом гласи: „или да речем: као што је Михаило, цар грчки, пострадао од свога слуге Василија; *подобно* је и овај (Урош) пострадао од својих *слугу*, и многе је увреде, освете и кињења претрпео, а поименце од Вукашина и Угљеше". Шта се овде упоређује?

Ко год зна српски, за њега је јасно, да су у наведеном периоду упоређени *одношаји* лица која су учинила зло (неблагодарне слуге — Мрњавчевићи и Василије) према лицима којима су учинили зло (добротвори господари — Урош и Михаило III), а никако сâма *зла*, то јест, писац је казао: *и Урош је страдао од људи* (слугу) *који су јели његов хлеб и које је узвисио, као што је и Михаило пострадао од човека* (слуге), *којега је из ничега подигао на највеће достојанство после себе*. Кака је, пак, зла претрпео Урош од својих комадара, писац родослова поименце[6] је избројао („увреде, освете и кињења" од *ова* брата, „прогонство с престола" од самог Вукашина), а међу њима убиства не наводи, а да га је било, нема сумње да би га, као највеће, навео, кад је остала, много мања, споменуо.

---

[6]) То је и требало да учини, по што Михаило од Василија другог зла није претрпео осим убиства, из чега се види да је писац родослова добро знао судбу Михаилову.

Ну и кад би се у горњем периоду упоређивала са̂ма зла, која су Урош и Михаило претрпели од својих неблагодарних слугу, као што г. Срећковић мисли; опет се из наведених речи не би могло извести, да се под злом, које је Урош претрпео од *оба* Мрњачевића, разуме *убиство*, по чем писац родослова каже да је оно *подобно* а не *истоветно* са злом, које је Михаилу учинио Василије.

И ово друго поређење правда се историјом. По Орбину Мрњавчевићи су били незнатога рода. Године 1350 Вукашин је био обичан жупан, а Урош га је узвисио на достојансто деспотско, које је још добио само његов брат Угљеша. И после толиког добра и одликовања та два човека устају против свога господара и добротвора! Зар ова неблагодарност није „подобна“ оној грчког цара Василија I, који је, љубављу цара Михаила, доспео до деспотског достојанства, па тада убио свога добротвора и сам се зацарио? Зар то није „увреда“, када Јован Угљеша, у јавном акту, којим подвргава своју деспотовину грчкој патријаршији, за оца Урошева каже, да се, „назвавши се самодршцем Србије и Грчке, висином достојанства и величином моћи у срцу преузео, не само туђе градове *грабежљивим* очима гледао, и *неправедан* мач против *невиних* потрзао, и у њима рођене грчке људе слободе и устава јадно лишио, већ и до божанских ствари *неправедност* протеривао и до прастарих наредаба, шта више и границе отаца *гадно* преступио и раширивати почео[7]“? Зар то није „освета и кињење“, када исти Угљеша, за живота царева, своју област о̀тржѐ испод српске па је подвргава грчкој патријаршији[8], а Вукашин, присвојив титулу краља „земљи српској, грч-

---

[7]) Arkiv za jugosl. povjesn. IV, 301.

[8]) Jbid. 302.

кој и западним странама“, потврђује повластице Дубровнику[9] мимо жива цара?

Из до сада казаног и по са́мом копориньском родослову јасно је:

1. Да је цар Урош био леп телом а „нејак“ умом, милостив и поводљив за неискусним и незаслужним људма;

2. Да је с тога прошао трагом Ровоамовим и Михаиловим, јер је, као што су и они, пожео неблагодарност од својих комадара;

3. Да је Вукашин измамио себи од Уроша деспотско достојанство, а доцније га прогнао с престола;

4. Да је Урош, као збачени цар, природном смрћу умр'о у својој земљи;

5. Да су Вукашин и Угљеша погинули 1371 године.

Само се ово, а ништа друго, даје извести из копориньског родослова. Је ли Урош надживео Вукашина или није, то се из њега не може сазнати. Још мање се њиме доказује, да је Вукашин убио Уроша, и пре може сведочити да га није убио, будући се међу злима, која му је учинио, не спомиње *убиство*, а уз то се тврди да се у *царској* части *славно* богу преселио, по што је с престола збачен био.

Г. Срећковић погрешно је разумео смисао копориньског родослова без сумње с тога, што је исправке А. Вукомановића из вида испустио. И доиста, када се из другог поређења изостави реченица „подобно је и овај пострадао од својих слугу“, која је била главна према претходној реченици; онда ова постане саставни део првог поређења, а тиме се *два неједнака упоређења изједначе* (судба Урошева са судбом Ровоама и Михаила, а њихне се судбе, као што је познато, знатно разликују), те због тога пореде се *зла*, која су Мрњавчевићи и Василије учинили својим добротворима, у место *односа* њихних према овима.

---

[9]) Mon. serb. 180:

Али и да нема других родослова до копориньскога, да Вукомановић није исправио погрешан препис Шафариков, и да се у њему не казује да је Урош „*славно*“ богу отишао: опет би критичан историк из такога текста, какав је Шафарик објавио — за то што се у њему Ровоамова судба *изједначава* с Михаиловом а с обема Урошева, и што би и Угљеша био учесник у убиству, за које га не криви ни народно предање ни историци почевши од XVII века па на овамо — извео само двоје: или да писац родослова није знао праву судбу Михаила III, или да је текст непотпун[10], а ни у једном случају не би се на њега позивао, да му ма шта потврди. Али тако је то, кад је човек предубеђен!

Раније смо казали, да су остала три родослова прецизнија онде где је реч о времену смрти Вукашинове и Урошеве. Тако најстарији међу њима, пећски (писан XVI века), место последњих врста копориньског родослова, има оваку сведоџбу: „А тај незлобиви муж (Урош), ако и пострада изгнањем из царске части отаџбине своје, опет се у сред' своје државе, у својој земљи и части царској, *славно* к богу преселио, године 1371, месеца Декембра 4 дана, оставив коначну жалост земљи српској! *А те исте године, пре његове смрти*, Вукашин краљ и Угљеша деспот, који су га сагнали с царства, од синова Измаилових с премногом војском побијени бише на реци Марици, да им се ни телеса не нађоше“.[11] Ово исто сведоче и друга два родослова[12] у којих дотично место гласи: „А овај праведник, и ако је тако пострадао, опет се у својој земљи *славно* богу

---

[10]) То се види и по томе, што се у тексту, како га је П. Шафар. објавио, о Урошу каже: „и ако је пострадао *изгнањем* из царске власти, опет је посред своје земље у својој части царској славно к богу отишао», а пре тога нема ни спомена, да је с престола сагнат.

[11]) Beitrag zur serb. Annalistik, 108.

[12]) Ова два родослова разликују се од пређашњих само у томе, што тврде, да је Урош збачен с престола исте године, које је и умр'о, т. ј. 1371.

преселио из живота овога[13] и многу скрб оставио отачаству своме, које изгнањем, које смрћу својом. И баш те године, које је сагнан био, *господ* га је смрћу одазвао (превео) одавде. *А немного пред овим* војске краља Вукашина и брата му деспота Угљеше и сама та браћа побијени бише од мноштва Агарена у Маћедонији, на реци Марици, да им се ни телеса не нађоше, (него храна зверовима и птицама бише).“[14]

Ова три родослова јасно доказују, да је Урош надживео Вукашина и дају нам кључ да можемо потпуно разумети и копориньски Г. Срећковић одбацује њихову сведоџбу само за то, што се у њима тврди, да се телеса Мрњавчевића нису нашла, а међу тим се „извесно и тачно“ зна, где су им гробови (с. 13). Остављајући да о њихним гробовима ниже говорим, овде ћу приметити, да је та сведоџба узета од Исаије („**и тамо кости их падоше и непогребени пребыше**“) којега г. Срећковић хвали за тачност (стр. 16).

Другом критичару, г. Качановском, не може се пребацити, да није узео у обзир и остале родослове, које сам у својој расправи употребио. Он из упоређења судбе Урошеве с Ровоамовом и Михаиловом не црпе никаква доказа ни за ни против нашег тврђења. Ну за то додатак, који находимо у та три родослова и који се тиче времена и начина смрти Урошеве и одлучује питање у корист нашег разумевања, г. Качановски проглашује да ништа не вреди Читава трећина његове критике (стр 203—209) бави се тиме, да докаже: а. да је копориньски родослов старији од

---

[13]) Место «из живота овога» студенички има: „године 68.. (6880) месеца Септембра 20«. Овде је непажљиви преписач помешао месец боја маричког и датум смрти Душанове, а таких погрешака има још код њега.

[14]) Што је у загради нема у студеничком.

остала три, што у осталом нико није спорио; б. да пећски представља исправак копорињског, и в. да се цетињски не саглашава много с овим родословима а особито с пећским. Све је то чинио г. Качановски, да би уверио читаоце, како је писац пећског родослова тенденциозно „желео из српске историје избрисати гадно дело краља Вукашина[15]“ и тога ради додао речи **»въ тожде прѣжде того прѣставлениѥ лѣто . . . . Влькашинъ краль и Оуглѥша деспотъ . . . . побиѥни быше.“**[16] Али и сам г. Качановски посумњао је у доказну снагу ових речи, јер одмах за тим гради тога тенденциозног писца правом незналицом, тврдећи, да је он, црпући грађу осим из копорињског још из једног до сада непознатог летописа, који је морао бити „веома сличан“ сеченичком[17], па онда, нашавши у овом извору „да је Урош V умр'о 2 (4) Децембра 6880-1371“ и „да су Вукашин и Угљеша погинули на ријеци Марици 26 Децембра те исте године“, а знајући да је почетак године рачунат од месеца Септембра — „ради тога морао забиљежити, да су Вукашин и Угљеша погинули „**въ тожде прѣжде того** (Урошева) **прѣставлениѥ лѣто**“[18]!

Овако се опростио г. Качановски пећског родослова који и речма и бројевима сведочи, да је Вукашинова погибија била *пре* Урошеве смрти. Још лакше му је било отрестри се цетињског, јер се он „не саглашава много са овим летописима, а особито пећским“, нити сведочи да је мари-

---

[15]) Пећски и цетињски родослови писани су по Јагићу и Качановском у XVI веку, лакле кад и летопис сеченички. Па онда за што да им се не може веровати толико, колико и сеченичком и за што би писци XVI века прикривали «гадно« дело Вукашиново, а писци XVII и XVIII века износили га на видик? Ваљда Срби XVII и XVIII в. нису били мање патриоте од својих предака XVI века!

[16]) Rad LVIII 209.

[17]) Jbid. 208.

[18]) Jbid. 209.

чка погибија била „**къ тожде прѣжде того прѣставлѣнїа лѣто**„ већ — „**не много междоу сими**“, које по Јагићу значи: „At non magno intervallo *postea*“!

Цео приговор против цетињског летописа није ништа друго до адвокатско извијање, јер се он *садржином* — а то је за нас главно — потпуно „саглашава“ с пећским, а речи „**И не много междоу сими**“ значе „At non magno intervallo *interea*“, јер „**междоу**“ значи inter, а „**сь**“ указује на смрт Урошеву, о којој је одмах пред тим говорено.

Да је писац речма „**междоу сими**“ хтео да каже „postea“ (= после, за тим), он не би употребио реч „**немного**“, јер би ово „немного“ захватало пуне четири године (1367—1371). Кад се пак речи „**междоу сими**“ узму у свом правом значењу „interea“ (= пред тим, пре тога), онда је употреба речи „**немного**“ оправдана, јер захвата само 67 дана. Према томе и цетињски нетенденциозни родослов казује исто што и „тенденциозни“ пећски, то јест *да су се Вукашин и Урош упокојили исте године, први раније а други на скоро после њега.*

И ако сам био тврдо уверен, да је учени Јагић „**междоу сими**“ превео са „postea“ само за то, што се тада у тврдо држало, да је Вукашин погинуо *после* убиства Урошева; ја сам се, да бих се утврдио у својем мишљењу и сачувао од сваких прекора, обратио с молбом неумрлом Ђ. Даничићу, да ми преведе спорно место, а поглавито горње две речи. Покојник, по својој познатој доброти, био је толико предусретљив, да ми је, на моју молбу, два писма писао.

Прво писмо гласи: „Ријечи „**не много междоу сими**“ ја мислим да се не могу разумјети друкчије него како ви велите. Да је писац хтио рећи оно што вели Јагић и Качановски, требало би да је рекао „**по сихь**“; а кад није тако рекао него „**междоу сими**“, онда је рекао што ви велите. Друго питање може бити је ли право рекао, али што је рекао, о томе нико нема права сумњати“.

У другом писму Даничић о истим питању говори овако: „Још сам мислио о оном мјесту за које прије питасте. Мислим да би се смисао могао другим ријечима овако изрећи: све је троје[19] било на скоро једно за другим, и што се приповиједа треће било је међу првим и другим. За што се на трећем мјесту каже што је било друго, то може имати овој јасан узрок.“

Целим досадашњим говором доказао сам потпуно, да су критичари погрешно схватили смисао старијих родослова, јер ови сведоче, *да је цар Урош умр'о после Вукашинове погибије на Марици*, а не да га је овај убио.

4. Летописи.

Данас је на чисто у науци, да су летописи постали после старијих родослова, а свакојако пре половине XV века. Познато их је до сад у приличном броју, и када се упореде међу собом с погледом на спорно питање, опажају се две знатне разлике, од којих се једна тиче *времена* кад се догодила погибија Вукашинова и смрт Урошева, а друга *начина* на који је цар Урош умр'о.

Не обзирући се на очевидне хронолошке погрешке, које у неколико познијих преписа налазимо, можемо остале, старије и тачније летописе, према *означавању времена*, поделити на две гомиле: у једну долазе летописи, по којима се догодила маричка погибија и смрт Урошева 6879[20] (1370), а у другу они, по којима су оба та догађаја била 6880 (1371) године од створења света.

---

[19]) т. ј. прогнанство Урошево с престола, смрт његова и погибија Вукашинова и Угљешина.

[20]) Година 6879 биће узета у првобитни текст летописа из првобитног текста старијег родослова (упор. копоњски). Познији „настављач“ овога родослова заменио је погрешну годину Исаину тачном 6880 (упор. пећски), коју је неко одатле унео и у летопис. Ово је била *прва* промена у месту које говори о спорном питању. Друга је промена учињена у XVI веку под утицајем народне традиције, тиче се, пак, *начина* смрти Урошеве.

И о *начину* Урошеве смрти летописи — без обзира на означавање времена — двојако пишу: по старијим и тачнијим његова смрт била је *после* маричког боја, а само њих пет млађих обрнуто тврде, па чак и то, да је Вукашин убио Уроша.

По чем је година 6879 нетачна, из *укупног* броја летописа може се извести само овај закључак: *погибија Вукашинова догодила се 26 Септембра 1371, а смрт Урошева 2 Декембра исте године*

И ако нам истакнуте разлике међу летописима показују *изворе* из којих је црпена њихна грађа и *промене* које су временом у првобитном тексту учињене, а тиме, у исти мах, сведоче да је прича о убиству цара Уроша познијега постанка, као што ћемо ниже доказати; — и пак су оба критичара из летописâ извели са свим противан закључак, и то на основу једног једитог летописа, тако званог сеченичког. Овај је летопис постао у XVI веку (завршује се 1501 годином) а разликује се дотичним местом од свију других једино тиме, што поред година, месеца и датума има означене и *дане*, у које се догодила смрт Урошева и Вукашинова. Тај летопис гласи: „Године 1371 престави се цар Урош, 2 Декембра, у *четвртак*, а безакони Вукашин и Угљеша како су радили, онако су и прошли, и обојица погибоше у Македонији, на Марици, у *петак*, на Јована Богослова, 26 Септембра, 1371 године, исте које је и Урош (умр'о)".[21]

---

[21]) „Въ лѣто .sѡп. (1371) постнѫаѭть коньць царѧ Оуроша, мѣсеца декемврия .в. въ четврьтьк. Сиже безакони Влькашинь и Оуглѣша иже сьтворише тоже и въсприше, и обои погыбоше въ Македонии, на Марици, въ петьк, на Іоана Богослова, септемврия .кѕ. въ лѣто .sѡп. тожде лѣто въ кое Оурошь." Шаф, Рам. 71—72.

Сеченички летопис, као што се види, казује исто што и остали, то јест, да је погибија Вукашинова и Угљешина била 26 Септембра, а Урошева смрт 2 Декембра *исте* године (1371), а разликује се од њих цигло у томе, што још додаје да је први догађај био у *петак* а други у *четвртак*. У овој разлици, у овој „ознаци недељног дана" браниоци старога мишљења налазе не само „тачку упорну за опредијељење године смрти последњега српскога цара", него и доказ да га је Вукашин — убио! Они умују овако: „Други дан Декембра није могао бити у четвртак 1371, али је био у 1361 и 1367 години," а по чем се из Урошевих повеља види, да је живео до 1365 године: то је извесно да се смрт његова догодила 2 Декембра 1367 године. За тим настављају: По што је Вукашин погинуо 26 Септембра 1371, дакле после смрти Урошеве, то га је он могао убити, па га је и — убио, јер то тврди не само народно предање, него и писци XVII и XVIII века: Орбин, Лукарић, Пајсије и други.

Али пре него што се по „ознаци недељнога дана" одреди година смрти Урошеве, треба одговорити на једно врло важно и преће питање, а поименце: *да ли је доиста смрт Урошева пала у четвртак*, да ли је, дакле, сеченички летописац тачно означио недељни дан његове смрти?

Место да овако питање поставе и на њега одговоре, оба критичара узели су да је у сеченичком летопису недељни дан *тачно* забележен, и на том су основу извели горње закључке. Али када *сви* летописи, писани пре краја XVI века (а и после, ако преписач није ништа мењао) сведоче да је погибија маричка била 26 Септембра а смрт Урошева 2 Декембра *исте* године (1371); када и сам сеченички то исто потврђује; када *ни у једном* другом летопису није означен недељни дан смрти Урошеве: онда ће сваки логичан мислилац закључити, *да је у сеченичком летопису го-*

дина смрти тачно записана, а недељни дан погрешно[22], *и да се овај има исправити према години а не обрнуто.*

Ну да би отклонио сваку сумњу у тачност недељног дана, г. Качановски, без и кака доказа, тврди, да је речи „**Въ тожде лѣто къ коѥ Оурошь**" додао „кашњи састављач". Али баш тај факат што се до сад није нашао ниједан летопис, који би имао дотично место (које *пространством* стоји између родослова и летописа) *једнако* са сеченичким, и што је *само тај једини* летопис означио и *недељне дане* поменутим догађајима — био би за свакога доказ да је у сеченичком летопису наведено место оригинал, а не кашњи препис[23].

Као што рекосмо, писац сеченичког летописа горе наведено место *сам* је редиговао, којом је приликом, поред датума, и недељни дан додао. По копоринском родослову, који ако није једнак, а он је, без сумње, најближи првобитној редакцији старијег родослова, — маричка битка била је у *петак*. Зар није врло оправдана претпоставка, да је писац сеченичког летописа, редигујући дотично место, позајмио из родослова недељни дан боја маричког, па га то подстакло, да одреди недељни дан и за смрт Урошеву? Радећи тај посао, као што видесмо, он је погрешио, а

---

[22]) Косовска је битка била 15 Јуна 1389 у *уторак*, па опет Михаило Константиновић у својој кроници, која није млађа од сеченичког летописа, тврди да је почета у *среду*. Овај пример нека покаже, колико ваља полагати на ознаку недељног дана у сеченичком летопису.

[23]) У једном од најбољих летописа, који је објавио В. Јагић у Архиву за слов. филолог. код 13 догађаја забележен је и недељни дан и то увек *тачно*, а код смрти Урошеве нема га, без сумње за то, што се није ни знао. Није ли и то знак, да је сеченички летопис познијега постанка и да се, с тога, на његову „ознаку недељног дана" не смемо ослањати? По томе је са свим самовољно домишљање г. Качановског, да је био још некакав летопис, који је „морао бити" веома сличан са сеченичким.

његову погрешку узели су г. Срећковић и г. Качановски за полазну тачку својих извођења и послужише се њоме као најоштријим оружјем у борби против нашег мишљења. Г. Срећковић толико јој је поверовао, да у одушевљењу узвикује да „*летописци* веле: **постижаѥть коньць цара Оуроша мѣсеца декемврия .к. къ четвртьк**“, и ако то *само један једини* (сеченички) летописац каже.[24]

У прилог објашњењу горње погрешке још ћу навести, да по пећском родослову и једном летопису[25] смрт Урошева пада 4 Децембра, а тога је датума 1371 године био управо *четвртак*. Још кад се узме на ум, да је по Вукову типику Урош умр'о 3 Децембра, онда је и сувише јасно, да „ознака недељног дана“ једино у сеченичком летопису не може имати онолико важности, колико јој придају оба критичара, бар не више од сугласне сведоџбе више од 20 летописа, да је смрт Урошева била 1371 године[26].

И тако по што очевидна погрешка[27] сеченичког ле-

---

[24]) Чудно је да сам г. Качановски не цени много сеченички летопис (Rad. LVIII, 208), и опет на основу њега решава спорно питање.

[25]) Star. XIII, 174.

[26]) Разлику у датуму, дакле и у недељном дану смрти, налазимо и у другим случајима. Тако се смрт Стевана Дечанског празнује 11, а по Вукову типику била је 13 Новембра; смрт архијепископа Јаниција празнује се 27 Априла, а по Данилу пада 28 Маја; смрт Драгутина краља по једном рукопису била је 12, а по другом 22 Марта.

[27]) То је узрок за што у првој расправи нисам употребио овај, већ друга два од најстаријих и најтачнијих летописа, за које г. Срећковић вели, да не вреде јер у њима не стоји „1371 него 1372 година, и те године у копривничком летопису и нема наведене“ (стр. 14, уп. 12). Ну када и сам г. Срећковић напомиње да је година почињала 1 Септембра (с. 12), онда се доиста не да објаснити, како је могао изрећи, да 2 Децембар 6880 одговара 1372 а не 1371 години. (Ако је овако одређивао недељни дан смрти Урошеве сеченички летописац, онда није никако чудо, што је нашао четвртак, јер 1372 године 2 Децембар доиста пада у тај дан!)

тописа не може више вредити од укупне сведоџбе свију осталих летописа да су Вукашин и Урош *исте* године умрли, и по што је смрт првога била 26 Септембра, а другог 2 Декембра: *то баш према летописима Вукашин није убио Уроша.*

5. Извод из хронике Ђурђа Бранковића у свези с Даниловим настављачем.

По сведоџби Данилова настављача Јелисавета, мати цара Уроша, била је жива у време сабора, који је, свакојако не пре 1374 године, сазвао био кнез Лазар ради измирења с грчком црквом, а по изводу из Бранковићеве хронике, који је познат под именом „Родослов српских царева", она је умрла „**по трѣхь лѣтѣхь**" након смрти Урошеве. Из ових двеју сведоџаба ја сам с разлогом извео, да цар Урош није умр'о *пре* 1371 године.

Не сећајући се да је Бранковић горњу сведоџбу узео од Орбина, г. Срећковић, који се иначе радо позива на Орбина, за њу каже да не вреди, јер је извађена из — „летовника" позно писаног[28].

Још је већу погрешку учинио г. Срећковић, што је Јелисаветино учешће у сабору, који је, у поменутој цели, кнез Лазар сазвао, помешао[29] с њеним ранијим покушајем (пре 10 година) да грчку и српску цркву измири још за живота цара Уроша и грчког патријарха Калиста. Ако није хтео веровати Данилову настављачу и Бранковићу (управо Орбину), ваљало је да, по савету И. Руварца, загледа у млетачку листину, из које би се уверио, да се у времену између 1375 и 1377, спомиње као жива „domina *Helisabeta*, imperatrix Romanie"[30]

---

[28]) Крит. 14

[29]) Ibid. 14.

[30]) Гласн. X. 86.

Други критичар признаје, да је мати Урошева, калуђерица Јелисавета, живела у време кнез Лазарева сабора, али отуда не мора следовати, вели он, да је умрла „tre anni dopò la morte di suo figliulo", као што Орбин сведочи.[31] Ну да ли се може рећи да је Орбин, који се, пишући своје дело, служио и дубровачком архивом, и који, као што ћемо доцније видети, и сам каже да се смрт Урошева догодила 1371 године, — пасумце написао да је мати Урошева живела три године после његове смрти, када то исто потврђује и Данилов настављач и млетачка листина? По нашем дубоком уверењу сведоџба Орбинова, извађена из какве Јеленине листине, која се доцније загубила, заслужује потпуно веровање.

6. Титула Вукашинова.

Јак је доказ, рекао сам у својој расправи, да Вукашин није убио Уроша и у томе, што се до смрти своје звао *краљем* а никако царем. Тврдећи то, приметио сам да се таком закључку противи *само* Вукашинов златан новац на коме долази «ц а р ь», ако се под том речи не би мислио Урош.[32]

Уверивши се из критике г. Срећковића, да он из тога једног усамљеног факта изводи, да се Вукашин и царем звао, подвргао сам га на ново испитивању и нашао сам ово.

До сада су позната само два златна новца Вукашинова. Један је описао Ст. Новаковића у „Отаџбини" за 1875 годину (стр. 654), а други С. Љубић у XXXIV књизи „Rada" (стр. 90—91). Из њихових описа види се, да се натписи на наличју у оба новца разликују само монограмом, који

---

[31]) Rad LVIII 212.

[32]) Јер се налази сребрн новац с натписом на једној страни «император Урош», а на другој само „краль" S. Ljubić, Opis jugosl. novaca, 147.

је по Љубићу састављен из К и Р (краль), а по Новаковићу из Ц и Р (царь). По што се читање С. Љубића, као признатог специјалисте у југословенској нумизматици, мора сматрати за тачније; излази и из натписа на златним новцима Вукашиновића, да се он није никада звао царем, већ у век краљем.

7. *Млетачке листине.*

За млетачку листину од 31 Јула 1368 године г. Срећковић држи, да је писана „због пређе догодивших се ствари, па је веће тек овда Балшићу издало одговор"[33]. То исто мисли и г. Качановски, али додаје „ако ту цар по традицији не замењује краља"[34].

Ну да ли се може веровати, да би млетачка влада на молбу Урошеву, писану пре Декембра 1367 (по Срећковићу пре 1365 које је збачен био с престола) године, тек *после девет месеци* (по Срећк. 21 месец) одговорила? Из одлуке већа да ће допустити Балшићу „да држи на мору оружане галије, ако покаже од *цара* српског писмо, из којег би се видело, да он на то пристаје", очевидно је, да Млечићи нису били ради да се замере српскоме цару, да је, дакле, он био жив 1368 године, мањ ако нећемо претпоставити да су се они волели замерити *живом* Балшићу него *мртвом* Урошу.

О листини од 18 Септембра 1369 године, из које дознајемо да је „цар рашки" молио Млечиће „да не допусте његову одметнику Балшићу, да отме *његов* град Котор", мисли г. Срећковић: или да им је „пређашњи цар српски још *пређе*[35] писао, а они *сада* одговарају", или да се под

[33]) Крит 14.

[34]) Rad LVIII, 211.

[35]) Дакле 1367, управо 1365, по што је од те године, по Срећковићу, Вукашин владао, «а збачени» Урош у Скопљу живео и — цркве зидао!

именом „цар“ разуме Вукашин, „кад већ он сам себе назива „**цар**“ на новцу“ или Синиша, који је и ратовао с Балшићем“[36]

Г. Качановски пристаје на другу комбинацију г. Срећковића, али држи да се „и овде *може* допустити традиција млетачке републике“ као и код прве листине, то јест, да и ту „Jmperator Rascie“ стоји на место „rex Rascie“[37]

Прво мишљење г. Срећковића не вреди из разлога наведених за горњу листину, писату тринаест месеци пре ове, а ни треће, јер Синиша није владао „Рашком“ већ Тесалијом, Котор није био *његов град*, нити је он ратовао с Балшићем, већ с Урошем, и то много раније.[38]

На другу претпоставку да се под „царем рашким“ разуме Вукашин, одговарам г. Качановском, поред онога што сам о претходној листини казао, да је код „мудрих Латина“ традиција могла имати и имала је места пре на штету него на узвишење титуле[39], а г. Срећковићу: да Вукашин „не назива сам себе царем“ и да је моје „позивање на сродство Вукашиново с Балшићем“ потпуно оправдано:

1. Што је Ђурађ Балшић постао зетом Вукашиновим пре смрти Урошеве, јер Орбин, приповедивши о рату Вукашинову и Угљешину с Урошем, Алтоманићем и Лазарем, додаје „у овом рату (против Вукашина) није учествовао дом Балшићев, јер је Ђурађ Балшић био зет краља Вукашина“, него је, док су они ратовали, „заузимао околне земље“[40]

---

[36]) Крит. 14 и 15.

[37]) Rad LVIII, 211.

[38]) Види чланак г. Срећковића у Гл. XXVII.

[39]) Млечићи су у својим актима називали Душана краљем, а то ли би називали царем Вукашина, који се сам у век краљем именује

[40]) Orbini, 275.

2. Што Ђурађ Балшић, који је од 1368 године нападао на Котор, није могао бити одметник Вукашинов, већ Урошев, ако је овај погинуо 2 Декембра 1367, иначе бисмо морали узети, да је Вукашин *пре смрти* Урошеве владао Зетом и Котором, а *после смрти* његове обоје изгубио!

3. Што се за Котор не би могло рећи да је Вукашинов, већ Урошев[41], коме су тада вазали разграбили скоро сву државу, нити би Вукашин имао потребе, да мољака Млечиће да му 1369 сачувају од Балшића Котор, ако је 1367 године убио Уроша и његовом државом завладао, већ би искупио војску и ударио на Балшића. Да је Котор доиста био Урошев а не Вукашинов град, уверавамо се из једне дубровачке листине, по којој су, у Јуну месецу 1371 године[42], Дубровчани уговорили с Балшићем, да не удара на Котор, и ако је он у то време био зет и *савезник* Вукашинов против Алтоманића[43].

Ова три разлога довољна су да се уверимо, да је у листини од 1369 године поменути „цар рашки" Урош а не Вукашин.

8. *Писмо папе Урбана V.*

Ово писмо, писато 1370 године, влашкој кнегињи Клари, матери „пресветле краљице српске Анке", г. Срећковићу не доказује ништа за то, што се ту не спомиње царица већ краљица[44], а г. Качановском за то, што је „српска краљица *могла* и по смрти свога мужа краља живети"[45].

Доиста човек се мора дивити г. Срећковићу, како може тако одсудно тврдити да папино писмо „ништа не

---

[41]) На которским новцима долази име цара Уроша, а никад Вукашиново.

[42]) Rad VII, 200.

[43]) Jireček, Handelsstrassen etc. 36

[44]) Крит. 15.

[45]) Rad LVIII 212.

доказује" за то, што се у њему помиње „краљица" српска а не царица Анка, кад је мало раније он исти тврдио, да се под „*краљицом Јелисаветом*" у делу Јована Кантакузена мисли „царица Јелисавета", удовица Душанова[46]. Има ли ту какве год следствености? И за што нам он не каза која је то српска краљица Анка, када и сам признаје, да се Вукашинова жена звала Јелена?[47]

Па ко је та „српска краљица Анка"?

Лукарић, кога врло много цени г. Срећковић, пише да је Урошева жена кћи (место сестра) *влашког* војводе Влајка, и да је њену просидбу извршио његов предак Никола[48]. Лесновски и кратовски поменици, који су постали у XV веку, после Душана и Јелене, помињу „**сына ихъ Оуроша**" и „**Анноу, царицоу его**"[49]

Када се узме на ум, да се у писму папе Иноћентија VI Душанова царица Јелена назива „краљица" а Урош „краљ", онда је и сувише јасно, да је „regina Serbie Anka" у папину писму „**царица Анна**", Урошева жена. А да она није била 1370 *удовица* и без власти, види се по томе што се у папину писму не назива удовицом и што папа много полаже на то, ако она пређе у католиштво.[50]

9. Дубровачка листина од 24 Марта 1371.

За то што се у овој врло важној листини не спомиње „цар српски" већ „краљ", г. Качановски одлучно тврди,

---

[46]) Крит. 4

[47]) Mon. Serb. 180; Гл. VIII 141, Гл. XLVI, 220; 25 и 26 стр. крит. Срећк.

[48]) Luccari, 60. Погрешно је зове Славом. И Орбин зна, да је Урошева жена Влахиња.

[49]) Гл. XLII, 29. — У мојој првој расправи при штампању испала је трећа примедба, која је гласила: „У два поменика она се зове **Анна**. Гл. XLII, 29", те су с тога остале четири примедбе погрешно обележене.

[50]) Упор. Пејачевића Hist. Serb. 217.

да је тај краљ био Вукашин.[51] И то каже писац, који на првој страни *истог* листа тврди, да је у само 18 месеци старијој листини споменути „цар рашки“ исто што и „краљ рашки“! Ваља да су се Млечићи држали традиције а Дубровчани не?

Ништа јаче против ове листине није навео ни г. Срећковић. За њега је „свађање нових владаочића около дохотка немањићског доказ, да није било у животу цара Немањића“,[52] па отуда закључује, да је у горњој листини споменути „краљ рашки“ Вукашин, а не Урош. Он сматра „доходак српски“ као ствар везану за Немањиће, па с тога Дубровчани „и неће да плаћају немањићски доходак Ненеманићима“, али опет „у тврдо држи, да је Вукашин примао данак (дубровачки) од 1365“[53], дакле за живота Немањића, ма да је у ранијој расправи својој тврдио, да га Дубровчани „нису признавали за правог нашљедника Немањића“ све до 1370 године[54]! Тиме г. Срећковић сам себе побија, јер ако су Дубровчани „српски доходак“ плаћали породици Немањића, онда за што га нису давали Урошу од 1365 до 1367, после његова „убиства“ стрицу његову Симеуну, а за тим овога сину Јовану Урошу († 1410), већ најпре Балшићу, па онда босанским краљевима[55]? Ако

---

[51]) Rad LVIII, 212

[52]) Крит. 15. — Алтоманић није био «владаочић», јер је владао од 1365 од Сињег Мора до иза Рудника и морао се склапати савез између Твртка и Лазара, да се тај «владаочић» скрха!

[53]) Jbid. 15 и 16.

[54]) Гл. XXVII, 270.

[55]) По Срећковићу срп. доходак примао је Вукашин (1365—1371), па кнез Лазар, за тим српски деспоти, па га је «чак тражила султаница Мара» (стр. 17)! Да су «српски доходак» примали босански краљеви, почевши од 1378 године (в. Mon. Serb. 188, 428, 487, Пуц. II 28, 36, 41, 43) не треба ни доказивати, а султаница Мара није тражила «српски доходак», већ је настала да се изврши завештање цара

Дубровчани нису плаћали „српски доходак“ ономе који је *владао* Требињем, Конавлима и Драчевицом, онда с каким су разлогом могли одрицати, *после „убиства“ Урошева*, тај доходак *владаоцу* тих земаља Николи Алтоманићу, *одметнику*, а давати га Вукашину, *убици* законитога цара који реченим областима *није господовао?*

Алтоманић је владао Требињем, Конавлима и Драчевицом и спадао и сам у ред цару непокорне властеле, по томе није никако чудо, што је од Дубровчана тражио, да дају „српски доходак“ њему а не Урошу. С тога сам ја и тврдио, да су Дубровчани сматрали Николу као одметника Урошева „јамачно“[56] надајући се, да ће цару поћи за руком, да самовољног Алтоманића на послушност присили“; јер кад би се у реченој листини под „краљем рашким“ разумевао Вукашин, онда би Алтоманић био одметник *одметника и убице* царева Вукашина, и ако је речене земље од стрица *наследио*, и то *пре* смрти Урошеве. Па онда, за што би Алтоманић тражио „српски доходак“ тек после 32 месеца након „убиства“ Урошева а не *одмах*, док се Вукашин још није утврдио у власти и Дубровчани га нису признали за српског владаоца и данак му отпочели плаћати?

По што г. Срећковић највише верује Орбиновим и Лукариђевим извештајима о судби цара Уроша, надамо се да неће имати ништа против тога, што ћемо и њиховим сведоџбама доказати, да Вукашин није примао „српски доходак“ за живота Урошева. Први о томе пише: „Дубров-

---

Уроша, да се 1000 перпера за уступљени Стон (Mon. Serb. 167, 521, Пуц, II. 31) дају српским манастирима Хиландару и Св. Павлу, у Св. Гори, чим опусти црква св. Арханђела у Јерусалиму.

[56]) Г. Срећковић, држећи да реч «јамачно» значи „по свој прилици“ вели (стр. 16): „и сам писац осећа слабост овога доказа, кад вели «јамачно»“!

чани, докле је год живео (Урош), слали су му по 600 дуката годишње, као што су уговорили с његовим прецима, док су били у животу, и с тим се он издржавао"[57] а Лукарић — да је Урош, лишен готово сваке власти од Вукашина и Угљеше, „отишао к Лазару Хребељановићу и издржавао се у својој крајњој оскудици с *две хиљаде* перпера, које су му Дубровчани, његови стари пријатељи, давали"[58]

Да се под „краљем рашким" у листини од 1371 године мисли цар Урош, а не Вукашин, као што хоће оба критичара, навешћу још сведоџбу Лукарића, који се много служио дубровачком архивом пишући своје дело. Он прича, да је Алтоманић, по наговору Которана, наносио штете трговини и области дубровачкој и тражио да му Дубровчани даду 10.000 перпера и сваке године плаћају по 2000 перпера; да су се, тога ради, они потужили прво *цару Урошу*, а за тим — кад се Алтоманић ни после заповести Урошеве није хтео оканути Дубровника и својих тражбина, и кад су дознали од Урошевих дворана да овај нема никакве снаге и да су њиме са свим овладали Вукашин и Угљеша — угарском краљу Људевиту, „чијом помоћу уништише све непријатељске намере"[59]

Ово казивање Лукарићево слаже се у свему с дубровачком листином од 24 Марта 1371. Тако, по листини затражио је Алтоманић од Дубровчана, *1370* године, једну суму одсеком „за прошле године", а по Лукарићу искао је у један мах 10.000 перпера, а то износи „српски доходак" за *пет* година (1365 — 1370), и сваке године по 2000 перпера. По листини Дубровчани се жале, 1371 године, против Николе краљу Људевиту, наводећи да „српски до-

---

[57]) Orbini, 272.

[58]) Luccari, 63.

[59]) Jbid 62.

ходак" *дају* „краљу рашком", а и Лукарић каже, да су се жалили угарском краљу. У Лукарића има једна сведоџба више, а та је да су се Дубровчани обраћали за помоћ против Николе *најпре* цару Урошу, па тек онда Људевиту. Што се о томе не говори ништа у упутству, датом дубровачким посланицима у Угарској, по себи је разумљиво, јер доиста нити би било политично, ни по успех мисије корисно, када би дубровачки посланици пред својим врховним господаром признали, да су се најпре обраћали српском цару, па тек онда дошли да њега моле. За што су пак Дубровчани у упутству назвали цара Уроша краљем, навео сам у првој расправи разлог, који сам сада у стању потврдити актима из дубровачке архиве, из којих се види, да су Дубровчани тако исто чинили и пре тога. Тако, када је 1359 г. Људевит отео Мачву с Београдом, кнез Војислав Војиновић, по заповести цара Уроша, као што се правдао Дубровчанима, Људевитовим вазалима, удари на њих у намери, да поврати уступљене им земље. Тога ради потуже се Дубровчани, у Августу исте године, краљу Људевиту. У жалбама које су против Војислава послали Људевиту и његову палатину као и у писмима, послатим својим изасланицима у Угарску, свуда се цар Урош зове „rex Raxie"[60], ма да га иначе називаху *царем*.

После ових сведоџаба држим да ће се г.г. критичари убедити, да је у листини дубровачкој од 24 Марта 1371 поменути као жив „rex Rassie" *цар Урош*, а не краљ Вукашин.

Извори које је само г. Срећковић навео за доказ да је Вукашин убио Уроша.

1. Повеља Вукашинова од 10 Априла 1370 године.

Што се до сад није нашла ниједна повеља Урошева, писата после 1365 године, г. Срећковић је закључио, да

[60]) Mon. Spect. XIII, 280, 281, 284, 289.

он после те године није ни владао! Највећи му је доказ за тако извођење Вукашинова повеља, издата 10 Априла 1370, у Поречу на Броду, шест и по часова од Прилепа, будући ова повеља „по начину писања потпуно личи на повеље Урошеве". Да је Урош *пре* 1370 био мртав, г. Срећковићу је „од предсудног значаја" једно место у тој повељи, које гласи.: „**И благоизходи краљевьство ми повиждениѥмь прѣсветаго духа всакиѥ законии и хрисовуле прѣжде бившихь господь (и)сиальникь сьхрьшати и не потварати, ни паче больше и крѣпчаѥ потврьждати сь всащемь усрьдиѥмь и раждеженниѥмь срьдьчнимь, не тькмо къ земли краљевьства ми, ни паче и окрьстиимь поморскимь градовомь потврьждати законии и хрисовуле прѣжде краљевьства ми бившихь краль и ц а р ь**".[61]

Наведено место из повеље Вукашинове доиста је такво, да би се *могло* разумети и како г. Срећковић хоће, само кад не би имало никаких противних доказа. Али, кад се узме на ум, да се Вукашин од Уроша одметнуо и да га није за господара признавао, зар је онда чудо, што он у повељи говори „потпуно владалачки"? А када је он законитог цара збацио с престола и, поред њега жива, сву власт приграбио у великом дêлу царевине, зар није могао у повељи с основом рећи, да је пре његове владе било *царева:* Душан и Урош, који је био жив али без *царске* власти?

По Орбину Вукашин се свадио и хтео ратовати с Дубровчанима (1369) за то што су храбрили Уроша, да дигне оружје на њега (по Лукарићу што су му давали помоћ и савете), и једва их је помирио дубровачки посланик Блаж[62] Бобаљевић. Па када се зна, да су 1370 го-

---

[61]) Mon. Serb. 180.

[62]) Биће погрешка у имену, јер се у Вукашиновој повељи дубровачки посланик зове *Мише* (Михаило) *Бобаљевић*.

дине Дубровчани били у свађи с Алтоманићем и да је Ђурађ Балшић био зет Вукашинов, онда је лако објаснити, за што су Дубровчани, који су иначе били на страни цара Уроша, пристали да се, за љубав својих трговачких интереса, измире с Вукашином, који је ту прилику употребио, да се у јавном акту представи као прави владалац, који „понвждениемь“ светога духа потврђује повеље не само у *својој* држави, него и „поморском“ граду Дубровнику.

Из наведених разлога може се горње место у Вукашиновој повељи тумачити двојако: или се ту спомињу цареви који су *царовали пре* но што је Вукашин почео да самостално влада, не обзирући се на то што је Урош био жив; или се ту разумеју и туђи цареви, бугарски и грчки, који су раније владали тадашњом Вукашиновом државом.

За ово друго разумевање дају нам основа Душанове повеље. Тако, године 1336 потврдио је он, као краљ, манастиру Трескавцу, близу Прилепа, повеље „прѣжде бившихь краль и царь“, а у другој повељи, издатој истом манастиру, вели „ѩь обаче еже кидѣхь прѣдание и научение светыхь царь (грчких) и краль нашихь“, и потврђује све „што соу дали царие и краливе и кто любо“[63] а међу поклонима наводи се „никие вь Ариѣнохори што даше царие.“[64]

Ну било да се под *царевима* у повељи Вукашиновој разумеју и несрпски цареви, било да се ту мисле Душан мртав и Урош жив; она никако не може бити доказ да се цар Урош у њој спомиње као *мртав*, по чем он 1370 године у ствари није ни имао *царске* власти, бар не у државама Алтоманића, Балшића, Вукашиновој и Угљешиној.[65]

---

[63]) Гл. XIII 369.

[64]) Jbid. 374.

[65]) Ако је Вукашин још од 1365 примао „српски доходак“ као што г. Срећковић тврди, онда за што би потврдио Дубровчанима, тек после *пет* година, уговоре „пређашњих краљева и царева“?

2. Натпис у Зерзи.

У овом натпису има једно место, које се г. Срећковићу учинило као потпун доказ да је Вукашин надживео Уроша, па зато га је, ваља да, и ставио као мото своје расправе, тврдо уверен, да се има разумети онако, како га је он разумео. Место које се односи на спорно питање у целини гласи: „**Минѹшиже господство мь благоѹьстивыихь тѣхь господь христианьскихь, царь Стефана и сына его царь Оѹроша, прѣже господство сеже ѕемлѣ благовѣрныи краль Влькашинь и сынь его краль Марко. По прѣшьствию же и тѣхь господь наѹеть господовати велики амира Баѧзить**«.[66]

Манастир Зерза близу је Прилепа, Вукашинове престонице, а зерзански натпис писат је између 1394 и 1402, ако не и коју годину доцније, и по томе његова садржина заслужује озбиљну пажњу. У том се натпису констатује: да су *прилепском облашћу најпре* владали цар Стеван и његов син цар Урош, и да су, *по што је прошла њихова влада*, господовали истом облашћу Вукашин и син му краљ Марко, а после њих Бајазит; казује се, дакле, само *ред којим су се мењали владаоци у прилепској области* од 1335 до 1402, нити се из тога натписа може с поуздањем извести, који је од побројаних владалаца умр'о *пре*, а који *после*.[67] Сведоџба зерзанског натписа, да је Вукашин завладао прилепском облашћу, тек по што је „минуло господство"[68] (влада) Урошево, са свим је верна, јер откуд би могао Вукашин ратовати с њиме, да се није *најпре* у

---

[66]) Mon. Serb. 182

[67]) По томе натпису изгледа да су Вукашин и Марко *заједно* краљевали, и да нам није иначе познато, не бисмо из натписа могли дознати: ко је кога надживео.

[68]) Значајно је што се у натпису вели, да је Бајазит завладао прилепском облашћу не по што је минуло «господство» Вукашина и Мадка, већ пошто су минула „та господа" (владаоци) т. ј. они сами.

прилепској области одметнуо и утврдио[69]? Нити речена сведоцба искључује могућност, да је Урош, и по што је „минуло господство“ његово у прилепској области, живео па и преживео Вукашина.

Да се у наведеном натпису мислило на *ред* само оних владалаца, који су *владали*[70] прилепском облашћу (од 1335 до 1402), а не на српске и турске владаоце у опште, види се отуда, што у њему нису споменути: ни Синиша, ни кнез Лазар, ни Мурат — без сумње за то, што нису ни владали реченом облашћу.

По томе ни из зерзанског натписа, као ни из Вукашинове повеље, не може се извести, да је Вукашин надживео, а још мање убио цара Уроша.

3. Лукарић, Орбин, Пајсије.

Из досадашњег расматрања видели смо, да од старијих извора једни сведоче да је Урош надживео Вукашина, а други да не могу у овом питању ништа одлучити. По томе ко хоће да говори о убиству Урошеву на основу до сад познатих писаних извора, мора се, доказав најпре да су старији неистинити, позивати на *млађе* (поглавито из XVII века) изворе. Ну г. Срећковић, разумевши погрешно старије изворе, поклонио им је, као што смо и ми, већу вредност него млађим, што се види из ових речи његових: „И тако најстарији писци или хроничари сведоче, да је Вукашин убио Уроша, као што је убио „раб“ Василије цара Михаила, а *доцнији* хроничари, живећи у турском или

---

[69]) У расправи о Вукашину г. Срећковић вели: „Прилипска и Маћедонија била је главно мјесто њихне (Мрњавчевића) политичке и државне радње“ Гл. XXVII, 267.

[70]) По што је Душан венчао Уроша за *краља*, лако може бити, да се у зерзанском натпису помиње њихово раније заједничко „господство“ над прилепском облашћу, па се Урош у натпису зове *царем* с обзиром на потоњу титулу (као и Марко *краљем*).

аустријском (?) ропству и подносећи свакојаке муке и терете јер немају своје — српске — државе, пишу плачевне и жалосне срдачне приповести, украшавају, додају све оно, што већма буди осећање, па овамо спада приповедање . . . . како се не зна за гроб Вукашинов, како га појеле птице и зверови и тд.“[71] И опет за то он је „целу слику Урошеве смрти“ насликао према овако рђаво оцењеним млађим изворима, а поглавито према сведоџбама Лукарића и Орбина, који нису живели у аустријском ропству, већ у слободном српском граду Дубровнику.

Нашав у Лукарића да је Вукашин, после маричког пораза, „пренесен и сахрањен у градићу Сушици, *мало ниже гроба цара Уроша*“[72], и да је, после убиства, „Урош сахрањен ноћу у једном своду у селу *скопљанском Шаренику*“,[73] а у Дифрена да је тело Вукашиново погребено у цркви *светог Димитрија*[74], г. Срећковић је, на основу прве вести, при свем том што је *нема у Орбина* и што јој се противи сведоџба домаћег писца Пајсија и све друге околности, — начинио овакав закључак: „Кад је Вукашин сахрањен „мало ниже гроба Уроша императора“, јасно је, да је Урош пре Вукашина и преминуо.“[75]

Примив без и каке критике Лукарићево извешће да је Урош сахрањен у некаквом скопљанском Шаренику и

---

[71]) Крит. 17.

[72]) Лукарић, 63 «fu portato à sepelire nella rocca di Susciza, poco n giu dalla sepoltura d' Urosc Jmperator«. Ову је вест позајмио од Лукарића Дифрен.

[73]) Jbid. 63 «Urosc fu sepelito in tempo di notte in un volta di terra Sciarenik, viliagio di Scopie«, — И по Орбину је Урош сахрањен у скопљанском селу Шаренику.

[74]) И ову је вест Дифрен узајмио, али од Орбина који пише, (стр. 277) да је Вукашиново тело «било пренето у св. Димитрија у Сушици која је у *Рашкој*»

[75]) Крит. 22

да је тело Вукашиново пренето у Сушицу и сахрањено „мало ниже гроба Урошева“, г. Срећковић је пао у многе грубе погрешке, које да би оправдао, морао је, и против воље, тврдити: да патријарах Пајсије, само за то што пише да је Вукашиново тело било »**позорище окаанно къ звѣрѣ и рыбамъ и птицамъ сьнѣдь,**“ да „**ни гробъ емоу знають се**“ и да је село Шареник више Неродимље, дакле *с ове стране* Шаре, а не у скопљанској области, као што кажу Лукарић и Орбин, „који су знали шта су писали“ — није знао „где је Урош убијен, нити где је првоначелно био сарањен“, него је „нешто чуо од народа у Неродимљу у цркви, која се сада зове „св. Урош“, на по сата уз неродимску реку сниже Петрича, а нешто је читао о Шаренику, али није знао гди је“[76]! Он је морао, ма и пређутно, чак и на то пристати, да је Шареник, где је Урош сахрањен, *уз саму* Сушицу или — у њој, јер иначе Вукашин не би могао бити погребен „у Сушици, *мало ниже* гроба Уроша императора“!

Патријарах Пајсије родио се у Јањеву, на Косову, био је ученик патријарха Јована (1592—1614), новобрдски митрополит две године (1612—1614) и српски патријарах око тридесет две године (1614—1646), био је, дакле, у далеко повољнијим приликама да сазна, где су сахрањени Вукашин и Угљеша, него ли Орбин и Лукарић. Па да ли је имао право г. Срећковић, што је више веровао овој двојици него Пајсију? На ово питање само ће се одговорити, кад испитамо: да ли је тело Вукашиново пренето у Сушицу, као што Орбин и Лукарић тврде.

По Исаији, најстаријем и најбољем сведоку маричког боја, Угљеша и Вукашин с војском од 60.000 „пођоше у Мађедонију да прогнају Турке, не мислећи да нико не може одолети гневу божјем, јер њих не изагнаше, већ сами од њих побијени бише и тамо им кости падоше и *непо-*

---

[76]) Ibid. 21

гребени осташе".[77] Ово исто, без сумње по Исаији, сведоче и родослови: пећски, цетињски и студенички. Патријарах Пајсије казује само за Угљешин гроб, за Вукашина вели да је био „храна птицама и рибама" и да му се „ни гроб не зна"[78], а о учешћу Гојкову у рату и не спомиње. Лукарић и Орбин, на против, сведоче, да су се Угљеша и Гојко удавили у Марици и да им се телеса нису нашла, а за Вукашина тврде, да је, божем, избегао покољ, али да га је убио на извору, близу Харманлије, његов слуга, Никола Хрсојевић.[79]

Код овако супротних сведочаба о гробу Угљешину и Вукашинову, да ли се сме безусловно веровати Лукарићу и Орбину да је Вукашин сахрањен у Сушици и то (по Лукарићу) „*мало ниже* гроба цара Уроша" који је, према истим писцима, сахрањен у Шаренику?

Али баш и да је сахрањен Вукашин у Сушици, опет из тога не мора следовати да је цар Урош умр'о *пре* њега, јер је манастир светог Димитрија у Сушици, по карловачком родослову, Хану и г. Срећковићу, основао краљ Марко,[80] није се, дакле, могло пренети у њега тело Вукашиново у току 1371 године, и да није настала несигурност од Турака, који су, после задобијене победе, на све стране „полетели као птице по ваздуху."

---

[77]) Ст. Нов. Примјерн. 374.

[78]) Гл. XXII, 223.

[79]) Luccari, 63; Orbini. 277. Упореди Троношца Гл. V, 76—77.

Ову *народну* причу (упор нар. песму „Краљевић Марко познаје очину сабљу") прибележио је, 1534, Рамберто (Rad LVI, 88), а од њега су је Орбин и Лукарић позајмили. По што је по Пајсију Угљешин гроб више Харманлије, рекао бих, да је Рамберто помешао Вукашина с Угљешом, или је ова промена доцније учињена.

[80]). Шаф Pamàt. 61; Hann, Reise von Belgrad nach Salonik 79; Гл. XLVI, 216, 219 221, 229.

До душе, г. Срећковић у својој критици одустаје од онога, што је у „путничким сликама“ говорио о постанку реченога манастира, па на једном месту тврди, да су га сазидала три брата Мрњавчевића, а на другом — да га је започео Вукашин 1345, а довршио његов син Марко, дакле после 26 Септембра 1371! Да би доказао прво, г. Срећковић се погрешно позива на карловачки родослов,[81] који сведочи да су манастир св. Димитрија саградили: Марко, Дмитар и Андрејаш, синови Викашинови. Онај пак натпис, којим г. Срећковић доказује да је речени храм почео зидати Вукашин, због позног постанка[82] не заслужује веровања. Да је манастир св. Димитрија доиста подигао Марко, не треба јачег доказа од натписа урезаног на плочи, која се сада налази у зиду манастирске кујне и коју г. Срећковић неосновано држи за надгробну плочу Краљевића Марка. Тај натпис гласи: **„Въ Христа Бога благовѣрни краль Марко, ктиторь свѣтаго храма, кѣуна моу паметь“**[83]; сведочи дакле, да је Марко *основач* (fundator) реченог храма, који се с тога и назива друкчије *Марков манастир.*[84]

Па да ли је Вукашин сахрањен у Сушици, ма и *после* смрти Урошеве?

После сведоцбе калуђера Исаије ми велимо да није, и ако г. Срећковић, у опису „фамилијарне гробнице Мрњавчевића“, тврди, да су у припрати манастира св. Димитрија сахрањени Вукашин, Марко и остали Мрњавчевићи и да је од свију њихових гробова, које су „људи и време покварили“, остала само „плоча гроба Вукашинова с дво-

---

81) Крит. 22

82) Овај натпис биће постао кад и живопис, који не може бити старији од 1583, јер се међу свецима налази и цар Урош, који је посвећен после ове године. Гл. XLVI, 221.

83) Гл. XLVI, 224.

84) Рукоп. у библ. Учен. Друштва бр. 21; Гл. XLVI, 221.

главним орловима" и натписом; јер се из тога натписа, у колико га је г. Срећковић прочитао, види, да та плоча не покрива Вукашина, већ — некаког Мрђена, (стоји **Мрігеи** место **Мрьгень**), који се преставио *трећег* Септембра![85]

Да ни Краљевић Марко није сахрањен „према своме лику" у припрати реченог манастира, и да она плоча у зиду манастирске кујне није била на његову гробу, уверавамо се, прво по томе, што она слика до краља Вукашина није Маркова, већ његова брата *Иванише*[86]; друго. што се онакав исти натпис, какав је на горњој плочи, налази и на светом Арханђелу,[87] другој задужбини краља Марка.

Да Марко доиста није сахрањен ни у једној од поменутих двеју задужбина, позивам се још на Орбина и Лукарића, кад им и г. Срећковић верује да је Вукашин сахрањен у Сушици, прем да му он није гроба нашао. Први од њих двојице, приповедивши како је Марко погинуо близу Краљева у Влашкој, додаје: „његово је тело сахрањено у манастиру *Блачанима* близу Скопља",[88] а други пише: „убио га је случајно Ратко Влах, а тело му је метнуто на једног коња товараша, однето и сахрањено у манастиру *Булачанима*."[89]

Блачани и Булачани биће једно исто место, као што је и Дифрен узео (стр· 64). Последње место налази се на

---

85) Гл. XLVI, 223. По Лукарићу Вукашин није сахрањен у ман. св. Димитрија, већ у *граду* сушичком, који се сада зове „град Краљевића Марка." Гл. XLVI, 220. Упор. Hahn 180.

86) Slovinac, 1884, 3.

87) Гл. VI. 188, Гл. XXVII, 277.

88) Orb. 279. „Il suo corpo fu sepelito nel monasterio di Blaciini, apresso Scopie"

89) Lucc. 73 „Fu morto á caso da Ratko Vulaco, et il suo corpo messo sopra un cavallo di pezza, fu portato á sepelire in monasterio di Bulacciani."

карти аустријског ђенералштаба за десет километара од Скопља, у правцу к Црној Гори, а то се исто име помиње неколико пута у поменицима пшињском и водичничком.[90]

И тако из досадашњег и преко наше воље отегнутог говора о гробовима Мрњавчевића ми смо се могли довољно уверити, да у Марковој задужбини св. Димитрију нису сахрањени ни Вукашин, ни Угљеша, ни проблематични Гојко, па ни сам Марко, а камо ли „*сви*“ Мрњавчевићи, као што г. Срећковић тврди.

На реду је сада да испитамо у колико је основано тврђење г. Срећковића, да је село Шареник било *близу* Сушице.

Примивши без довољно критике Лукарићеву сведоџбу да је тело Вукашиново сахрањено у Сушици „мало ниже гроба Урошева“, г. Срећковић морао је, по што по то, пронаћи село Шареник *близу* Сушице. „Треба само погледати на мапу — вели он — па ће се одмах видети *Шаркова* планина у скопљанској нахији, у правцу од Скопља изнад манастира св. Димитрија, до тако зване Маркове реке, а то ће и бити — *Шареничка* река“.[91](!)

До душе, Шаркова и Шареник имају заједнички корен, али за што се шареничка река, и то после половине XVII века, прозвала Марковом, г. Срећковић није нашао за потребно да објасни. Ну залуд ће радознали читаоци тражити на мапи и Шаркову планину, јер она планина, која се „одваја од Кршјака“ и коју је г. Срећковић тако крстио, само да би отуда истесао *село* Шареник, зове се — по имену села — ***Салкова!***[92]

И тако, по што г. Срећковић није ничим доказао, да се Маркова река кад год звала шареничком, а сувремена

---

[90]) Гл. XLII, 127. Водичник није далеко од Скопља.

[91]) Крит. 21.

[92]) Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik, 180,

филологија не допушта да се од Салка изведа Шареник; не остаје нам ништа друго, него да верујемо Пајсију да је Шареник био на овој страни Царе[93], а не у скопљанској области, као што погрешно тврде Лукарић и Орбин, а по њима Дифрен и г. Срећковић. Што реченога места сада нема близу Неродимља, не треба се чудити, кад се зна, да се баш из тога краја иселило много српског народа не само под патријархом Црнојевићем, већ и доцније[94]

Ну г. Срећковићу мало је било, што је од Салкове планине начинио Шаркову, а од ове село Шареник, него је — само да би потврдио Лукарићеву сведоџбу — потражио и нашао — онај исти извор, на коме је Вукашин убио Уроша! Истина, народ око Маркове реке није му знао ништа да исприча о томе убиству, али њему је „Царев Студенац" („Султан-суј") више манастира Нерезе самим *именом* својим довољан доказ, да је баш на том извору погинуо последњи *цар* српски, у пркос сведоџби Мил. Милојевића, да се код Неродимље налази не само *Света Главица*[95], на којој је цар Урош убијен, већ и извор *Царевац* где је његово мртво тело окупано[96]!

О овом „доказу" не би требало ни речи проговорити после толиког разлагања о неоснованости Лукарићева из-

---

[93]) Ово сведочи и нешто старији од Пајсија Бранковићев «летопис», по коме је Урошев гроб био близу града Петрича, у храму успења св. Богородице, више Неродимља. Arк III. 14. По Троношцу је Урош сахрањен у «породимском манастиру близу веселих дворова» Немањинâ у Неродимљи (Породимљи). Гл. V, 75.

[94]) Упор. М. Милојев. Путопис, I, 200—201. По Пајсију Урош је убијен «ниже Неродимље» у селу *Судимљи*. У девичком молабнику помиње се 1743 горња *Судимља* као место које није далеко од Девича (рукоп. у библ. учен. друштва бр. 66). *Судимљу* и *Некудим*, где је Урош убијен по сведоџби патријарха Арсенија IV (Рајић, II, 818) наводи и Милојевић (Путопис, I, 214 и 200), а Шареник не.

[95] По Троношцу убијен је «на једном *хуму* у Косову пољу» Гл. V. 7:

[96]) М. Мил. Путопис. I, 213; упор. 200.

вештаја о гробу Вукашинову и Урошеву; али опет не могу прећутати, да се баш у томе истом крају, у ком је г. Срећковић нашао „Царев Студенац", помиње „*Царев Кладенац*" пре но што је у Срба и било царева. Тако, међу добрима којима је Душан као краљ обдарио манастир Трескавац, близу Прилепа, наводи се њива „**ѡть Царева Кладеньца до ѡкрѣю потокъ и до царева дроума кои иде ѡть Полатиць на Великоу**" и ливада код „**царева кладеньца**"[97]

Овај пример свакога ће убедити, да се из циглог имена „Царев Студенац" не сме ништа изводити о убиству цара Уроша; јер ако бисмо и таке „доказе" примали, онда бисмо могли тражити и село Шареник и извор на коме је цар Урош убијен више Призрена, у жупи Гори, јер се ту налази „врло дивна вода, која се зове *царева* чесма, ***Урошева*** чесма, ***Урошева*** баштина", а ту је и „***Урошева*** планина"[98]

Као што смо видели, свеколико упињање г. Срећковића да докаже, да је цар Урош убијен и сахрањен у скопљанском крају, остаје узалудно. Сви су његови закључци тенденциозни и често супротни, с тога се не треба чудити, што је он, да би их потврдио, измислио читаву причу о телу Урошеву: како је до 1394[99] године лежало у некаком „скопљанском" Шаренику, близу Сушице, па те исте године, а *после смрти*(?) краља Марка, *због турских насртаја*, пренесено у Неродимљу, у цркву св. Богородице, и како је „свет видео гроб Урошев, па је ту и измишљена приповетка о убиству Урошеву у „косовских пољах" около Неродимље и Петрича, а ту причу и записао онако сметено Троношац и патријарх Пајсије"[100]

---

[97]) Гласн. XIII, 373; Гл. XI, 135.

[98]) И. Јастребов, Податци, 136 и 137. — По подгоричком летопису Урош је убијен у *Призрену*. Star. XIII, 183.

[99]) Крит. 24, а на 23 страни 1395!

[100]) Jbid. 23.

Колико вреди ово приповедање, разбира се најбоље отуда, што тобожњи „пренос“ Урошева тела „из скопљанске области“ није био 1394, већ чак 1583 године, када су Турци владали *свима* српским земљама, а г. Срећковић погрешно је прочитао код Пајсија годину „ ҂ѵѳ҃.“ (=1583) као „.ѕѳ҃.“ (=1393 или 1394, а наштампано је .ѕѵ҃.= 1214!), додао је, дакле, пуних 190 година[101]!

Оваку крупну погрешку није требао учинити г. Срећковић не само за то, што је Пајсије изречно казао, да је *поменуте године* Урошево тело *први пут* из гроба извађено [102] нити што о преносу спомиње, него и с тога, што исти тврди да је у то време био новобрдски митрополит Василије, за којега је г. Срећковић још пре 14 година објавио,[103] да је живео крајем XVI века, када је Пајсије рођен био.

---

[101]) Jbid. 20 и 24. И при оваком погрешном читању бројева «пренос» Урошева тела падао би *пре смрти* краља Марка, дакле *пре* «турских нападаја».

[102]) Ово потврђује и Бранковићев „летопис“ по коме је Урошево тело, кад је извађено из гроба ,остављено у *истој* цркви. Ark. III. 14. Упор. Гл. V, 75

[103]) Гл. XXV, 34; упор. Гл. XLVI. — По Милојевићу умр'о је 23 Фебр. 1595. Путоп. I. 168.

Пре две године послао ми је један пријатељ из Старе Србије причу о убиству Урошеву, преписану од једног деведесетогодишњег старца с Косова, који је »као младић био овчар у чувеног Јашар-паше приштевачког». У тој се причи, осим познатих ствари, казује, да је Јашар-паша, «градећи амам у Приштини за свој харем, срушио Урошеву цркву у Неродимљу и пренео тамо *плочу с доста опширним натписом* с гробнице његове». Ово казивање старчево потврдио је моме пријатељу и његов шурак, који је ту плочу видео, кад је као дете ишао с мајком у женски хамам у Приштини, у ком се иста и сад налази. И патријарах Пајсије потврђује, да је Урошева гробница била покривена плочом: „**и покриваютъ ю плоѵомъ каменомъ**“. Гл. XXII, 220—221, уп. 228—229.

Вредност сведоџаба млађих извора о смрти Урошевој

1. Михаило Константиновић и млађи родослови.

Из досадашњег излагања могли смо се уверити, да о убиству цара Уроша нема спомена у *писатим* изворима пре XVI века.

Најстарију вест о неприродној смрти Урошевој находимо у делу Михаила Константиновића из Острвице, који је на крају XV или у почетку XVI века о Урошу забележио ову приповетку:

„Овај је својим царством неуредно владао, јер му је Бог, због греха његова оца, одузео *памет*, тако да је, остављајући заслужне служитеље и верне људе своје, обдаривао *незаслужне* и *неверне*, и за то су га прозвали *лудим* Урошем. Он је дао био *двојици* браће да управљају бугарским царством, а у овим земљама био је такав обичај, да никакав човек осим цара, краља или кнеза, црвене чизме на ногама није носио; а оној браћи цар је дао слободу да носе црвену обућу, које кад су они видели, *узму земљу бугарску за себе а њему се усиротиве.* Цар им је поручио и заповедио да дођу к њему, али му они одговорише овако: „Царе, ти си нам дао црвену обућу, али нам је нећеш тако лако опет одузети“! А и бугарска земља била је њима наклоњена због оног дела њихова оца.[104]

У то време дошао је и турски цар Мурат и опсео Дренопољ, и дођу вести у Рашку к цару Урошу, да је турски цар Мурат опколио Дренопољ. Тада се цар Урош одмах спремио, да с великом силом пође против Турака у помоћ Дренопољу, и када је дошао с војском у земљу Костантинову, утабори се на једном пољу, које се зове *Желигово* (Leliglow). Ту је видео у сну, да је анђео дошао к њему, узео сабљу из његове руке и предао је Турцима;

---

[104]) Јер је Душан убио цара бугарског Михаила.

а он, видећи то чудо, остао је тај дан на том пољу, и сам је одјахао у гору к једном пустињаку и испричао му то своје виђење, а уједно исповеди му се, говорећи: „Бојим се греха оца мога.“ На које одговори му старац: „Грех твога оца биће наказан на четвртом колену“, јер није хтео њега самог ожалостити. И тако отиде отуда цар да избавља Дренопољ. Кад је био само четири миље далеко од Дренопоља, *онда су она два брата*, који су заузели били бугарску земљу, *против свога господара устала и прешла су цару турском и покорила му се*. Цар Урош, имајући велику силу, прем да му је Бог одузео разум, није ништа марио за цара турског, него се уздао у своју велику моћ. И тако цар турски, знајући добро за тај неред у војсци, отишао је од града и пошао је са целом својом силом против њега, и по што је предње страже разбио, ступао је напред до саме војске, и затекао је цара Уроша у стану, *и он ту буде убијен*, и многи други око њега буду потучени, па и сва његова војска буде до ноге разбијена, те се то место још и данас зове *српско* или *рашко разбојиште* (погибија). После су та два брата, који су били противници свога господара, и који су се покорили Мурату, цару турском, од овога цара, према њиховој пристојној заслузи, даривана била: *дао им је, то јест, обојици главе одсећи.*“[105]

Упоредивши казивање старијих родослова о смрти Урошевој с наведеним причањем Михаиловим, уверићемо се, да међу њима има знатне разлике, а главна је у томе, што су по родословима *два* брата одметника збацила с престола Уроша, и овај природном смрћу умр'о, а по Михаилу нису га збацила, већ издала цару Мурату, те га овај погубио. Не треба доказивати, да цело Константиновићево казивање није ништа друго, до народна традиција

---

[105]) Гл. XVIII, 74—76, упор. 79 страну.

Вредност сведоџаба млађих извора о смрти Урошевој

1. Михаило Константиновић и млађи родослови.

Из досадашњег излагања могли смо се уверити, да о убиству цара Уроша нема спомена у *писатим* изворима пре XVI века.

Најстарију вест о неприродној смрти Урошевој находимо у делу Михаила Константиновића из Острвице, који је на крају XV или у почетку XVI века о Урошу забележио ову приповетку:

„Овај је својим царством неуредно владао, јер му је Бог, због греха његова оца, одузео *памет*, тако да је, остављајући заслужне служитеље и верне људе своје, обдаривао *незаслужне* и *неверне*, и за то су га прозвали *лудим* Урошем. Он је дао био *двојици* браће да управљају бугарским царством, а у овим земљама био је такав обичај, да никакав човек осим цара, краља или кнеза, црвене чизме на ногама није носио; а оној браћи цар је дао слободу да носе црвену обућу, које кад су они видели, *узму земљу бугарску за себе а њему се успротиве*. Цар им је поручио и заповедио да дођу к њему, али му они одговорише овако: „Царе, ти си нам дао црвену обућу, али нам је нећеш тако лако опет одузети“! А и бугарска земља била је њима наклоњена због оног дела њихова оца.[104]

У то време дошао је и турски цар Мурат и опсео Дренопољ, и дођу вести у Рашку к цару Урошу, да је турски цар Мурат опколио Дренопољ. Тада се цар Урош одмах спремио, да с великом силом пође против Турака у помоћ Дренопољу, и када је дошао с војском у земљу Костантинову, утабори се на једном пољу, које се зове *Желигово* (Leliglow). Ту је видео у сну, да је анђео дошао к њему, узео сабљу из његове руке и предао је Турцима;

---

[104]) Јер је Душан убио цара бугарског Михаила.

а он, видећи то чудо, остао је тај дан на том пољу, и сам је одјахао у гору к једном пустињаку и испричао му то своје виђење, а уједно исповеди му се, говорећи: „Бојим се греха оца мога.“ На које одговори му старац: „Грех твога оца биће наказан на четвртом колену“, јер није хтео њега самог ожалостити. И тако отиде отуда цар да избавља Дренопољ. Кад је био само четири миље далеко од Дренопоља, *онда су она два брата*, који су заузели били бугарску земљу, *против свога господара устала и прешла су цару турском и покорила му се*. Цар Урош, имајући велику силу, прем да му је Бог одузео разум, није ништа марио за цара турског, него се уздао у своју велику моћ. И тако цар турски, знајући добро за тај неред у војсци, отишао је од града и пошао је са целом својом силом против њега, и по што је предње страже разбио, ступао је напред до саме војске, и затекао је цара Уроша у стану, *и он ту буде убијен*, и многи други око њега буду потучени, па и сва његова војска буде до ноге разбијена, те се то место још и данас зове *сриско* или *рашко разбојиште* (погибија). После су та два брата, који су били противници свога господара, и који су се покорили Мурату, цару турском, од овога цара, према њиховој пристојној заслузи, даривана била: *дао им је, то јест, обојици главе одсекли.*“[105]

Упоредивши казивање старијих родослова о смрти Урошевој с наведеним причањем Михаиловим, уверићемо се, да међу њима има знатне разлике, а главна је у томе, што су по родословима *два* брата одметника збацила с престола Уроша, и овај природном смрћу умр'о, а по Михаилу нису га збацила, већ издала цару Мурату, те га овај погубио. Не треба доказивати, да цело Константиновићево казивање није ништа друго, до народна традиција

---

[105]) Гл. XVIII, 74—76, упор. 79 страну.

о Урошу и Вукашину, од прилике из средине XV века, јер он од 1464 није живео међу Србима.

Другу вест о убиству Урошеву налазимо у једном од млађих родослова, тако званом карловачком, који је, судећи по завршетку — и ако то није у век поуздан знак — писат кад и Константиновића хроника. Та вест гласи: „Цар Стефан роди сина цара Уроша (то је био четврти Урош). Овај сазида цркву рођење св. Богородице у Скопљу, а мати његова у Црној Гори више Жеглигова. Уморише га краљ Вукашин и Угљеша деспот и Гојко, које Бог не остави у животу, већ чашу, коју су налили своме господару, *на скоро* сами испише, од Турака горко напојени. На Марици, близу Црномена, цела се њихова војска потопи: од 70.000 мало их је остало, праведним судом божјим; јер да није био божји суд, како би могле 4000 победити 70.000?“[106]

Ово казивање разликује се од Михаилова не само краткоћом већ и садржином, и ако су у исто време писата, јер по Карловачком родослову Уроша нису издали Вукашин и Угљеша Мурату, већ су га, заједно с трећим братом *Гојком*, ***сами*** убили, *мало* пре своје погибије на Марици. По што ове сведоџбе нема у загрепском млађем родослову (који је, с обзиром на завршетак, старији од карловачког), не може бити сумње, да је наведена сведоџба народно предање о смрти Урошевој и Вукашиновој с краја XV века, које је писац карловачког родослова унео у првобитни текст млађег родослова.

У Бранковићеву хронографу, који се обично зове летописом, налазимо трећу вест о убиству Урошеву. Овај хронограф, који се сачувао у доста лошем латинском преводу, постао је у почетку XVII века (а најдаље 1618). Најсличнији је с Богишићевим хронографом, сачуваним у

---

[106]) Шаф. Pámat 61,

рукопису из друге половине XV века. У њему имају, као и у пивском[107] и житомишљићском, изводи из Цамблака и Костантина философа, а разликује се од свију хронографа тиме, што су у њему употребљени млађи,[108] а од чести и старији[109] родослови.

Будући је, после проналаска Урошева тела, народно предање о убиству његову ушло у нову мену и опште примљено било; то не само да га је састављач Бранковићева хронографа унео тако измењено у свој хронограф, него му је, шта више, прилагодио и са свим противно казивање старијих родослова, и од обојега редиговао је оваку сведоџбу:

„Цар Стефан роди сина цара Уроша 1337 (то је био четврти Урош). *Цар Стеван умре 1355 и остави наследника свога сина, младога Уроша, и млогим клетвама закле своје велеможе, да му буду верни. И тако године 1356 постаде царем млади Урош. Овај цар подиже цркву рођење св. Богородице у Скопљу, а његова мати у Црној Гори више Жеглигова.* Овај Урош бејаше доиста красан и сувише милостив и достојан дивљења, али савете старачке одбациваше, а младићске примаше, па с тога као што је Ровоам, или боље рећи, као што је Михаило цар бугарски (м. грчки) пострадао од свог слуге Василија, којега је слушао презирући друге, тако су и Уроша младићски савети упропастили. *И тако, на сер-*

---

[107]) М. Милојев. Путоп. II, 218—230.

[108]) Један, налик на загребски, а други готово истоветан с карловачким (упореди у Památk. врсте 11—14, 26—38 на стр. 62, врсте 1—3, 23—26, 29—31, 34—38 на стр. 63, врсте 1—23 на стр. 64 са врст. 33—36, 7—20 на стр. 17, 10—13 на стр. 22, 37—38 стр. 23, 1—3 стр. 24, 4—21 стр 24, 22—36 стр. 23 Ark, III).

[109]) Упореди у Pámat. врсте 25—37 стр. 52 са врстама 10—23 стр. 12 Ark. III; врсте 14—18, 20—23 и 25 на стр. 53 Pam. са врстама 27—31, 34—38 на стр. 12 Ark. III; врсте 38 на стр. 53, 1—4, 7, 9, 11—13 на стр. 54 Památ. са вр. 35, 37—40 с. 13, 1—3 с. 14 у Ark. III.

шетку шеснаесте године његова царовања погазише великаши заклетву, коју су онако свечано задали. Вукашин пак, који се од њега удостојио деспотског достојанства, па још и крунисан био, најпосле лишио је Уроша отачанског престола *па и живота. И тако овога цара убије краљ Вукашин, деспот Угљеша и Гојко, и српско царство разделе на четири дела. Једног назову краљем, другога ћесаром, трећега деспотом, а четвртога кнезом.* Горе поменути Урош свршио је свој живот усред своје државе, у царској части, оставивши велику жалост целој отаџбини, *јер је умр'о без наследника. Гроб му је близу града Петрича у цркви успења св. Богородице више Неродимља.**)

Године 1372 (место 1371) Вукашин, искупив велеможе и војводе српске и силну војску *од 70.000*, удари на Турке и побије се с њима на реци *Марици*, близу Дренопоља, где се и друге реке стичу. Уходе, а и други казали су, да тамо није било Турака више од 4500, по чем је тако Бог допустио, да Турци Србима велики пораз нанесу, јер је то била казна за погажени мир. Тиме је скоро сва војска или од мача изгинула, или се жива у реци подавила, а неки су и у ропство одведени тако, да их је *од 70.000 мало остало*, а и они су, *праведним судом божјим*, погинули; *јер да није допустио и хтео Бог, тешко би могло бити, да тако мален број толику силну војску сатре.*"[110]

Из упоређења пећског и карловачког родослова с наведеним причањем Бранковићева хронографа уверићемо се лако, како се писац овога хронографа узалуд мучио, да помири народно причање с краја XVI века са старијим сведоџбама о смрти цара Уроша и Вукашина. Његов се неуспех огледа најбоље у тврђењу да су сва три Мрњавчевића убили Уроша, по што је царовао 16 година, дакле

*) Што је штампано обичним словима, узето је из старијих родослова

[110]) Ark. III, 14 и 15.

1371 године,[111] и с тога је морао ставити марички бој за једну годину доцније (1372), но што је био.

2. *Патријарах Пајсије*

(1612—1614 митрополит новобрдски, 1614—1646 патријарах).

Још пространије говори о Урошеву убиству патријарах Пајсије у опису живота његова (Гл. XXII). За тај опис били су му извори, као што сам вели, *родослов, летопис* и *народно предање.*

Шта је Пајсије узео из летописа, није потребе одређивати, јер се то на први поглед даје познати, с тога ћемо се само постарати да одредимо шта је позајмио из родослова, а шта из народна предања.

По што Пајсије тврди, да је Вукашин убио цара Уроша, по себи се разуме, да се служио, описујући Урошев живот, *млађим* родословом. И доиста, биографија Урошева, после подужег увода, почиње се речма: „**въ врѣмена же она моучителска**“, а тако се исто почиње млађи родослов загрепски.

По Пајсију: Душан је оставио наследником „сина свога младоумнога“ који је растао „у благости и разуму, **старыхъ сьвѣты не прнемлѥ, младыхъ же сьвѣты дрьже**“,[112] подигао је у Скопљу цркву, а мати његова у Црној Гори, Мрњавчевићи су поделили српску државу, убијени Урош сахрањен је „испод града Петрича више Неродимље“, српску војску од 70.000 војника разбили су 4500 Турака „попуштењем божјим“, јер „**аште не бы господь попоустилъ, како бы могли .д. тисоуште и .ф. вон одолѣти седмьдесетнмь?**“[113] По што се све ове вести налазе и у Бранковићеву хронографу; не може бити сумње, да се Пајсије служио или

---

[111]) Мало ниже у истом хронографу стоји, да је Урош *умр'о* 1371. Ark. III, 15.

[112]) Гл. XXII, 217.

[113]) Гл. XXII, 218—220, 224—225.

поменутим хронографом[114], или каквим млађим родословом, којим се и састављач хронографа служио.

По што смо изнашли шта је Пајсије узајмио из млађег родослова,[115] лако нам је одредити шта је написао „по чувењу од архијепископа који су пре њега били.“[116]

Видели смо, да је по Бранковићеву хронографу Душан на смрти „многим клетвама заклео *велеможе* своје, да буду верни његову сину“ и да су га убила сва три Мрњавчевића. На против Пајсије тврди, да је Душан предао *самом* Вукашину „**скипитръ дрьжавы и клетвами ѕаклеть не насилити сына юго, доньдеже вьѕраста достигнеть, и коудеть отьчьстѣкоу своюмоу наслѣдьникь по родоу и колѣноу яко оть прадѣдь томоу бысть;**“,[117] даље, да је Вукашин краљевао „много година“, док је „младоумни цар достигао *седамнаесту* годину, па се тада завадили и отпочели војну, у којој су једни помагали Вукашину, а други Урошу; да се, за тим, искупио сабор у Призрену, који је пресудио да Вукашин преда власт Урошу, али он се не хтео покорити пресуди, већ поделио са својом браћом српску царевину; да је Вукашин, *на неколико година после призренског сабора*, убио Уроша у *лову*, „ниже *Неродимље у месту Судимњи*“, и сахранио га у цркви св. Богородице „испод града Петрича више Неродимље“; да се, по што су Уроша узалуд тражили свуда па чак и у Св. Гори, „**по малѣ**“ прочуло за Урошево убиство и нашли га у поменутој цркви; да су Турци, допуштењем божјим а „ради неправедног

---

[114]) То се нарочито види из упоређења оних места где се говори о спаљивању тела св. Саве 1595 године (упор. Гл. XXII, 231 и Ark. III. 26). Хронограф се завршује 1618, а живот Урошев у Гл. XXII писат је 1642 године (ib. 212, Star. VIII, 11).

[115]) Хронограф се у старој књижевности зове такође родословом.

[116]) Нема сумње, да је Пајсије највише чуо из уста патријарха Јована, коме је „ученик“ био. Дечански Спом, 19.

[117]) Гл. XXII, 217.

убиства," прешли преко мора, освојили Дренопољ и кренули се на Србију; да су Вукашин и Угљеша искупили војску и пошли да одбију Турке, али у бој код Црномена били побеђени, први се удавио у Марици, а други умр'о од ране више Харманлије, одакле је пренет у своју задужбину близу Сера (место у Св. Гору). Све ове вести, као и приповедање о проналаску Урошева тела 1583 године, позајмио је Пајсије из народног предања.

Да је Пајсијево казивање о Урошевој смрти доиста народно предање, види се и по томе, што на једном месту тврди, да је Урош убијен 1371 и да су Турци „*те исте године, мало дана*[118]" после смрти Урошеве, прешли у Европу и победили Вукашина и Угљешу (о трећем брату „деспоту" Гојку не говори ништа, и ако му је на део дао Бугарску!), на другом — да се Урош, напунивши седамнаест година, завадио с Вукашином, за тим држат призренски сабор, после кога је прошло *неколико година*, па га тек онда убио Вукашин; а на трећем месту — да је, после цара Душана, био „млад цар Урош седамнаест година" и да није оставио деце, јер је „**младостьнь**"[119] био. По првој сведоџби Вукашин је погинуо пре Урошеве смрти, а по другој и трећој излази, да Урош није имао више од 7—8 годрна, кад му је отац умр'о, а био је, као што се зна, у *деветнаестој* години.

Издвојивши оно што је Пајсије унео у своје дело из родослова и летописа, ми смо сазнали шта је јоште додао из народног предања. Велим *додао*, јер су и оне вести о животу цара Уроша, које је узео из млађих родослова, такође народно предање.[170] О томе нас могу уверити наше

---

[118]) Jbid. 222: „**ВЬ ТО САМОЮ ЛѢТО... МАЛО ДЬНЕМЬ МИМОШЬДЬШОУ**"

[119]) Jbid. 227.

[120]) За доказ упореди из родослова опис боја маричког са извештајем о томе бој калуђера Исаије.

народне песме, у којима су често очуване врло старе традиције.

У другој књизи Вукове збирке народних песама штампана је песма „Смрт Душанова,“[121] која се опева овако:

„Побоље се српски цар Стјепане.
У Призрену мјесту питомоме,
Побоље се умријети хоће,“

с тога царица разашље писма на све стране, којима позове српску властелу да похитају у Призрен да чују шта ће цар наручити и

„На ком ће царство оставити“.

Властела дођу у Призрен а с њима и Вукашин краљ, који

„Диже цара са свилна душека,
Па над њиме грозне сузе рони“.

а цар Стјепан

„Погледује редом сву господу,
Погледује паке проговара:
„Мили куме, Вукашине краљу!
Аманет ти моја царевина!
И аманет сви моји градови!
И аманет све моје војводе
По свој мојој редом царевини!
И аманет мој нејак Урошу,
У кол'јевци од четр'ест дана.
Царуј, куме, за седам година,
Осме подај мојему Урошу.“

После смрти Душанове Вукашин погази завештање и не хтеде предати власт Урошу осме године, већ

„Он царова *шеснаест* година,
Колико је зулум поставио,

---

[121]) В. Кар. Срп. Нар. Пјесме, II, 186—189

Што ношаше раја сиротиња,
Што ношаше од свиле хаљине.
Тад обуче сукнене хаљине.“

Али

„*Млади* Урош соја господскога,
Дохвати се снаге и памети,
Па дозива стару своју мајку:
Дај ми, мајко, комад хљеба бабов.“

А мати му одговори:

„Чујеш ли ме, мој млади Урошу,
Има хљеба, ал' је у другога,
Баш у кума Вукашина краља:
Када ти је бабо починуо,
На самрти царство наручио
Баш на кума Вукашина краља,
Да царује за седам година,
Осме теби да предаде царство;
Он царује шеснаест година“ . . .

На жалост, ова веома стара песма није цела, али се њен завршетак сачувао као засебна песма, коју налазимо у поменутој Вуковој збирци под називом „Урош и Мрњавчевићи“[122]

Да су ове две песме некада чиниле једну, којој би боље доликовао назив „Цар Урош и краљ Вукашин,“ види се по томе, што се у другој наставља оданде, где се прва прекида. Тако, по што је Урош, по првој песми, затражио престо („комад хљеба бабов“) од Вукашина, следовала је, по другој песми, свађа између њих, која се опева овако:

„Састала се четири табора
На убаву на пољу Косову
Код бијеле Грачанице цркве,
Једно табор Вукашина краља,

[122]) Ibid. 189—197.

Друго табор деспота Угљеше,
Треће табор војеводе Гојка,
А четврто царевић Уроша;
Цареви се отимљу о царство,
Међу се се хоће да поморе,
Злаћенима да пободу ножи,
А не знаду на коме је царство.
Краљ Вукашин вели: „на мени је„;
Деспот Угљеш': „није нег' на мени;"
Војвод' Гојко: „није нег' на мени;"
Ћути *нејак* царевић Урошу,
Ћути д'јете ништа не беседи,
Јер не смије од три братијенца
Братијенца, три Мрњавчевића"

Тада сва четири напишу, кријући један од другог, писмо протопом Недељку у Призрен, и позову га да дође на Косово

„Да он каже на коме је царство;
Он је св'јетла цара причестио.
Причестио и исповедио,
У њега су књиге староставне".

Протопоп Недељко упути чауше, који су га позивали, у Прилеп своме ђаку Краљевићу Марку, јер

„Код цара је Марко писар био,
У њега су књиге староставне,
И он знаде на коме је царство,
Хоће Марко право казивати,
Јер се Марко не боји никога,
Разма једног Бога истинога"

Марко отиде на Косово, отвори, после службе, књиге староставне, прекори, најпре, оца и стричеве што се не задовољавају *својим* државама, већ отимљу туђе царство, па онда настави:

„Видите ли, Бог вас не видео!
Књига каже на Урошу царство.
Од оца је остануло сину,
Ђетету је од кољена царство,
Њему царство царе наручио
На самрти, кад је починуо“.

У овој песми опевана је не само борба око престола између Вукашина и Угљеше, него и *убиство* Урошево, само што је ово у поетску одећу умотано. А ево како:

Чувши неповољан суд, Вукашин полети да убије Марка, који, бежећи пред њим, три пут оптрчи око цркве и једва умакне у њу. Стигавши до врата, која су се сама затворила, разјарени Вукашин

„По диреку удари ханџаром,
Из дирека крвца покапила“.

Видећи то, поплаши се и закука:

„Леле мене до Бога милога,
Ђе погубих свога сина Марка“!.

А из цркве зачује се глас:

„А чујеш ли, Вукашине краљу!
Ти нијеси посјекао Марка,
Већ посјече *божјега анђела*“[123]

Не казују ли ове две песме исто, што смо и у Пајсија нашли? И по Пајсију и по народној песми Урош је остао као *дете* иза оца, који је, тога ради, на самрти предао власт Вукашину, док не *одрасте* Урош, али Вукашин краљује дуже (16 година), но што је Душан наручио, те се с тога завади с Урошем (седамнаесте године) и стане

[123]) Да су обе наведене песме чиниле некада једну, види се још из упоређења онога што је Вукашин (у првој песми) казао Душану о Марку с оним што је овај (у другој песми) учинио.

се „отимати о царство“. По Пајсију сабор *призренски* на уста *патријарха Данила* (место Саве) наређује Вукашину да преда престо Урошу, којему је царство „**по родоу и колѣноу**“, али се он не покорава тој осуди, већ раздељује царевину српску са своја два брата; по народној песми позива се да пресуди „на коме је царство“ *протопоп Недељко* из *Призрена*, који тај посао поверава своме ђаку Краљевићу Марку, те овај пресуди да је „царство на Урошу“, јер му је „од кољена царство“. Најпосле, по Пајсију Вукашин убија у лову Уроша „**нитнимь покиньма**“,[124] а по народној песми на црквеним вратима — „божјег анђела“, то јест Уроша.

3. *Троношац*

(постао између 1722—1739, Гл. V и XXXVI)

Писац тако званог троношког летописа, живећи за читав век после Пајсија, још је већма окитио поезијом причу о Урошеву убиству, јер је црпао грађу не само из Пајсија и Орбина (у скраћеном руском преводу од 1722), него и из народног предања, које се дотле још више изменило. По томе, троношки се летопис може с коришћу употребити за проучавање народних прича и песама прошлог века, а никако не може послужити као извор за историју. Колико он вреди за наш посао, доста је навести, да је, по њему, Урошева мати *сестра*[125] Вукашинова; да је Вукашину помагао Алтоманић против Лазара; да је Вукашина оставила, због Урошева убиства, цела Србија, а он, из освете, дозвао Мађаре, те ови отели Мачву и Београд (то је било још 1359), и т. д. и т. д.

---

[124]) Гл. XXII, 220

[125]) Слушао сам причу, да је *сестрић* Краљевића Марка био бољи јунак од њега, и да га је он, из зависти, преваром погубио.

4. *Мавро Орбин*
(Il regno de gli Slavi, Pesaro, 1601)

Из овога писца, који се одликује међу осталима опширношћу, навешћу сва три места која говоре о цару Урошу. На првом се Урошево царовање описује овако:

„Он беше *врло лепа лика*, и сви су се од њега надали сваком добру. И ако му је било тек 20 година, опет је из прва у свима својим делима показивао велику разборитост и мудрост; али се доцније видело да је мало храбрости у њему. Због те своје млитавости он изгуби царство' као што ћемо мало ниже приповедити.

Било је тада рашке властеле, која после смрти цара Стефана хоћаху постати силнијим, него што дотле беху. У том броју беше деспот Вукашин и брат му Угљеша, племићи хумски, и кнез Војислав Војиновић. Њима је поверена била управа у најглавнијим крајевима царевине. *Саветоваху цара неки његови врло верни људи*, да затвори у тамницу деспота Вукашина, кнеза Војислава и још неке, који бејаху у свима приликама веома охоли и надути. Говораху му да области, којима они управљаху, преда на управу сиромашним племићима, који га воле и који су му верни. С разлогом му напомињаху да, ако те не учини у почетку, док они, не сумњајући још ништа, долазе слободно у двор, после неће моћи извршити без великих тегоба и опасности, кад се они утврде и ојачају. Ове савете не само што Урош *није хтео послушати*, него их још и открије онима, и тиме их побуди те се окружише добром стражом и ретко долажаху у двор. Када они, који паметно саветоваху Уроша, опазише да су издани, почну се од тога уздржавати унапред, да не би навукли на се гњев и мржњу тих властела, јер цару не би ни оно доста, него подизаше оптужене још на веће части и достојанства. Тако деспоту Вукашину предаде многе области, па га чак и краљем назва.

Том приликом Вукашин стаде гњавити многе личности у царевини, говорећи да то чини по заповести царевој, да би му још јаче утврдио царство. До још вишега достојанства узвиси он кнеза Војислава Војиновића, оженив се његовом ћерју,[126] по што се развео с првом женом, ћерју Влајка, војводе влашког. Она је ову увреду горко осећала, и да не би имала непрестано пред очима своју супарницу, остави својевољно двор и врати се оцу свом. С тога у Урошевој царевини овлада велики неред: сваки се властелин поче старати и упињати, како би доспео до веће силе и не би потпадао под себи равне.

Међу овима беше најглавнији кнез Лазар, који је приграбио сву земљу на угарској сумеђи, која се зваше, као што рекосмо, земља краља Стевана (т. ј. Драгутина). И Никола Алтоманић приграби крај, којим је управљао стриц му Војислав, који је мало пре (1363) умр'о био. Ради своје веће безбедности он затвори у тамницу жену кнеза Војислава са два сина, који му беху братучеди, па их отрује. На ове се угледаше и Балшини синови, Страцимир, Ђурађ и Балша, зетски племићи али сиромашни, и заузеше обе Зете; а ћесар Војихна са зетом Угљешом[127] завлада целом покрајином, која се граничи Романијом (Грчком). Они су све то радили тобож по заповести царевој, а у ствари радили су за себе. Тако за *неиуних десет* година (дакле *ире* 1365, јер је по Орбину Душан умр'о 1354) поменута четири властелина поделе међу собом сву рашку (српску) државу, и сваки је, још за живота царева, њих слушао и за господаре признавао. Краљ Вукашин изабра себи Приштину[128] за престоницу, и владаше свом околином. Ње-

---

[126]) Ово није истина, јер Урош 1362 назива Војислава „братом", а не „родитељем", како се тест назива.

[127]) Угљеша је владао тазбином још 1363, *када* је Урош *царовао*.

[128]) На једном месту Орбин је помешао Приштину с Призреном, јер вели, да је Душан сахрањен „код Приштине, у манастиру Св. Арханђела".

гов брат Угљеша господовао је целом Романијом до Солуна, Бером[129] и другим градовима. Балшићи имађаху горњу и доњу Зету до Арбаније, а од међе босанске и сремске па све до Котора — Никола[130] Алтоманић.[130] Лазар са својим зетом Вуком Бранковићем владаше државом краља Стевана [131] и целим Подунављем«.[132]

Смрт Урошеву описао је Орбин на два места и то овако:

Кнез Лазар и Никола Алтоманић, *први* великаши после Вукашина и Угљеше, поплаше се од њихових успеха, па се договоре да их скрхају. Придобивши на своју страну Уроша обећањем да ће му дати све што од њих двојице отму, искупе војску и ударе на Вукашина и Угљешу, који их дочекају на Косову. Кнез Лазар повуче се са својом војском и не упустивши се у бој, а Никола удари на њих, али буде побеђен и једва главу изнесе, „цар Урош буде жив ухваћен с некима властелима из свога двора, а остали буду побијени, међу којима и Никола Бўћа,[133] протовестијар цара Стевана Душана, који, бранећи свога господара, погибе славно. Заробљеног у бој у Уроша Вукашин одведе у Рашку, где је завршио свој живот на *горе казати* начин«,[134] који је описао овако:

„Бедни цар, који је за живота допустио, да му великаши заузму царевину, бавио се неко време код краља Вукашина, који му је одредио нешто мало земље за издржавање, за тим га остави и отиде кнезу Лазару. По што је

---

[129]) У Беру је владао Радослав Хлапен, таст Краљевића Марка.

[130]) Држим да су ове две речи случајно изостале у Орбинову делу.

[131]) Мађари су још 1359 отели Мачву и Београд. Лазар и Вук владали су управо оном земљом, коју Орбин погрешно даје Вукашину, који је владао од Шаре до Охрида и столовао у Прилепу.

[132]) Orbini, 268–270.

[133]) Никола је умр'о пре Душана, и то пре 14 Новембра 1355 Пуц Спомен. II, 23.

[134]) Orbini, 275

и овај с њиме рђаво поступао, врати се он, по други пут, Вукашину, али, најпосле, видећи да се с њим поступа као обично, науми да побегне у Дубровник. Када за то дозна од једнога слуге Вукашин, удари га буздованом по глави, убије на место једним ударцем, замота у једну поњаву и сахрани у селу Шаренику, у Скопљанској области« [135]

Ко упореди наведене сведоџбе Орбинове с оним што смо раније говорили о Урошу и узме на ум супротности које сретамо у његову опису Урошеве владавине; тај ће се сагласити с нама, да је и Орбин вест о убиству Урошеву позајмио из народног предања, било кроз млађи родослов (куда долази и хронограф), било непосредно из уста народних.

Поверовавши народном предању о убиству Урошеву, Орбин је, да би га помирио с вестима које је нашао у актима дубровачке архиве, морао починити многе неследственості.[136] И збиља, има ли ту какве год следственості и логичности у радњи Вукашиновој и Урошевој, када први пушта *збаченог*, *побеђеног* и *заробљеног* цара највећем непријатељу Лазару, а други одлази својевољно Лазару, који га је *издао* у боју, и опет се враћа своме *одметнику* и *победиоцу* Вукашину, а не иде Николи Алтоманићу, који му је помагао против Вукашина? Па онда зар би властољубиви Вукашин хтео и смео оставити у животу побеђеног и заробљеног Уроша пуне *две* године (јер толико излази, ако је 1365 збачен а 1367 убијен, као што г. Срећковић тврди)?

5. *Јаков Лукарић (1551 † 1615)*

(Copioso ristretto de gli annali di Rausa, Venetia, 1605).

Да је Орбин вест о Урошеву убиству позајмио, посредно или непосредно, из народног предања, а не из

---

[135] Orbini, 272.

[136]) Колико се Орбин мучио да помири супротне вести о Урошевој смрти, види се отуда, што није казао датум и месец смрти Урошеве, и ако је по летописима тачно навео датум и месец марјичког боја.

дубровачке архиве, сведок је његов сувременик Лукарић, јер у њега нема оних и оноликих супротних појединости о томе, и ако се служио истом архивом. Цело његово извешће о смрти Урошевој гласи:

„Готово изагнат из државе од силе Угљеше и Вукашина Мрњавчића, својих слугу и вазала, Урош се уклони ка кнезу Лазару Хребељановићу, и издржаваше се у својој крајној оскудици с 2000 перпера, које му даваху Дубровчани, његови стари пријатељи. Али, када се спремао да побегне у Дубровник, да се постара за своје ствари, ухвати га Вукашин и убије издајнички, и с њиме се угаси царство дома Немањића. Сахрањен је био ноћу под једним сводом земљаним у скопљанском селу Шаренику.“ [137]

Као што видимо, Лукарић не зна ништа за Урошеву борбу с Вукашином, заробљење, одлазак Лазару и повратак Вукашину. Шта више, био је толико опрезан, да није хтео навести ни *годину* смрти Урошеве, и ако је за њу знао из српских летописа.

Ово што смо навели о Пајсију, Троношцу, Орбину и Лукарићу довољно је, да се уверимо, да су њихови извештаји о убиству Урошеву црпени из народног предања и да, по томе, не могу више вредити од сведоџаба старијих извора, по којима је Урош умр'о природном смрћу, а после Вукашина.

Нови докази да је Урош преживео 1367 годину и да га Вукашин није убио.

Да би се ово питање што потпуније исцрпло, навешћу, на крају овога врло дугог одговора, још неколико извора, који у првој расправи нису навођени а из којих ће се видети, да је Урош доиста преживео Вукашина. Ти су:

---

[137]) Luccari 63.

1. Услед извештаја намесника босанских фрањеваца и краља Људевита, писао је папа, 16 Јуна 1372, реченом намеснику да пошље људе, који ће подићи католичку цркву »у Руднику, који припада Николи Алтоманићу, *под влашћу* краља рашког.«[138]

Из дубровачке архиве знамо да је Вукашин, у пролеће 1371 године, пошао с војском против Николе, из чега следује, да Никола није био „под влашћу“ („sub dominio“) краља Вукашина. По што су се, по Лукарићу, Дубровчани (1371 године) жалили на Николу цару Урошу а не краљу Вукашину, и по што се цар Урош и у другим папским писмима назива „rex Rascie“: то је изван сваке сумње, да се у папину писму од 16 Јуна 1372 мисли цар Урош, а не краљ Вукашин. Из овога писма излази и то, да се Никола, поплашен с једне стране од савеза Вукашинова с Балшићем, а с друге претњама Људевитовим, измирио[139] с Урошем, а то можемо извести и из Орбинове сведоџбе: да су се њих двојица тукли с Вукашином и Угљешом.

По чем се у папину писму умрли „краљ рашки“ помиње као *жив*, очевидно је да се његова смрт *скоро* (дакле 2 Децембра 1371) догодила и да за њу, поглавито због *зимњег* доба, још не беху чули Људевит и босански намесник онда, кад су папи послали извешћа (негде почетком 1372 године), на која је горње писмо одговор.[140] Да

---

[138]) Mon. Hung. II, 116.

[139]) Алтоманић је био у свађи с Балшићем 1371, а већ 1372 налазимо их у савезу против бана Твртка: није, дакле, никако чудо, што је он био најпре одметник, а за тим савезник Урошев.

[140]) Маричка погибија била је 67 дана пре Урошеве смрти а папа је тек после седам месеци (14 Маја 1372 пише: „diebus *non longe* praeteritis“) дознао, да су Турци «*покорили* неке *велеможе* рашке» (Mon. Hung. II, 115—116), не беше дакле, чуо, да су погинули Угљеша и Вукашин, за кога се знало у папској канцеларији, још 1370 године.

је пак Урош погинуо 1367, нема сумње да би се, после четири године, знало за његову смрт у Угарској.

2. Ђурађ Балшић, по Орбину зет и савезник Вукашинов, у писму издатом Дубровчанима 30 Новембра 1373, уговорио је с њима, да му нису дужни давати „доходак“ у случају „**ако тко боуде ц а р ь господинь Срьбльмь и властелоль и ѕемли срьпскои**“[141]

Наведене речи доказују: прво, да је цар Урош надживео Вукашина, јер да га је овај убио 1367 године и „из политичких рачуна“ задржао краљевску титулу а српску „царевину претворио у краљевину, Балшић би се, на шест година после Урошеве смрти, могао само надати да ће когод постати „**к р а л ь господинь Срьблюмь и властелоль и ѕемли српскои**“ а не „**ц а р ь**“; друго, да смрт *царева* није тако *давно* било, јер Балшићевој нади не би имало места 1373, да је цар Урош погинуо 1367 године, као што оба критичара тврде.

3. Стеван Дечански и Душан помињу у повељама своју распру с родитељем, бацајући кривицу на неке властелс; Стеван Првовенчани, у опису живота очева, не штеди стричеве, и ако су имали преће право на престо; а само о Вукашиновом *злочинству* нема ни спомена ни у Лазаревим повељама ни у списима XIV и XV века. Да је Вукашин *убилац* и *искоренитељ* дома Немањића, његово злочинство нити би кнез Лазар, ни описачи његова живота прећутали, шта више, нарочито би га истакли, да би се оправдао Лазарев долазак на престо мимо *живог* сина Вукашинова. Тако, кнез Лазар у својим повељама и не спомиње Вукашина, и вели да је „сео на престо *царева* који су пре њега били.“[142] У једном саставу о кнезу Лазару овако се говори: „**иноже дреклю по М о ѵ с е ю к е л и к о м о ѵ І с о ѵ с ь**

---

[141]) Mon. Serb. 186.

[142]) Mon. Seb. 196.

Макинь исраильскымь людемь прѣмьникь быть и начельникь, сице и сь, по великыихь и благочьстивыихь глаголю краль же и царь, прѣмьникь и владыка кьстмь Срьбльмь именоуѥть се."[143] У другом саставу непознати писац тврди, да је кнез Лазар, *одмах* после смрти Урошеве, *избран* „на престо српски."[144] И пећски родослов, по коме је Урош надживео Вукашина, сведочи да је Лазар „сео на престо *првих царева*" непосредно *после смрти цара Уроша*, и ако није био „ни син ни унук којега из племена напред поменутих *царева*." Константин философ, који је описао живот Високог Стефана на 60 година после смрти Урошеве, такође не говори ништа о убиству, које није морао прикривати.[145]

Да се сада запитамо: би ли кнез Лазар и описачи његова живота могли тврдити, да је он завладао непосредно после *цара Уроша*, ако је после овога краљевао Вукашин? И би ли писац првог састава могао рећи, да је Лазар дошао на престо „после *великих* и *благочастивих* краљева и царева" и с *великим Мојсијем* упоређивати Вукашина, да је овај као *убилац* Урошев краљевао пре Лазара? Без сумње не. По томе очевидно је, да је непосредно пред Лазарем владао *цар* Урош[146] и да је Вукашин краљевао у *својој држави* не после цара Уроша, већ *за живота* његова.

---

[143]) Летоп. 117, стр. 111.

[144]) Гласн. XXI, 159—160.

[145]) „**И роди сына Оуроша** (Душан) **и Оуросъ не имъ дѣти, и оста безъ памети лоза та.**" Гл. XLII, 257.

[146]) Ово сведочи и Михаило Константиновић, који каже: „Српско *царство*: (у њега „краљевство") спало је после цара (у њега „краља") Уроша на *кнежевство*; и избрали су себи за господара кнеза Лазара". Гл. XVIII, 77. — То потврђују и народне песме, у којима се *кнез* Лазар зове и *царем*, докле Вукашин свагда *краљем*.

4. У пет поменика, који су из XV века, помиње се краљ Вукашин као „благочастиви,“[147] а такав атрибут не би могао имати, да је *убилац*. Тек доцније, кад је народна традиција од одметника Вукашина начинила убицу царева, калуђери су у понеком поменику мастилом превукли реч „благочастиви,“ што је негативан доказ, да Вукашин најпре није сматран за убицу Урошева, јер то није ни био.

Па и према оним изворима, по којима је Урош неприродном смрћу умр'о, то се догодило 1371 године. Тако:

5. Михаило Константиновић из Острвице сведочи, да је Урош погинуо исте године, које је и маричка битка била, дакле 1371, и да је после његове смрти, избран за српског владаоца кнез Лазар, који је по летописима владао (непуних) 17 година, дакле од 1372.

6. Патријарах Пајсије изреком каже, да је Вукашин Уроша убио 1371 (с обзиром на месец) и да су *те исте* године Турци победили Вукашина и Угљешу „**мало днемь мимошьдьшоу**“ после убиства.

7. И по Орбину је Урош погинуо 1371 године, јер он тврди, да је царица Јелена као калуђерица умрла у једном селу „на три године после смрти цара Уроша, њеног сина (што је било 1371).“[148]

Дифрен је разумео да се „che“ односи на материну смрт, и с тога је извео, да је Урош убијен 1368 године. Г. Срећковић и г. Качановски просто одбацују сведоџбу Орбинову због позног постанка њеног. Али по што је извесно, да је Јелена била жива 1374, и по што Орбин помиње рат између Вукашина и Угљеше с једне, и Алтоманића и Уроша с друге стране, а као што смо видели, Вукашин се кренуо против Николе у пролеће 1371: то је

---

147) В. Кар. Рјечник, прво изд. XIX; Гл. XLII. 31,

148) Orb. 272 „Tre anni dopò la morte d' esso Imperadore Urose suo figliuolo. Che fu nel 1371.“

очевидно, да се заменица „che“ у горњој сведоџби односи на *ближу* смрт Урошеву, а не на даљу материну, као што је Дифрен мислио, да је, дакле, цар Урош погинуо 1371, а мати му умрла 1374 године.[149]

8. Лукарић не наводи годину које је Урош убијен, али и по њему то се догодило 1371 године, јер он на једном месту тврди, да су се Дубровчани жалили на Николу Алтоманића цару Урошу, а то је било, као што смо видели, 1371 године, а на другом — да су српски великаши разделили српску царевину 1371 године, *одмах* после смрти Урошеве.

Као што видимо, по Константиновићу, Пајсију, Орбину и Лукарићу цар Урош „убијен“ је 1371 године, а то би могло бити само тако, ако је убиство извршено пре 26 Септембра[150] или ако је бој марички био између 2 и 31 Декембра. Ну по што се ни једно ни друго не може ничим доказати, очевидно је, да цар Урош није убијен и да су млађи извори вест о његову убиству позајмили из народног предања, јер по свима *старијим*[151] изворима Урош је надживео Вукашина.

* * *

Кад упоредимо писане сведоџбе о Урошевом убиству: млађих родослова и Константиновићеву с краја XV, Ор-

---

[149]) Овако су разумели Орбина Рајић (II, 819) и Пејачевић (Hist Serb. 320), а Руварац као Дифрен (Годишњ. III. 223—224)

[150]) По Руварцу — пре месеца Јуна. Годишњ. III. 220.

[151]) Колико се сећам, има само два писца, старија од XVI века, по којима је Вукашин надживео Уроша, али који, у исто време, тврде да је овај природном смрћу умр'о, а то су: безимени настављач Данилова дела и Барлеџије. Да су, пак, њихове сведоџбе нетачне, види се по томе, што су по првоме поделили Урошеву царевину само кнез Лазар, Вукашин и Угљеша, а по другом — Лазар, Никола Алтоманић Вукашин и његова браћа Угљеша (којега погрешно зове Андријом) и,

бинову и Лукарићеву с краја XVI, Пајсијеву из прве половине XVII и Троношчеву из прве половине XVIII века, које, као што смо видели, нису ништа друго до народно предање разнога доба; — лако ћемо познати све мене, кроз које је исто прошло, док није добило облик, какав налазимо у Троношцу. После смрти цара Уроша народ је дуго памтио — о томе не може бити сумње — да је Вукашин био одметник и отимач царске власти, и сматрао је њега и Угљешу за главне узроковаче што је цар Урош, од туге за изгубљеним престолом и угледом и не могући подносити своје понижење, прерано преминуо и српска се *царевина уништила*. Временом ово се заборавило, чему је највише допринела пропаст српске државе, и у народу се створило веровање, да цар Урош није умр'о природном смрћу, већ да га је погубио цар турски Мурат,[152] коме су га издала два брата Мрњавчевића. За тим је народно предање прогласило Урошевим убицама *три*[153] брата Мрњавчевића, а најпосле *самог* Вукашина, и овако промењено

Гојко, а међу тим зна се поузлано, да су сви побројани осим Гојка и још неки, које они и не спомињу, имали своје државе и у њима самостално владали и *пре* смрти Урошеве.

[152]) Овде је, по свој прилици, Урош заменио Лазара

[153]) Трећи брат, Гојко, помиње се први пут код Барлеција (на крају XV века) и у карловачком родослову (у почетку XVI века), а после дужег времена код Орбина, Лукарића, Пајсија, у Бранковићеву хронографу и у неколико летописа.

Примивши Гојка за брата Вукашину и Угљеши, Барлеција га је начинио њиховим учесником у владавини над «грчким земљама», а Пајсије — господарем Бугарске, а нити је истина једно ни друго. Из истог узрока писац Бранковићева хронографа разделио је српску царевину на четворицу: краља Вукашина, «ћесара» Угљешу, «деспота» Гојка и «кнеза», без сумње Лазара, не казујући који је крај којем допао. Овака деоба није пристајала у план Пајсијева причања, с тога је он разделио царевину само на три Мрњавчевића (краља, «ћесара» и «деспота») а изоставио је кнеза Лазара кога, тек после маричког боја, доводи — «из Босне».

предање унето је, почетком XVII века, у штампане списе, из којих је, без довољне критике, преписавано с малим изменама све до наших дана.

Као што се види, народно предање о смрти Урошевој прошло је, у развијању своме, неколике ступње, док је одметника и *уништиоца царевине* претворило у *убицу царева*, па с тога објективна критика мора одбацити измишљену причу о убиству Урошеву исто онако, као што је одбацила предање о убиству хрватског краља Димитрија Звонимира († 1088), прем да је и ово предање врло рано унесено било у књигу.[154]

Да би се, пак, свак уверио, како се историјски догађаји у народном предању знатно модификују а често и изврћу, навешћемо, између многих примера, само ова два.

1. Из историје знамо, да је, за време Душаново, живео чувени јунак Момчило, да је наизменце служио Грцима и Србима, за тим почео радити на своју руку и најпосле погинуо (1345) пред капијама Перитора (Перитеорион), града на обали Егејског мора, у борби против Кантакузена и његова савезника Омар-бега, и то овако. Видећи да им се неће моћи одупрети, он замоли периторске грађане да га с војском приме у свој град, на што ови не хтеше пристати, али, бојећи се освете, приме његова се-

---

По што за Гојка не знају извори старији од последње четврти XV века (јер се повеља краља Дабише, којом је, 1391 год., обдарио Гојка за тобожњу победу над Турцима, мора сматрати за фалсификат XVII века Томка Мрњавића); нећемо се преварити, ако речемо да су била само два Мрњавчевића и да је Гојко дошао у наведене изворе из народног предања, у коме се најчешће јављају по *три* брата.

[154]) По предању Хрвати су убили Звонимира, „последњег" краља свог, што их је хтео водити у Азију да освајају Христов гроб, и он их је, издишући, проклео да никада немају краља од свога племена (после Звонимира имали су Хрвати још два своја краља: Степана и Петра, Rad XIX).

стрића (или братучеда) Рајка и само 50 бораца. У ужасној борби која се, за тим, отпочела између Момчила и његових непријатеља, погинуо је Момчило и готово цела његова војска (око 4000), а Рајко и његови другови морали су гледати њихову погибију са зидова градских, не могући им помоћи.

Овај историјски догађај опеван је у дивној народној песми „Женидба краља Вукашина,"[155] а лако га је познати, при свем том што је у песме други мотив, што је Омара заменио Вукашин, грађане периторске — жена Момчилова Видосава, сестрића Рајка — сестра Јевросима, а догађај пренесен с обале Егејског мора и испод Родопе на обале Бојане и Таре.

2. По историји Марко Краљевић *погинуо* је у Влашкој, а по народном предању и песмама *умр'о* је природном смрћу[156], али у то ниједан историк не верује

Наведена два примера довољно доказују, да нимало није необично нити постајању и мењању народних традиција противно, што се одметништво Вукашиново временом потенцирало у убиство, које тиме што је унесено у књиге није стекло право да се прими за историјски факат. На с тога, а на основу старијих и аутентичнијих извора, који, као што смо видели, посредно и непосредно сведоче да је Урош надживео Вукашина — ми и опет тврдимо:

1. Краљ Вукашин није убио цара Уроша.

2. Цар Урош умр'о је природном смрћу, 2 Декембра 1371 године.

---

155) В. Кар. Нар. Песме, II, 104—115

156) А има и така прича, да није ни умр'о, већ — заспао.

П Р И

I. Старији

1 Копориньски (Копривнички) и **2 Пећски**
(Шаф. Рат. 54, Гл, XI, 159) (Jagić, Beitrag etc. 108)

Роди же и сына прѣкрасьнаго Оуроша вь лѣто .ѕѡмє. Сь же Оурошь по истинѣ краснь и достодивьнь видѣниємь, младь же сьмысломь, прѣизлиха милостивь и кротькь ѩви се; стьрьчьскыє сьвѣты отмеште. младыихь же сьвѣты приємлє и любе, тожде полоучи, ѩкоже и Ровоамь онь, или решти: ѩкоже Михаиль, царь грьчьскыи, оть своѥго раба Василіа пострада, подобьно же и сь оть своѥго хранєниѧ пострада,[1] и многа озлобленіи и мьсти и томленіи прѣтрьпѣ, глаголю же оть Влькашина и Оуглєше.

Сь же Влькашинь сьподоби се оть ѥго чьсти деспотьскаго сана, по томь же и вѣньчаваѥть ѥго, по слѣди же и сьриноу ѥго сь прѣстола отьчьства своѥго и вьзлагаѥть на се вѣньць кралєвьства срьбьскаго, братоу же своѥмоу Оуглєши вьроучаѥть страны[1] земли грьчьскыє сь саномь деспотьскыє чьсти.

Ть же праведьныи аште и пострада вь изгьнании царьскыє чьсти отьчьствиѧ своѥго, нь по срѣдѣ своѥє земли, вь своѥи чьсти царьскои. славьно кь Богоу исходить.

Тьи же безьзлобивыи моужь, аште и пострада вь изгьнании царьскыє чьсти отьчьства своѥго, нь пакы по срѣдѣ земли своѥє, вь своѥи земли и чьсти царьскои, кь Богоу прѣходить, вь лѣто .ѕѡн. мѣсеца Декємьврія .д. дьнь коньчьноу жалость земли срьбьскои оставивь.

ЛОЗИ

родослови

3 Цетињски (Jagić, Beitrag, 84—85)

и

4 Студенички (Рукопис у књижници Ученог Друштва, с којега је нетачан препис у Star. XIII)

Роди же сына Оуроша, ꙗгоже глаголють красьна бывьша тѣломь, нь не и разоумомь, обаче и сьи милостивь бысть аште кьто инь и кротькь ꙗви се. Нь ꙗко же рече се младоумьнь сы, старьчьскыꙗ отмеште сьвѣты, прилежаше же сьвѣтомь подобьныихь себѣ, полоучаꙗть же нѣчьто подобьно Ровоамоу ономоу, или ꙗкоже слыша се о Михаилѣ цари грьчьстѣмь чьто пострада оть раба своꙗго Василіа; сьи бо Оурошь многа зла подꙗть оть рабь своихь, Влькашина глаголю и Оуглꙗше.

Ть бо Влькашинь рабь сы и навѣтьникь ꙗви се, сьподоби бо се оть господина своꙗго чьсти деспотьскаго сана, по томь же и вѣньчаваꙗть ꙗго, по слѣди же сьгьна ꙗго сь прѣстола царьскаго и вьзлагаꙗть на себе вѣньць кралꙗвьства срьбьскаго, братоу же Оуглꙗши вьроучаꙗть страны земльꙗ грьчьскыꙗ сь саномь деспотьскыꙗ чьсти.

Сьи же праведьныи, аште и пострада такова, нь вь своꙗи земли славьно кь Господоу прѣиде оть житиꙗ сего, и многоу скрьбь остави отьчьствоу своꙗмоу ово о изгьнании, ово прѣставлꙗниꙗмь своимь. И вь то оубо лѣто вь нꙗже сьгьнань бысть, сьмрьтию прѣмѣни ꙗго Господь отв сьдѣшниихь.

Сьи же праведьныи, аште и пострада такова, нь вь своꙗи земли славьно кь Господоу изиде вь лѣто .ѕѡ.. мѣсеца Септемврiа .к. дьнь, и сьи многоу скрьбь остави отьчьствоу своꙗмоу ово о изгьнании, ово прѣставлꙗниꙗмь своимь. И вь тожде лѣто вь нꙗмь же сьгьнань бысть, сьмрьтию прѣмѣни ꙗго Господь оть сьдѣшниихь

Вь .ѕѡоѳ. лѣто погибе Влькашинь и Оуглеша вь Македонии, вь петькь дьнемь.

[1]) Поправке Вукомановићеве штампају се размакнутим словима.

Вь тожде, прѣжде того прѣставленіи, лѣто сьгьнавьшеи его оть царьства Влькашинь краль и Оуглеша деспоть оть сыновь Измаилевѣхь сь прѣмногымь множьствомь вои своихь побиени быше на рѣцѣ глаголемѣи Марица, ако ни тѣлесемь ихь обрѣсти се .

II. Млађи

1 Карловачки родослов

(Шафар. Рат. 61)

Царь же Стефанъ роди сына Оуроша цара (бысть .д. Оурошь). Сьи сьзда црьковь рождьство Богородици оу Скопию, мати же его оу Чрьмьные Горы, выше Желгигова. Сего оуморише краль Влькашинь и Оуглеша деспоть и Гоико, ихьже Богь не остави жити нь чашоу, ежюже господиноу своемоу почрьпоше, тоу сами по малѣ испише, оть Тоурькъ горьцѣ напоени быше. На Марицѣ близь Чрьномена, вьсе воиньство ихь потоплено бысть: оть .о. тысоушть мали нѣци осташе, идѣже и сами падоше, праведьнь соудь божии приеше; аште не бы соудь божии, како могли быше .д. тисоуште .о. одолѣти ?[1]

[1]) Судећи по Пејсију и Бранковићеву хронографу после ове речи изостало је: и .ф. кон.

И не много междоу сими Влькашина крала воисцѣ и того брата Оуглеше деспота и ти сами братеньци побиени быше оть множьства Агарень[1] въ Македонии, на рѣцѣ Марицѣ, ако пи тѣлесемь ихь[2] обрѣсти се, (нь вь сьнѣдь звѣремъ и пьтицамь да боудоуть)[3].

[1]) У студеничком „Тоурькь"

[2]) У студен. после ово речи долази „не"

[3]) Што је у заградама, нема у студеничком.

РОДОСЛОВИ

2 Бранковићев хронограф
(Arkiv III, 14 и 15)

Genuit Stephanus rex (czar) filium Urosch anno 6845 (is fuit Urosch IV). Mortuus ergo Stephanus 6864, reliquit successorem filium suum juvenem, et multis juramentis ad fidem eidem servandam magnates suos obligavit.

Igitur anno 6865 imperabat juvenis Urosch. Imperans is, extruxit ecclesiam in honorem natae beatae virginis in Scopia, ejus vero mater aedificavit ecclesiam in Nigro Monte, supra Segligovo.

Hic Urosch in veritate gratiosus erat optimusque princeps, et dignus admiratione, senum tamen consilia rejicebat et juvenum amplectebatur, itaque sicut Rovoam, vel ut viciniores dicuntur[1], sicut Michael bulgarus imperator a suo servo Basilio perditus est, quem audiebat spretis caeteris: sic et Uroschium juvenum consilia perdidere. Igitur, anno ejus imperii XVI elapso, ostenderunt se violatores juramenti tam sancte facti, proceres. Vucasinus igitur ab eo factus dignitate despota, imo et coronatus ab eo, qui tamen ipse ad extremum Uroschium avito imperio aeque et vita extur-

[1]) У Пејачевића (стр. 298) боље: ut viciniore utamur exemplo.

bavit. Hunc itaque imperatorem occidit rex Vukasinus et Ugliessa despota et Goico, et imperium serbicum in 4 partes partiti sunt: hunc nominarunt regem, illum caesarem, alium despotam, quartum knezium[2]. Per Amurathem, Orcanis filium, Adrianopolis capta est anno 6860, ibique imperii sedes posita.

Praedictus ergo Urosch finivit vitam in medio regni sui cum imperio, magno luctu relicto patriae universae, nullo quippe relicto haerede occubuit. Sepulchrum ejus prope arcem Petricha, in templo beatae virginis assumptae, supra Nerodimye.

Anno 6881 Vukasinus, gloriose colligens magnates ducesque Serbiae, et exercitum florentissimum ad 70 milia, cum Agarenis bellum succepit, proeliumque iniit prope fluvium Mariza, prope Adrianopolim, ubi et allii fluvii confluunt. Exploratores dixere, quin et alii, non fuisse illic plures Agarenos quam 4500, cum ita deus permiserit, ut Turcae Serbis cladem ingentem afferrent. Haec nempe fuit violatae pacis poena. Illic fere totus exercitus aut ferro aut vivus fluviis haustus est, nonnulli etiam in captivitatem abducti sunt, adeo ut ab exercitu 70 milium, pauci admodum remanserint, qui et ipsi, justo dei judicio, periere. Quod nisi Deo permittente volenteque, vix potuisset fieri ut adeo pauci florentissimum exercitum delerent.

---

[2]) Пејачевић је погрешно закључио, да је Мурат добио титулу кнеза (стр. 299.)

РУЈНО.

Прилог испитивању епитета у народној (усменој) српској поезији.

Овако — у средњем роду — стоји овај придев и у Вукову речнику, јамачно за то, што се држало да се он само у том роду и чује, као епитет за вино. Доиста у српским и бугарским народним (усменим) песмама за вино се највише каже *рујно*, а у другим се приликама тамо више тај епитет и не чује. Од Срба је можда, преко Хрвата, дошао тај епитет и Словенцима, те се и у њиховој усменој, књижевности може покашто наћи.[1] Свакојако је он чисто јужнословенски епитет.

Колико ми је познато, прво испитивање српских народних епитета налази се у историско-литерарној студији Романа Бранта о спеву Ив. Гундулића „Осман“.[2] У тој се студији Р. Брант дотакао скоро свију „постојаних епитета“ који долазе у српским народним песмама; али му објашњења нису Бог зна како пошла за руком, нити се у њима види особито познавање духа српскога језика и српске усмене поезије. Једно стоји, што он вели, а то је: да су многи епитети „за данашње Србе изгубили свако значење.“ Врло је згодан пример за то баш епитет *рујно*.

---

[1] Miklosich Lexicon palaeoslov. 805. Vergleich gramm. II. Band. 1875. стр. 148.

[2] Извѣстія историко-филологическаго института князя Безбородко въ Нѣжинѣ, томъ IV. выпускъ I.

У старим српско-словенским споменицима нема ове речи. Од старијих речника, који су ми при руци, у неким је нема никако, (у Микаљину, у Курцбекову), у Стулића и у Апендинија је рујно = црвено (rubrum, rosso), у Вукову речнику = рујево (fulvum, gelblich — према руј = Gelbholz). Миклошић у свом старослов. речнику као да је тумачи као и Вук стављајући је уз реч *роуй*, тако и Даничић у *Основама* (стр. 180.) и *Korijenima* (стр. 183); на против Миклошић — противно своме првом тумачењу — тумачи „рујан" у другом делу своје упоредне слов. граматике (1875. стр. 148) као = ruber. Да не помињем новија нагађања, као што је на пр. у речнику Парчетићеву да рујно вино значи вино које кипи и т. д.

Ово неједнако тумачење, ово колебање у једнога истога тумача довољно сведочи, да је епитету „рујно" данас значење заборављено. Али ипак из свију досадашњих тумачења излази, да „рујно" у главном значи: црвено или рујево (жутоцрвено). Сви се дакле слажу у том, да је то придев, који показује боју; а разлике су између два предложена тумачења толике, колике између боје црвене и рујеве.

Р. Брант мисли, да је рујно = црвено. Он се чуди Вукову тумачењу[1] и, не обзирући се на Даничића и Миклошића већ на Стулића и Апендинија, мисли да је нашао и нових доказа за своје мишљење у овим стиховима Гундулићевим:

За мало од ружица
Ако видиш *рујнос* милу —

и у песми народној у Вукову зборнику II. 39. 103, где се казује како је Марко Краљевић с Љутицом Богданом и другим војводама пио „*рујно* вино"; а кад пошао, рекао:

---

[1] „Невѣрный переводъ слова рујно у такого знатока языка какъ Караджичъ." — —

Да с' у здрављу опет састанемо
И *црвена* вина напијемо.

— дакле рујно = црвено.

Али „рујнос“ ружица Гундулићевих може бити само доказ, да ни Гундулић није знао правога значења придеву „рујно“ и да је оно рекао онако, као што неке нове поете веле: „рујна зора“ „рујни лик“ и т. д. У најбољем случају би они стихови Гундулићеви могли бити само нова загонетка. — Још много мање вреди онај други доказ Брантов из народне песме. Ону је песму певао Вуку певач нашега века, који ни сам није знао шта „рујно“ значи. Али и да је песма из старине, оно још не би било никакав доказ; јер ако „рујно“ случајно казује нешто друго а не боју, онда вино може бити и рујно и црвено. А колико се треба обзирати на логичност народног певача, показује нам на пр. песма „Јакшићима двори похарани“ (В. II. 620), где Јакшић Димитрије налази сестру у земљи арапској, па јој вели:

Изађиде, Арап-агинице
Изнеси ми, да с' напијем вина —

а сестра, познавши га,

Не имаде да изнесе вина
Извади му тридесет дуката:

и т. д. — — — —

„Арап-ага довече ће доћи
Ја ћу њега љуто опојити“

и доиста, кад Арап-ага дође кући, за њега има вина и он:

Вино пије с двома Арапчади

И иначе често у једној истој песми јунаци пију час „црвено“, час „мрко“ час „рујно“ вино; а нигде се не каже, да се свако из другог бурета точи.

Ако би се ваљало приклонити једноме од ова два мишљења, онда би било много више разлога за то, да је

рујно = рујево. Тако: а., у песмама долази и *рујевно* место рујно:

Сува љеба и *рујевна* вина.

где је народни певач и нехотице исказао своје етимологиско мишљење о тој речи; б., ако епитет „рујно", као што се чини, хоће да покаже неко особито, госпоско вино, онда би то зар било старо вино, које су пила стара српска господа; а стара црна вина добијају боју, која би се могла назвати рујева. Др Панчић ми једном приликом казиваше, да стара црна жупска вина имају доиста боју, која је као рујева, а в., и етимологиски би се онда та реч млого лакше објаснила, пошто адјективи с овим наставком ьнъ постају од основа, „које се находе у супстантива прем да од сваке није супстантив у обичају, а и од којих је у обичају, у многога је значење особито, специјализовано, кад мање кад више удаљено од онога које је остало у адјективу,"[1] и пошто од исте основе имамо још врло много речи у данашњем живом.и у старом књижевном језику српском. У песмама се доиста спомиње старо вино, што би могло бити потврда ономе што рекох под б.,:

Пред њег' носи *трегодишње* вино[2]

— — — — — — — — — — —

Донесе му крчмарица Јања
Рујна вина од седам година

(В. II. 415)

Донеси ми *рујно* вино,
Да *кипяло деветъ лѣти*[3]

Али баш да је „рујно" епитет за добро старо вино, вино, коме је боја налик на боју, коју даје рујо (rhus cotynus), опет би било чудно, што је тај придев за боју постао омиљен епитет омиљеног пића народних јунака. И што да

[1] Данич. Основе стр. 175.
[2] Вук II. 160. стр.
[3] Буг. нар. песме браће Миладин. 103.

му се заборави значење? И на што две форме адјективне за једно исто значење — рујан и рујев (уз које би ишла трећа: рујеван), кад се за вино још каже и „црвено“ и „мрко“, а ови придеви, кад стоје уз вино, гласе онако исто као и кад стоје уз друге именице? У српским народним песмама готово толико исто пута колико „рујно вино“, долази и „ладно, вино“

Па се ладна напојише вина (В. II 36.)
И под јелу пију вино ладно (В. II. 49)
А цар Степан ладно вино служи (В. II. 93)
Кад се ладна напијемо вина (В. II. 183)
Кад се ладна напојише вина (В. II. 184)
Ту сједоше пити вино ладно (В. II 198)
Немам с киме ладно пити вино (В. II. 285)
Арап седи, пије вино ладно (В. II. 423)
Вечерају, пију вино ладно (В. II. 490)
Папучама пију вино ладно (В. II.504)
и т. д.

па онда, мало нешто ређе, „црвено вино“, па „мрко вино“ па „црвеника вино“, па „румено вино“. Врло су ретки још каки друкчији придеви, на пр. „рујевно“ и т. д. Још ћу напоменути, да се у позним споменицима српско-словенске књижевности вино зове: „стоудѣно“, „чрѣмное„, „бѣлое“,[1] а у данашњем живом говору „црно“, „бело“ и „црвено“. Вино, дакле, у народним песмама не стоји према епитету „рујно“ онако, као што стоји глава према епитету „руса“ или соко према епитету „сиви“. — Још треба узети на ум, да готово ни један епитет народних српских песама није данас тако таман као „рујно“; јер док једни, чујући га, мисле на црвено вино, други мисле на рујево, а трећи на лепо, добро вино и т. д. Р. Бранту се чини, да ни

[1] Ст. Новаковић. примери књижевности и језика и т. д. стр. 502 и 507

„бијели данак“, „ведро небо“, „суво злато“, „честити цар“ и т. д. данас ништа не значе, да немају „никаке одређене силе“, да су изгубили негдашње значење; али сви ти епитети и данас уху српском звоне много јаснијо него епитет „рујно“.

Кад се све ово узме на ум и кад се поколеба и мишљење, да је рујно = рујево, онда се може доћи на мисао, да је рујно вино како особито вино, вештачко или туђинско, и да је можда и сам епитет „рујно“ туђа, позајмљена реч. Доиста се у нар. песмама помињу нека вештачка, грађена или зачињена вина

А у вино меша свако биље,
Понајвише бенђелука тешка. —
— — — — — — — — — —
Рујна вина — — — — — — —
Меће у њег' биље свакојако

Али између разних вина, која су пили наши средовечни суседи, ја сам се једва за часак могао задржати само код вина, које се звало: „vinum rosatum, rosa conditum, ῥόδινον“ [1]

Пошто је епитету „рујно“ грађа непровидна, [2] то би му се могло ближе прићи првобитном значењу, кад би се могао чути још уз коју именицу (осим вина) као обичан придев, као што се могу чути: честит, ведар, бијели и т. д. Разбирајући о томе дознам недавно од поуздана човека, да се у самоме Београду на пијаци од сељака (јамачно из села насељених у овом веку из данашње јужне Србије)

---

[1] Du Cange Gloss. ad scriptores mediae et infimae latinitatis— код речи vinum и rosatum.

[2] Даничић у „Основама“ меће *рујан* (од кога доводи *рујан*) међу туђе речи (и, мислим, правилно); а у „Korijenima“ стр. 183 и рујан и рујан и т. д. доводи од корена *ru* = сијати, али одмах и сам сумња у тако изводење.

може чути: *рујан* кукуруз, *рујан* пасуљ, *рујно* жито (чак и рујни пилићи) у значењу: ново, младо, овогодишње. Док сам чекао, да се о том и сам уверим, пише ми проф. Милан Перишић из Књажевца, који је био више година са службом и у Алексинцу: да се придев рујан у Алексинцу врло често чује у обичном говору и то уз именице, које казују воће и усеве; на пр. вели, у Алексинцу се много говори: рујан пасуљ, рујан кукуруз, рујно грожђе — у значењу, као што се на другим местима каже, младо или не сасвим зрело. У Књажевцу, вели, и околини му овај се придев ређе чује, или га бар ја ретко чујем. Осим тога, вели „рујно" се тамо чује и као синоним *рујевоме*. „Разлика је између ова два придева ова: рујево означава боју чисто жуту (?), а рујно боју жуто-бледу." На жалост, за ово ми није послао ни једнога примера. У осталом ја држим, да ово друго значење придева рујно може бити народно етимологисање, онако као што је и у Вукову речнику.

Треће, дакле, значење епитета „рујно" — за мене понајвероватније — било би: овогодишње, или, како се данас обично говори, ново, младо. И данас наш народ (осим варошана и богаташа) пије само ново вино и о берби источи и попије остатке прошлогодишњега вина; а тако је наш народ радио јамачно од како је лозу познао. Ново вино је можда за тежачке радове и угодније и пријатније, или како му драго — тек оно, што је вековном навиком добро постало, могло је и у песму као епитет ући и тамо се и задржати, кад се првобитно значење придева „рујно" (овогодишње) заборавило. Узроци томе забораву могу различни бити. Можда тај придев никад није ни био познат свему народу српском; можда је био познат само ономе крају, који је био најбогатија творница јуначке српске поезије.

У овом значењу епитет српски „рујно" одговарао би

латинскоме hornus, hornotinus (овогодишњи) horno (од ове године), која се реч задржала и у средњелатинском језику и која се употребљавала и за жито (frumentum) и за вино. Хорације, хвалећи живот сељачки (Epod. liber, epodos II), вели:

Et *horna* dulci vina promens dolio —

Можда ће се овим путем лакше доћи и до етимологије ове речи

Још ћу само напоменути, да у македонским бугарским песмама[1] епитет рујно гласи „рojно“:

Те му Неда даватъ ройно вино,
Той нейке ройно вино. (Верк. 5.)
Ройно ме вино поила. (Верк. 72)
Рудо ягне припечено,
Ройно вино наточено (Верк. 205)

и т. д.

Свет. Вуловић

[1] Народне песме македонски Бугара скупио Стефанъ И. Верковићъ – книга прва женске песме, у Београду 1860.

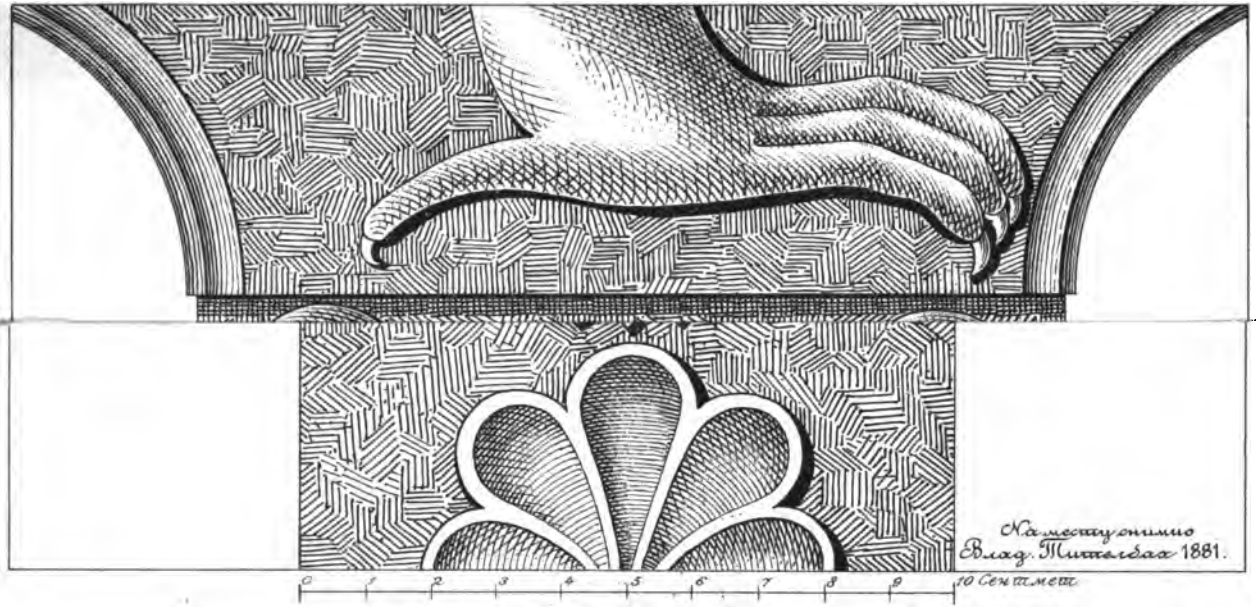

Орнаментисани орао на источном прозору
у
Каленићу.

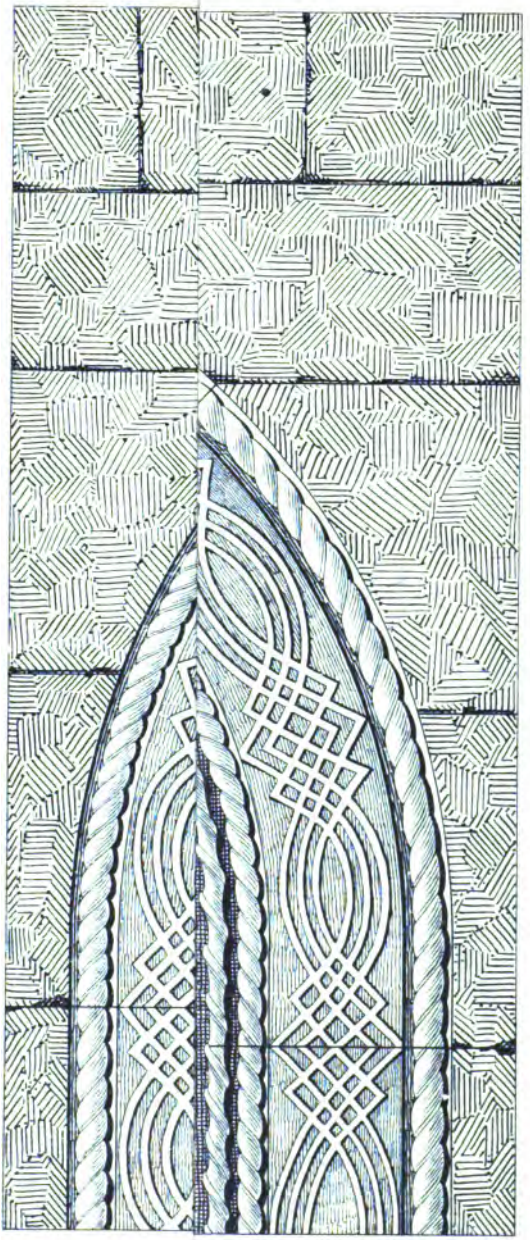

my enmano Blag. Mutrevian
1881.

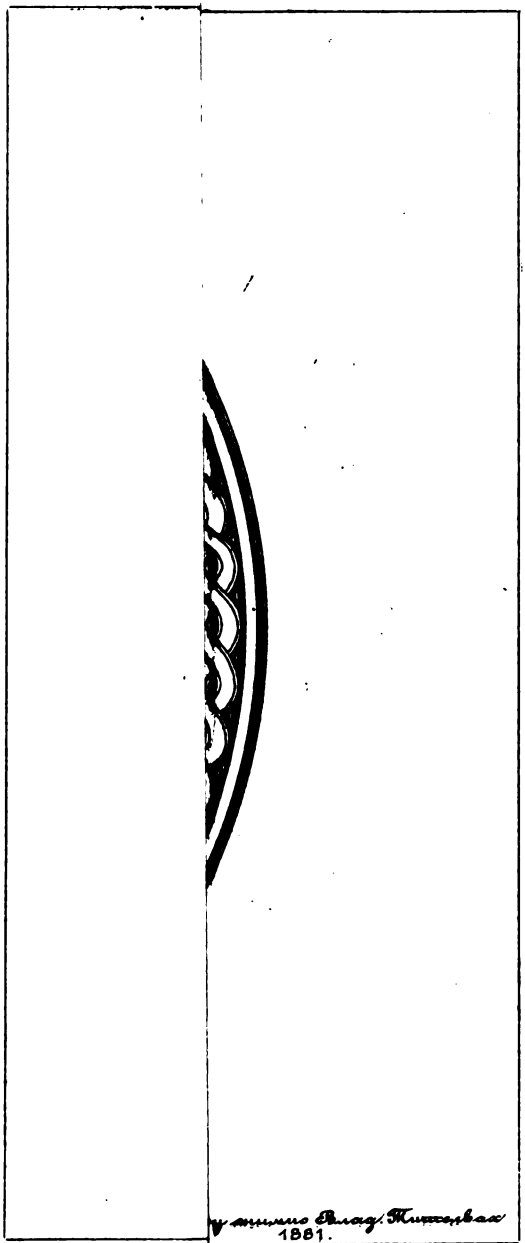
у лицею Велад. Тихонравов
1881.